

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

**Σχολή Εφαρμοσμένων Μαθηματικών
και Φυσικών Επιστημών**

Τομέας Ανθρωπιστικών Κοινωνικών Επιστημών και Δικαίου

**Οι κοινωνικές ανισότητες και η Νέα Θεώρηση της Κοινωνίας
και της Οικονομίας από τον Robert Owen: Θετικά
συμπεράσματα και αδυναμίες**

Διπλωματική εργασία
του
Λιναρδάτου Φοίβου

Επιβλέπων: **Μηλιός Ιωάννης, Καθηγητής Ε.Μ.Π.**

Αθήνα, Οκτώβριος 2016

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

**Σχολή Εφαρμοσμένων Μαθηματικών
και Φυσικών Επιστημών**

Τομέας Ανθρωπιστικών Κοινωνικών Επιστημών και Δικαίου

**Οι κοινωνικές ανισότητες και η Νέα Θεώρηση της Κοινωνίας
και της Οικονομίας από τον Robert Owen: Θετικά
συμπεράσματα και αδυναμίες**

**Διπλωματική εργασία
του
Λιναρδάτου Φοίβου**

Εγκρίθηκε από την τριμελή εξεταστική επιτροπή:

Μηλιός Ιωάννης
Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Αραγεώργης Αριστείδης
Επίκουρος Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Μιχαηλίδης Παναγιώτης
Επίκουρος Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Αθήνα, Οκτώβριος 2016

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ θερμά τον κύριο Μηλιό για την άψογη συνεργασία κατά τη διάρκεια της εργασίας, για τις θεωρητικές του συμβουλές και τις βοηθητικές κουβέντες που είχαμε, καθώς και για την τόνωση της ψυχολογίας όποτε χρειάστηκε.

Ευχαριστώ τη μάνα μου και τον πατέρα μου, για τη στήριξη και τη φροντίδα τους αυτά τα χρόνια, αλλά και για τις κοινωνικές ευαισθησίες που μου ενέπνευσαν.

Ευχαριστώ τους φίλους μου και τους συμφοιτητές μου, για τις όμορφες στιγμές που περάσαμε στα φοιτητικά μας χρόνια.

Τέλος, ευχαριστώ τους συντρόφους μου, που μαζί τους μπόρεσα να δω τον κόσμο από μια διαφορετική οπτική.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο σκοπός της εργασίας είναι να μελετήσουμε τα κοινωνικά «πειράματα» του Ρόμπερτ Όουεν και τη θεωρία πάνω στην οποία ήταν βασισμένα.

Στο πρώτο μέρος αναλύουμε τα «πειράματα» του Όουεν. Αρχικά βλέπουμε τις πρώτες του προσπάθειες να αλλάξει τη ζωή και τις εργασιακές συνθήκες των εργατών που ζούσαν στο Νέο Λάναρκ, όπου του άνηκε το εργοστάσιο. Στη συνέχεια, πήγε στην Αμερική, όπου στο Νέο Άρμονι έκανε μια προσπάθεια να δημιουργήσει μια ιδανική συνεργατική κοινότητα. Τέλος με την επιστροφή του στην Αγγλία ο Όουεν εμπλέκεται με το εργατικό κίνημα, τα συνεργατικά μαγαζιά και τα ανταλλακτήρια εργασίας.

Στο δεύτερο μέρος αναλύουμε τη θεωρία του Όουεν. Αρχικά εξετάζουμε τις απόψεις του για το πως η εκπαίδευση και το κοινωνικό περιβάλλον επηρεάζουν τη διάπλαση του ανθρώπινου χαρακτήρα. Έπειτα περιγράφεται η αντιμετώπιση του Όουεν για την κοινωνική ανισότητα που γεννά η εκμετάλλευση, τη θεωρία της αξίας και τη σχέση της με την εργασία, καθώς και το ρόλο του χρήματος. Επιπλέον, στο έκτο κεφάλαιο επισημαίνονται κάποιοι αναγκαίοι όροι για τη δημιουργία μιας νέας κοινωνίας, όπως ο ρόλος της κοινότητας και η χρήση της τεχνολογίας. Τέλος εξετάζουμε την οπτική του Όουεν για τον πολιτικό ρόλο της εργατικής τάξης και τη δυσκολία του να αντιληφθεί την πάλη των τάξεων.

Τελειώνοντας, και έχοντας λάβει υπ' όψιν τα «πειράματα» και τη θεωρία του Όουεν, προσπαθούμε να τα συνδέσουμε με τα προβλήματα της σημερινής κοινωνίας και να βγάλουμε κάποια γόνιμα συμπεράσματα.

ABSTRACT

The purpose of this study concerns the social “experiments” of Robert Owen and the theory behind them.

In the first part the “experiments” of Owen are analysed. His initial efforts to change the life and the working conditions of the workers were held in New Lanark where he owned the factory. Afterwards, he moved to America where in New Harmony he tried a project of a cooperative community system. Finally he returned to England, where he got involved with the working class movement, the cooperative stores, and the labour exchange system.

In the second part, Owen’s theory is analysed. Firstly, we examine his beliefs on how education and social environment affect the formation of human character. Next, the social inequality which is generated by exploitation, the theory of value and its connection with labour and the role of money are discussed. In addition, some necessary factors for building the new society, like the role of the community and the use of technology are identified in chapter six. At the end, we examine Owen’s view on the political role of the working class and his difficulty to comprehend the inner meaning of class struggle.

Finally, taking into consideration these “experiments” and the theory of Owen we tried to make a connection with the problems of today’s society and to come to some conclusions.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	1
ΜΕΡΟΣ Ι: ΟΙ ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΤΟΥ ΟΟΥΕΝ ΝΑ ΑΛΛΑΞΕΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	5
Κεφάλαιο 1 ^ο : Πρώτη Περίοδος - Νέο Λάναρκ, Σκωτία	7
Κεφάλαιο 2 ^ο : Δεύτερη Περίοδος - Νέο Άρμονι, Αμερική	18
Κεφάλαιο 3 ^ο : Τρίτη Περίοδος – Εργατικό Κίνημα, Αγγλία	24
ΜΕΡΟΣ ΙΙ: Η ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΟΟΥΕΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΓΟΝΙΜΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ	33
Κεφάλαιο 4 ^ο : Η διάπλαση του ανθρώπινου χαρακτήρα	35
Κεφάλαιο 5 ^ο : Η εκμετάλλευση, η αξία, ο ρόλος της εργασίας και το χρήμα	42
Κεφάλαιο 6 ^ο : Αναγκαίοι όροι για μια άλλη κοινωνία	49
Κεφάλαιο 7 ^ο : Ο ρόλος της εργατικής τάξης και η μετάβαση στην άλλη κοινωνία	56
Επίλογος	63
Βιβλιογραφία	67

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ιδέα μιας καλύτερης κοινωνίας ήταν κάτι που ανέκαθεν βασάνιζε τα μυαλά των ανθρώπων σε όλες τις περιόδους της ιστορίας. Κατά βάση βασάνιζε τα μυαλά αυτών που βρίσκονταν σε δυσμενέστερη θέση, που έβλεπαν άλλους ανθρώπους να ζουν μια άνετη ζωή, πολλές φορές εκμεταλλευόμενοι το δικό τους αίμα και ιδρώτα. Η ανάγκη του ανθρώπου να βρίσκει τρόπο να βελτιώνει την ίδια του τη ζωή, όχι μόνο ως ατομικότητα αλλά και ως κοινωνικό σύνολο, είναι αυτή η οποία μπόρεσε να κυλίσει την ιστορία προς τα μπροστά για το ανθρώπινο γένος, να εξελίξει τις επιστήμες και τις παραγωγικές δυνάμεις και να αλλάξει τις κοινωνικές σχέσεις και τις σχέσεις παραγωγής. Όμως κάθε βήμα προς τα εμπρός δημιουργούσε νέες διαιρέσεις στην κοινωνία, νέους καταπιεστές και καταπιεζόμενους. Σε αυτό το έδαφος ερχόταν να πατήσει η Ουτοπία και να παρουσιαστεί ως ένα κοινωνικό σύστημα που θα βελτίωνε τη ζωή συνολικά όλης της ανθρωπότητας. Βασιζόμενη συνήθως σε μορφές κοινοκτημοσύνης και ισότητας, με την απλούστευσή τους κάποιες φορές και κατά βάση ακουμπώντας και προσπαθώντας να απαντήσει στα προβλήματα και στην κοινωνική ανισότητα που βίωνε η εκμεταλευόμενη τάξη.

Τα αντίστοιχα κοινωνικά μοντέλα που θα βελτίωναν τη ζωή της ανθρωπότητας, άλλοτε προσπάθησαν να υλοποιηθούν στην πράξη και άλλοτε απλά περιγράφονταν σε βιβλία, ως «ουτοπικές περιγραφές ιδεωδών κοινωνικών συνθηκών»¹ όπως τις χαρακτήρισε ο Ένγκελς (Engels). Ανάλογα με την εξέλιξη των παραγωγικών δυνατοτήτων, η περιγραφή ή και η υλοποίηση των «Ουτοπιών» έπαιρνε τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά. Έτσι μπορούμε να συναντήσουμε τέτοιες κοινότητες από τους Μαντζακιστές στην Περσία τον 5^ο αιώνα, την πρωτοπόρα προσπάθεια της Κομμούνας της Θεσσαλονίκης (1342-1349), τον Τόμας Μίντσερ (Thomas Müntzer) στον πόλεμο των χωρικών στη Γερμανία (1525), τους «Ισοπεδωτές» (1647-1648) στην Αγγλική επανάσταση, αλλά και κοινότητες θρησκευτικών σεχτών κυρίαρχα στην Αμερική στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, τις οποίες ο Ένγκελς χρησιμοποίησε ως παράδειγμα για να αποδείξει τη δυνατότητα ύπαρξης μιας διαφορετικής κοινωνίας γράφοντας: «Βλέπουμε ότι η κοινότητα (της ανταλλαγής) των αγαθών δεν είναι ανέφικτη, αλλά αντιθέτως όλα αυτά τα πειράματα ήταν πλήρως επιτυχημένα».² Αντίστοιχα, γραπτά μπορούμε να βρούμε από τον Τόμας Μορ (Thomas More) με την «Ουτοπία» (1516), τον Ιταλό μοναχό, ποιητή και φιλόσοφο Τομάζο Καμπανέλα (Tommaso Campanella) με την «Πολιτεία του Ήλιου» (1623) και τον Φράνσις Μπέικον (Francis Bacon) με τη «Νέα Ατλαντίδα». Στην περίοδο που ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής άρχιζε να ξεπερνάει τη νηπιακή του ηλικία και να κάνει τα πρώτα του ανώριμα βήματα, είχαμε τις πρώτες απόπειρες η Ουτοπία να συνδεθεί με την έννοια του σοσιαλισμού-κομμουνισμού. Εκφραστές αυτού του τύπου της Ουτοπίας ήταν οι Κλοντ Ανρί ντε Σεν-Σιμόν (Claude Henri de Saint-Simon), Σαρλ

¹ Ένγκελς, 2006-α: 23

² Engels, 1975-β: 227 (στο "Description of recently founded communist colonies still in existence")

Φουριέ (Charles Fourier), Ρόμπερτ Όουεν (Robert Owen), Ετιέν Καμπέ (Etienne Cabet) και Βίλχελμ Βάιτλινγκ (Wilhelm Weitling), που θεωρούνται και ως «πρόγονοι» των Μαρξ (Marx) και Ένγκελς.³

Έτσι ερχόμαστε στο σήμερα. Στην εποχή μιας παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης, μιας περιόδου φτώχειας, ανασφάλειας και ανισότητας για το μεγαλύτερο κομμάτι της κοινωνίας. Σε μια εποχή που οι κοινωνικές αντιθέσεις είναι εξαιρετικά τεταμένες, όπου στις ΗΠΑ, στην κοιτίδα του καπιταλισμού, δημιουργείται κίνημα που προσπαθεί να εκπροσωπήσει το «99% της κοινωνίας» και που μπροστά στις διαρκείς δολοφονίες έγχρωμων πολιτών από την αστυνομία ξεσπούν μεγάλες αναταραχές σε πολλές πολιτείες. Σε μια εποχή που οι χώρες του Νότου της Ευρώπης χαρακτηρίζονται ως “P.I.G.S.” (Portugal - Italy - Greece - Spain) και που μέτρα λιτότητας και μνημόνια πρέπει να εφαρμόζονται διαρκώς για να «σωθούν» από την οικονομική καταστροφή. Σε μια εποχή που η ανοδική πορεία της οικονομίας της Κίνας βασίζεται στο ημερομίσθιο του ενός δολαρίου για τους εργάτες της, που οι χώρες του πρώην Ανατολικού Μπλοκ έχουν εξελιχθεί σε εργοστάσια της Δύσης και «αντιπολιτευτικές» εξεγέρσεις γίνονται για να αλλάξουν οι ιμπεριαλιστικές επιρροές (χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Ουκρανίας) και που οι συνεχείς πολεμικές συρράξεις στα κράτη της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής γεννούν από εξεγέρσεις των φτωχών μέχρι φονταμεταλιστικά φαινόμενα τύπου ISIS και εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες που φεύγουν από τα σπίτια τους. Σε μια τέτοια εποχή είναι που μπροστά στις δυσκολίες, μεγάλα κομμάτια του πληθυσμού προσπαθούν να «την ψάξουν διαφορετικά».

Οι έννοιες του συνεταιρισμού, της συνεργατικότητας και της αυτοδιαχείρισης έχουν έρθει ξανά στην επιφάνεια, με διάφορα περιεχόμενα. Στην Ελλάδα πέρα από τις παραδοσιακές δεκάδες καταλήψεις αναρχικών και αυτόνομων, «σοσιαλιστικές νησίδες» σε μια προσπάθεια να αντικρούσουν τον καπιταλιστικό τρόπο ζωής και να οικοδομήσουν εντός τους, για τα μέλη τους, ένα διαφορετικό τρόπο ζωής, άρχισαν να γεννιούνται νέα εγχειρήματα. Αυτά έχουν να κάνουν με δεκάδες συνεταιριστικά ή αλλιώς κολλεκτιβίστικα μαγαζιά, που οι ιδιοκτήτες είναι και εργαζόμενοι, μοιράζοντας ισόποσα τα κέρδη μεταξύ τους, προσπαθώντας έτσι να αποφύγουν την μισθωτή εκμετάλλευση του εργαζόμενου. Με τράπεζες ανταλλαγής χρόνου, που ξεκίνησαν τοπικά και προσπάθησαν να εξαπλωθούν, ως ένα «δίκτυο αχρήματης και αλληλέγγυας οικονομίας, ένα δίκτυο ανταλλαγής υπηρεσιών και γνώσεων που υποστηρίζεται από τη δική της μονάδα συναλλαγής, το χρόνο».⁴ Αλλά είδαμε και προσπάθειες αυτοδιαχείρισης ολόκληρων εργοστασίων, στα πρότυπα που συνέβη στην Αργεντινή την περίοδο της οικονομικής της κατάρρευσης το 2001, όπως είναι η προσπάθεια που κάνουν οι εργαζόμενοι του εργοστασίου στη Βιομηχανική Μεταλλευτική (BIOME) στη Θεσσαλονίκη, να λειτουργήσουν οι ίδιοι το εργοστάσιο που ο ιδιοκτήτης του αποφάσισε να κλείσει και να ζήσουν πουλώντας τα προϊόντα που παράγουν. Θα μπορούσαμε να

³ Βλ. Μηνακάκης, 2016 και Γιαννούλη, 1991

⁴ <http://www.time-exchange.gr/>

αναφέρουμε δεκάδες ακόμα παραδείγματα, ανταλλακτικών παζαριών, λαϊκών αγορών χωρίς μεσάζοντες, κλπ. και αυτά μόνο στην Ελλάδα, αλλά και τις τάσεις των κυβερνήσεων να ενσωματώσουν αυτού του είδους τα εγχειρήματα μέσα από την θεσμοθέτηση των ΚοινΣΕπ (Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις).

Και μπροστά σε αυτές τις νέες, φαινομενικά μοντέρνες τάσεις, θα προσπαθήσουμε να μελετήσουμε έναν οραματιστή που η σκέψη του πάνω στην κοινωνία και την οικονομία κινούταν προς αυτήν την κατεύθυνση πάνω από δύο αιώνες νωρίτερα. Έναν οραματιστή που στην περίοδο της μεγάλης εκβιομηχάνισης της παραγωγής, μεγαλωμένος στη Βρετανία που η βιομηχανική επανάσταση είχε τις πιο μεγάλες επιδράσεις, μπόρεσε, πριν ακόμα ο Μαρξ και ο Ένγκελς τις τεκμηριώσουν επιστημονικά, να αντιληφθεί τις αρνητικές επιδράσεις του καπιταλισμού και να σκιαγραφήσει την ιδέα του σοσιαλισμού - κομμουνισμού. Σκοπός μας είναι να μελετήσουμε τον Ρόμπερτ Όουεν ως έναν ουτοπικό σοσιαλιστή που δεν έμεινε μόνο στα γραπτά και στη θεωρία, αλλά προσπάθησε να εφαρμόσει στην πράξη αυτά που πίστευε για μια «Νέα Θεώρηση της Κοινωνίας», για έναν «Νέο Ηθικό Κόσμο» όπως ήθελε να αποκαλεί την δικιά του Ουτοπία. Το ενδιαφέρον με τον Όουεν είναι ότι η θεώρησή του και τα «πειράματα» που έθεσε σε εφαρμογή, ήταν αρκετά πιο προωθημένα σε αντίληψη, αλλά και πρακτική απόληξη, από αυτά που διενεργούνται σήμερα, ακόμα και αν τότε ο καπιταλισμός βρισκόταν σε μια πιο ανώριμη μορφή. Θέλουμε να πιστεύουμε ότι μέσα από τα συμπεράσματα που θα βγάλουμε τόσο για τα θετικά στοιχεία των προσπαθειών του, όσο και για τις αδυναμίες που αυτά είχαν, θα μπορέσουμε να σκιαγραφήσουμε την αναγκαιότητα, αλλά και τη δυνατότητα μιας σύγχρονης Ουτοπίας.

ΜΕΡΟΣ Ι

ΟΙ ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΤΟΥ ΟΟΥΕΝ ΝΑ ΑΛΛΑΞΕΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Στο πρώτο μέρος της εργασίας θα περιγράψουμε τα βασικά στοιχεία από τις προσπάθειες του Οουεν να αλλάξει την κοινωνία και την οικονομία. Ποια ήταν τα «πειράματά» του, τι ακριβώς δοκίμασε σε αυτά, τι αποτελέσματα είχαν και πώς τελικά κατέληξαν. Θα χωρίσουμε τα «πειράματά» του σε τρεις περιόδους, που κατά την άποψή μας σε αυτές αφενός διατελέστηκαν εγχειρήματά του που έχουν αξία μελέτης, ενώ αφετέρου αναδεικνύουν και αλλαγές στην αντίληψή του. Αρχικά στο πρώτο του «πείραμα» στο εργοστάσιο βαμβακιού, στο Νέο Λάναρκ (New Lanark) στη Σκωτία. Εκεί που η διοίκηση του εργοστασίου, όπου ο ίδιος είχε επωμιστεί, τον έκανε να προσπαθήσει να πειραματιστεί για το πώς να βελτιώσει τη ζωή των εργατών του και να παλέψει για την ύπαρξη νομοθεσίας στα εργοστάσια, που θα βελτίωνε τις συνθήκες εργασίας. Στη συνέχεια στη δεύτερη μεγάλη του απόπειρα στην Αμερική, στο Νέο Άρμονι (New Harmony). Εκεί προσπάθησε να φτιάξει μια ιδανική κοινότητα ανθρώπων που θα καρπώνονταν ότι παρήγαγαν, χωρίς σχέσεις εκμετάλλευσης, ζώντας μια ιδανική ζωή σε πλήρη αρμονία μεταξύ τους. Και τέλος στην επιστροφή του στην Αγγλία. Στην εμπλοκή του με το εργατικό κίνημα, την προσπάθειά του να αλλάξει την κοινωνία μέσα από τους αγώνες, αλλά και τη δημιουργία συνδικάτων, συνεργατικών εγχειρημάτων και τραπεζών ανταλλαγής εργασίας.

Πριν όμως αρχίσουμε να περιγράφουμε τα «πειράματα» του Οουεν, θα αναφέρουμε σύντομα μερικά στοιχεία της πορείας του, προ πειραμάτων.

Γεννήθηκε στο Νιούταουν (Newtown) της Ουαλίας στις 14 Μαΐου 1771, με πατέρα σαμαρά, σιδηροπόλη και ταχυδρόμο της περιοχής. Σε μια περίοδο που η βιομηχανία είχε αρχίσει να αναπτύσσεται με ναυαρχίδα τη Βρετανία, με τα μέσα παραγωγής να αυξάνουν απεριόριστα τις δυνατότητες της παραγωγής, αλλά ταυτόχρονα εκτοπίζοντας την ανθρώπινη εργασία, δημιουργώντας πολύ δύσκολες συνθήκες ζωής και εργασίας για την εργατική τάξη. Όπως ο ίδιος ο Οουεν διαπιστώνει, οι παραγωγικές δυνάμεις της βρετανικής οικονομίας αυξάνονται εκείνη την περίοδο σαν να έχει αυξηθεί ο πληθυσμός 15 ή και 20 φορές.⁵ Ήταν ακόμα μια περίοδος μετά τους ναπολεόντιους πολέμους που η φτώχεια, η εξαθλίωση και η ανεργία ήταν ιδιαίτερα αυξημένη στη Βρετανία.

Ο Οουεν από μικρός διάβαζε πολύ, ο ίδιος δηλώνει: «ήμουν πριν την ηλικία των επτά ετών, και μου άρεσε να διαβάζω όλα τα βιβλία που έβρισκα μπροστά μου και να σκέφτομαι το περιεχόμενό τους».⁶ Στα επτά του έγινε βοηθός καθηγητή στο σχολείο της περιοχής του. Έπιασε δουλειά στα δέκα του και το 1781 πήγε στο Λονδίνο ως μαθητευόμενος και σύντομα εξασφάλισε μια θέση σε κατάστημα ενός μεγάλου υφασματοεμπόρου στο Στάμφορντ (Stamford)

⁵ Owen, 2007, (παρατίθεται στο Επίμετρο: «Κοινωνική κρίση και αξίες - Παρατηρήσεις με αφορμή το έργο του Ρόμπερτ Οουεν» του Ανδρέα Μιχαλάκη: 204).

⁶ Owen (παρατίθεται στο Cole, 1965: 38).

του Λινκονσάιρ (Lincolnshire), παίρνοντας μετά από τέσσερα με πέντε χρόνια μια θέση με καλύτερη αμοιβή στο Λονδίνο και στη συνέχεια στο Μάντσεστερ (Manchester) που αποτελούσε το κέντρο της βαμβακοβιομηχανίας στη Βρετανία. Στα δεκαεννιά του, μέσω δανείων, αποταμιεύσεων και μιας συνεργασίας, είχε τρεις κλωστικές μηχανές με τρεις εργάτες, παρ' όλα αυτά ανέλαβε τη θέση του διευθυντή του πρώτου μεγάλου κλωστηρίου βάμβακος, μόλις αυτή έμεινε κενή. Ήταν ιδιαίτερα επιτυχημένος στη δουλειά του, τόσο στη διεύθυνση πεντακοσίων εργαζομένων, όσο και στη βελτίωση της ποιότητας του νήματος και σύντομα έγινε συνεταιίρος του ιδιοκτήτη του κλωστηρίου. Το 1799 αγόρασε με τους συνεταιίρους του από το Μάντσεστερ τα βαμβακουργεία του Νέου Λάναρκ από τον Ντέιβιντ Ντέηλ (David Dale) και παντρεύτηκε την κόρη του Άννα Καρολάιν Ντέηλ (Anne Caroline Dale) με την οποία ήταν ερωτευμένος. Το μέρος κόστισε στον Όουεν και στους συνεργάτες του το ποσό των £60.000. Το 1800 ο Όουεν εγκαταστάθηκε στο «νέο του βασίλειο», το Νέο Λάναρκ που έμελλε να συνδεθεί με το όνομά του.

Κεφάλαιο 1^ο : Πρώτη Περίοδος - Νέο Λάναρκ, Σκωτία

i) Οι συνθήκες στο Νέο Λάναρκ

«Σήμερα το χωριό του Νέου Λάναρκ παραμένει ουσιαστικά όπως ήταν το 1825, ένα σύμπλεγμα μύλων και μια σειρά από γκρι πέτρινα σπίτια συγκεντρώνονται στη δεξιά όχθη του ποταμού, πίσω από τους καταρράκτες του Κλάιντ (Clyde). Οι απότομες όχθες του ποταμιού είναι δασωμένες και το χωριό είναι χτισμένο σε ένα κομμάτι γης ανάμεσα στο ρέμα και στο ύψωμα. Ένας δρόμος εκτείνεται κατά μήκος της πλευράς της κοιλάδας από το παλιό χωριό του Λάναρκ, περίπου ένα μίλι μακριά. Οι μύλοι είναι χτισμένοι κοντά στην ακτή του νερού και τα σπίτια – τέσσερις ορόφους ψηλά από γρανίτη – πίσω τους σε μακριά μπλοκ. Από τη μακριά σήραγγα που τέμνει το σκληρό βράχο ενός λόφου βοά το νερό που παρέχει κινητήρια δύναμη στους μύλους».⁷ Αυτή είναι μια εικόνα από τον καθηγητή Χάρισον (J.F.C. Harrison), για το πώς είναι το χωριό του Νέου Λάναρκ, ίδιο όπως όταν πήγε ο Όουεν εκεί.

Η κατάσταση που συνάντησε ο Όουεν στο Νέο Λάναρκ δεν ήταν ιδανική. Ο ίδιος μας περιγράφει ότι η επιλογή του μέρους από τον Ντέιβιντ Ντέηλ που έφτιαξε το κλωστήριο και τους μύλους, είχε ως κριτήριο την αξιοποίηση των καταρρακτών ως πηγή ενέργειας, αλλά παρ' όλα αυτά είχε και πολλά αρνητικά στοιχεία. «Η περιοχή ήταν ακαλλιέργητη, οι κάτοικοι φτωχοί και λιγοστοί και οι γύρω δρόμοι τόσο κακοτράχηλοι [...] Οι ειδικευμένοι Σκοτσέζοι αγρότες απεχθάνονταν την ιδέα να δουλεύουν καθημερινά, από το πρωί έως το βράδυ στους βαμβακόμυλους. Δύο τρόποι έμεναν, λοιπόν, για να δημιουργηθεί το απαιτούμενο εργατικό δυναμικό: αφενός να προμηθευτεί παιδιά από τα διάφορα δημόσια φιλανθρωπικά ιδρύματα της χώρας, και αφετέρου να παρακινήσει οικογένειες να εγκατασταθούν γύρω από το εργοστάσιο».⁸ Ήταν η περίοδος που έπαιρναν μαζικά τα άπορα παιδιά από τα πτωχοκομεία και τα φιλανθρωπικά ιδρύματα, για να δουλεύουν στα εργοστάσια ως μαθητευόμενα με ελάχιστη αμοιβή. Η μικροσκοπική τους σωματοδομή αξιοποιούνταν για λεπτές δουλειές που δεν μπορούσαν να κάνουν εύκολα οι ενήλικες εργάτες. Εργάζονταν από τις έξι το πρωί ως τις επτά το βράδυ, με μισή ώρα διάλειμμα για πρωινό και μία ώρα για βραδινό και υπολογίζεται ότι το 1800 στο Νέο Λάναρκ έφταναν τα πεντακόσια. Ο Ντέηλ προσπάθησε να βελτιώσει το μέρος χτίζοντας ένα μεγάλο οίκημα για να μένουν τα παιδιά, παρέχοντάς τους τροφή, ρουχισμό και εκπαίδευση το βράδυ μετά τη δουλειά, αλλά και χτίζοντας ένα χωριό για να μπορούν να διαμένουν οι οικογένειες που έρχονταν να δουλέψουν, με χαμηλό ενοίκιο στα σπίτια. Παρ' όλα αυτά τα προβλήματα, ο Όουεν εντόπισε το μεγαλύτερο πρόβλημα στους ενήλικες εργάτες που ήταν μέθυστοι, είχαν αντικοινωνική συμπεριφορά και κακές εργασιακές

⁷ Harrison, 1969: 151-152.

⁸ Owen, 2007: 79.

συνθήκες, σε σημείο που όπως λέει «η κοινότητα, υπό αυτές τις συνθήκες, βαθμιαία μετατράπηκε σε μια κοινότητα αθλίων».⁹

Το πρώτο πρόβλημα που αντιμετώπισε ο Όουεν στην προσπάθειά του να διευθύνει και να βελτιώσει το μέρος, ήταν η αρχική αρνητική προκατάληψη των εργατών απέναντι του: «Οι κατώτερες τάξεις στη Σκοτία, όπως και σε άλλες χώρες, έτρεφαν ισχυρές προκαταλήψεις εναντίον των ξένων που είχαν την οποιαδήποτε εξουσία πάνω τους».¹⁰ Η αγγλική καταγωγή του Όουεν και το διαφορετικό θρήσκευμα του, μαζί με την αντίληψη ότι ο νέος ιδιοκτήτης θα προσπαθήσει να αλλάξει τους κανονισμούς που ήδη γνώριζαν, για να απομυζήσει περισσότερο κέρδος από αυτούς, τους έκανε επιφυλακτικούς απέναντί του. Η καλοσύνη, η ευγένεια και το ενδιαφέρον που έδειξε ο Όουεν για να βελτιώσει τις συνθήκες εργασίας και ζωής τους, ήταν από τα στοιχεία που έκαναν τους εργάτες να αλλάξουν άποψη για αυτόν, με κομβικό σημείο το 1806, όταν κατέβαλε κανονικά τους μισθούς των εργατών του, σε μια χρονιά που ένα αμερικάνικο εμπάργκο στις εξαγωγές βάμβακος είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή της παραγωγής και πάρα πολλοί εργάτες στον κλάδο έμειναν απλήρωτοι. Η αλλαγή στην αντιμετώπιση του Όουεν από τους εργάτες ήταν τέτοια, που ενώ για κάποια περίοδο οι συνεταίροι του τον ανάγκασαν να παραιτηθεί από την επιχείρηση, όταν αυτός βρήκε νέους επενδυτές και την ξαναγόρασε, επιστρέφοντας στο Νέο Λάναρκ, οι άνθρωποι του χωριού ξέξεψαν την άμαξά του και τη μετέφεραν στα χέρια τους μέσα στο χωριό.

Το δεύτερο πρόβλημα που αντιμετώπισε ο Όουεν ήταν η διαφορετική οπτική που είχε με τους συνεταίρους του. Οι συνεταίροι του ήταν επιχειρηματίες που αγόρασαν το Νέο Λάναρκ για να βγάλουν κέρδος και κατά την άποψή τους με αντίστοιχο κριτήριο έπρεπε να λειτουργεί. Δεν ήταν για αυτούς ένα πεδίο για κοινωνικά πειράματα όπως ήταν για τον Όουεν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αλλάξει τρεις φορές συνεταίρους έως ότου καταλήξει στο τελευταίο του σχήμα το 1813, με ανθρώπους που έδειξαν ενδιαφέρον στα κοινωνικά του πειράματα και στο οποίο συμμετείχε και ο γνωστός θεωρητικός του Ωφελιμισμού Τζέρεμυ Μπένθαμ (Jeremy Bentham). Στο τελευταίο του σχήμα ο Όουεν είχε μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων, κάτι που τον βοήθησε να αναπτύξει τις μεθόδους του καλύτερα. Ακόμα όμως και τότε, οι ιδιαίτερες εκπαιδευτικές και θρησκευτικές ανησυχίες του αλλά και οι διαφορές με τους συνεργάτες του, τον έφεραν σε οπισθοχωρήσεις ως προς την πλήρη εφαρμογή του σχεδίου του.

Παρ' όλη τη διαφορετική αντίληψη του Όουεν για την επιχείρηση του Νέου Λάναρκ και την υποτίμηση της κερδοφορίας μπροστά στα κοινωνικά του πειράματα, η επιχείρηση ήταν αρκετά επικερδής. Ο Όουεν υπολόγισε ότι στα τριάντα χρόνια που ήταν στο Νέο Λάναρκ, αυτός και οι συνεργάτες του έπαιρναν 5% τόκους από το κεφάλαιο που είχαν επενδύσει,

⁹ Owen, 2007: 80.

¹⁰ Owen, 2007: 82.

εκτός από το μοίρασμα του συνολικού ποσού των £300.000 από τα κέρδη.¹¹ Ο Όουεν κατέληξε να έχει ένα από τα πιο επιτυχημένα εργοστάσια στη Βρετανία και να έχει σημαντικές επαφές με την αφρόκρεμα, ως ένας σπουδαίος επιχειρηματίας. Τελικά, σχεδόν όλη την περιουσία που δημιούργησε από το εργοστάσιο του Νέου Λάναρκ θα την ξόδευε στα πειράματά του στην Αμερική, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

ii) Οι βελτιώσεις στις συνθήκες εργασίας και ζωής των εργατών

Συνολικά για τη δομή της κοινότητας του Νέου Λάναρκ η Χάριετ Μαρτινό (Harriet Martineau) μίλησε για την «αξιοσημείωτη ικανότητα της διαχείρισης των μηχανημάτων της ζωής» που είχε ο Όουεν.¹² Βασική αρχή του Όουεν για να μπορέσει να βελτιώσει τις συνθήκες που βρήκε στο Νέο Λάναρκ ήταν να μπορέσει να αλλάξει τους χαρακτήρες των κατοίκων. Θεωρούσε ότι για να συμβεί αυτό, οι άνθρωποι έπρεπε να ζουν και να εργάζονται σε ένα καλύτερο περιβάλλον. Έτσι από τις πρώτες αλλαγές που προσπάθησε να κάνει στο Νέο Λάναρκ ήταν η θέσπιση περιορισμών στην ανήλικη εργασία και η μείωση του ωραρίου εργασίας των εργατών του.

Ο Όουεν διαφωνούσε με το σύστημα της μαθητείας για τα άπορα παιδιά τα οποία έρχονταν σε ηλικίες έξι έως οχτώ χρονών από τα φιλανθρωπικά ιδρύματα και προσπαθούσε σταδιακά να το ελαττώσει. Η εργασία για τα ανήλικα παιδιά ήταν τόσο βάρβαρη που ο ίδιος αναφέρει: «Δεν ήταν όμως δυνατό τόσο μικρά παιδιά να δουλεύουν σε ορθοστασία από τις έξι το πρωί ως τις εφτά κάθε βράδυ, με διάλειμμα μόνο για φαγητό και μετά να επιδεικνύουν πρόοδο στα μαθήματα. Και αυτό ακριβώς συνέβη: πολλά παιδιά δεν αναπτύχθηκαν σωματικά και πνευματικά και κάμποσα παραμορφώθηκαν. Η εργασία κατά τη διάρκεια της ημέρας και η νυχτερινή εκπαίδευση έγιναν τόσο δυσάρεστες, ώστε σημαντικός αριθμός το έσκασε και σχεδόν όλα ανυπομονούσαν και αγωνιούσαν να τελειώσει η περίοδος της μαθητείας των εφτά, οχτώ και εννέα χρονών, πράγμα που συνήθως συνέβαινε όταν έφταναν στην ηλικία των δεκατριών ως δεκαπέντε».¹³ Στη θέση των άπορων παιδιών ο Όουεν προσπάθησε να ενθαρρύνει τη μόνιμη εγκατάσταση οικογενειών και παρακινούσε τους γονείς να αφήνουν τα παιδιά να παίρνουν σωστή εκπαίδευση και υγεία μέχρι την ηλικία των δέκα ετών, ενώ απώτερος στόχος του ήταν να εργάζονται μετά τα δώδεκα. Δεν έμεινε όμως μόνο στις συνθήκες εργασίας των ανηλίκων, αλλά άλλαξε τις συνθήκες εργασίας συνολικά. Μείωσε τα ωράρια εργασίας των εργατών του στις δέκα ώρες και τρία τέταρτα της ώρας ή δώδεκα ώρες στη δουλειά μαζί με τα διαλείμματα, με επιδίωξη να γίνουν δέκα, ενώ αργότερα στη ζωή του μίλησε και για οχτάωρη εργασία.

¹¹ Βλ. A.J. Robertson (παρατίθεται στο S. Pollard and J. Salt, 1971, "Robert Owen, cotton spinner: New Lanark, 1800-25": 146-147).

¹² Harriet Martineau (παρατίθεται στο Harrison, 1969: 157).

¹³ Owen, 2007: 81.

Για να μπορέσει να βελτιώσει τη συμπεριφορά και την απόδοση των εργατών του, δημιούργησε το σύστημα της σιωπηλής επιτήρησης (silent monitor). Κάθε εργάτης είχε και από ένα κομμάτι ξύλο πάνω από το πόστο του και ανάλογα το χρώμα που θα κρέμαγε ο επιστάτης θα συμβόλιζε και την αντίστοιχη συμπεριφορά (μαύρο για κακή, μπλε για αδιάφορη, κίτρινο για καλή και άσπρο για εξαιρετική). Με αυτόν τον τρόπο δεν τιμωρούσε, αλλά ανάγκαζε τον εργάτη μέσα από τη δημόσια αξιολόγηση που είχε καθημερινά να βελτιωθεί, για να μην ντροπιάζεται στους συναδέλφους του. Παρ' όλα αυτά ο Όουεν έδινε τη δυνατότητα σε οποιονδήποτε εργάτη θεωρούσε ότι αδικείται από την αξιολόγηση να απευθυνθεί και να κάνει τα παράπονά του στον ίδιο προσωπικά, ή αν απουσίαζε στον διευθυντή του εργοστασίου.

Το εντυπωσιακό που κατάφερε ο Όουεν είναι ότι παρά την μείωση του ωραρίου η παραγωγικότητα του εργοστασίου αυξήθηκε. Όπως παρατήρησε ο καθηγητής Πόλαρντ (Pollard) «το ανταγωνιστικό του πλεονέκτημα δεν μπορεί να ήρθε ούτε από τη σκληρή διαπραγματευτική του ικανότητα, ούτε από τις ιδιαίτερα αποτελεσματικές ρυθμίσεις της αγοράς, αλλά προέκυψε από την ικανότητά του να κερδίσει τη συνεργασία με τους εργάτες, ενώ δεν τους πλήρωνε περισσότερο από τους ανταγωνιστικούς μισθούς [της αγοράς], καθώς επίσης και πέρα από την “ομαλή διάταξη” των εργασιών, [ακολουθούσε] μία πολιτική συνεχούς τεχνικής ενημερότητας και μια προσεκτική επιλογή και εκπαίδευση των υφισταμένων». Όπως συνεχίζει, όποια πολιτική και να ασκούσε, η μονοπωλιακή θέση που ο Όουεν είχε στον κλάδο του ήταν τέτοια, που θα έβγαζε σίγουρα μεγάλα κέρδη.¹⁴

Για τον Όουεν δεν είχαν σημασία μόνο οι συνθήκες εργασίας στο εργοστάσιο, αλλά και η αξιοπρεπής ζωή των εργατών του, στοιχείο που θα βοηθούσε και στην αλλαγή του χαρακτήρα τους. Έτσι μεγάλωσε τα σπίτια των εργατών και έχτισε καινούργια, παραχωρώντας δύο δωμάτια σε κάθε οικογένεια, αντί για ένα, ώστε να ζουν πιο άνετα, αλλά και για να μπορούν να έρθουν ευκολότερα μεγάλες οικογένειες. Βελτίωσε τους δρόμους και την καθαριότητα του Νέου Λάναρκ, κάνοντας κεντρική συλλογή των απορριμάτων, ενώ για τη βελτίωση της υγιεινής εντός των σπιτιών διόρισε ελεγκτές υγιεινής, οι οποίοι αν και αρχικά αντιμετωπίστηκαν εχθρικά, τελικά μπόρεσαν, χωρίς χρήση ποινών, να επιβάλουν την καθαριότητα. Τέλος έκλεισε τα διάφορα μαγαζιά της περιοχής και έφτιαξε ένα παντοπωλείο στο οποίο έρχονταν προμήθειες από τα καλύτερα είδη και διετίθεντο σε χαμηλές τιμές, τέτοιες που οι εργάτες να εξοικονομούν περίπου το 25% από τις δαπάνες τους, καλύπτοντας ταυτόχρονα το κόστος των προϊόντων.

iii) Η εκπαίδευση για τους νέους

Το πιο κομβικό στοιχείο για την εξέλιξη του πειράματος του Όουεν στο Νέο Λάναρκ, αλλά και στη διαμόρφωση καλύτερων και εκλογικευμένων χαρακτήρων, ήταν οι αλλαγές που

¹⁴ Pollard Sidney (παρατίθεται στο S. Pollard and J. Salt, 1971, “Robert Owen, cotton spinner: New Lanark, 1800-25” του A.J. Robertson: 148).

έκανε στην εκπαίδευση. Θεωρούσε ότι αν οι άνθρωποι διδαχτούν να έχουν συγκεκριμένες αρχές και να σκέφτονται λογικά από μικρά παιδιά, τότε η εξέλιξή τους θα είναι διαφορετική και θα μπορέσει να βελτιωθεί η κοινωνία, κάτι που θα περιγράψουμε αναλυτικότερα στο δεύτερο μέρος της εργασίας. Οι καινοτομίες που εφάρμοσε στην εκπαίδευση των παιδιών στο Νέο Λάναρκ ήταν τέτοιες που μεγέθυναν τη φήμη του, όχι απλά ως επιτυχημένου εργοστασιάρχη, αλλά και ως παιδαγωγού.

Ο ίδιος περιέγραψε τα προγράμματα εκπαίδευσης που έπρεπε να εφαρμοστούν ως εξής: «Τα προγράμματα πρέπει να βασιστούν στην άσκηση των παιδιών, από τη νηπιακή ηλικία, σε κάθε είδους αγαθές συνήθειες, που ασφαλώς θα τα αποτρέψουν από τις συνήθειες του ψεύδους και της απάτης. Πρέπει κατόπιν να εκπαιδευτούν ορθολογικά και να προσανατολιστούν προς μια χρήσιμη εργασία. Οι συνήθειες και η εκπαίδευση θα τους ενσταλάξουν μια ενεργητική και φλογερή επιθυμία να προάγουν την ευτυχία κάθε ατόμου, χωρίς τη σκιά του αποκλεισμού προς όφελος κάποιας θρησκευτικής και πολιτικής ομάδας, οργάνωσης, χώρας ή κλίματος. Θα εξασφαλίσουν, επίσης, με τις λιγότερες δυνατές εξαιρέσεις, σωματική υγεία, δύναμη και ζωτικότητα, γιατί βέβαια η ευτυχία του ανθρώπου μπορεί να θεμελιωθεί μόνο στην υγεία του σώματος και στη γαλήνη του πνεύματος».¹⁵ Για το λόγο αυτό ο Όουεν δημιούργησε το «Ίδρυμα για τη Διάπλαση του Χαρακτήρα», που στέγαζε το σχολείο, τον παιδότοπο και τις αίθουσες αναψυχής και διαλέξεων.

Για τον Όουεν η εκπαίδευση των παιδιών έπρεπε να ξεκινάει από πολύ μικρή ηλικία, επειδή στοιχεία της ιδιοσυγκρασίας του κάθε χαρακτήρα, θετικά ή αρνητικά, διαμορφώνονται από τότε. Γι' αυτό το λόγο ίδρυσε τον πρώτο παιδικό σταθμό (παιδότοπο τον χαρακτηρίζει ο ίδιος) στην Αγγλία, όπου τα παιδιά πήγαιναν ακόμα και πριν κλείσουν τα δύο έτη και απασχολούνταν από ειδικά εκπαιδευμένα άτομα. Βασική αρχή που έπρεπε να μάθει κάθε παιδί ήταν ότι «δεν πρέπει ποτέ να βλάψει τους γύρω του, αλλά αντίθετα να προσπαθεί με όλες του τις δυνάμεις να τους κάνει ευτυχισμένους».¹⁶ Με αυτό σαν βασική αρχή και το παράδειγμα των μεγαλύτερων παιδιών, που έχοντας δοκιμάσει τα οφέλη αυτής της πρακτικής θα επηρέαζαν τα μικρότερα προς αυτήν την κατεύθυνση, τα μικρά παιδιά θα μπορούσαν να αποφύγουν «όλες τις πλάνες που κρατούσαν μέχρι τώρα τον κόσμο σε άγνοια και δυστυχία».¹⁷ Στον παιδότοπο τα παιδιά δεν δέχονταν κανονική εκπαίδευση, αλλά βασικό στοιχείο ήταν να βρεθούν σε ένα περιβάλλον που θα δημιουργούσε την κατάλληλη βάση για τη συνέχεια. Το πρόγραμμα περιλάμβανε τραγούδι, χορό και την εκτίμηση των φυσικών αντικειμένων, συχνά έκαναν βόλτες στην εξοχή ώστε να αναπτυχθούν οι ικανότητες των παιδιών στην παρατήρηση, ενώ είχαν μια πρώτη επαφή με τους αριθμούς και τη γραμματική πριν την ηλικία των έξι ετών. Βασικοί σκοποί του παιδότοπου, σύμφωνα με τον Όουεν, ήταν πρώτον το παιδί να απομακρύνεται από τη λανθασμένη αγωγή των αδιδακτων γονιών του,

¹⁵ Owen, 2007: 70.

¹⁶ Owen, 2007: 97.

¹⁷ Owen, 2007: 97.

δεύτερον οι γονείς να ανακουφιστούν από τη μέριμνα και το άγχος των παιδιών τους, τρίτον το παιδί να βρίσκεται σε ένα ασφαλές περιβάλλον μαζί με τους μελλοντικούς συμμαθητές και φίλους του και τέταρτον ο χώρος να μπορεί να χρησιμοποιείται και από τα παιδιά μεταξύ πέντε και δέκα ετών ως χώρος φυσικής αγωγής πριν και μετά το σχολείο.¹⁸

Στη συνέχεια από την ηλικία των πέντε έως των δέκα χρόνων, τα παιδιά πήγαιναν στο σχολείο για πεντέμισι ώρες κάθε μέρα. Κάθε μάθημα δεν διαρκούσε πάνω από τρία τέταρτα της ώρας, τα σχολεία ήταν μεικτά για αγόρια και κορίτσια και ο τρόπος, αλλά και η ύλη της διδασκαλίας ήταν πολύ διαφορετικά από τα συνηθισμένα σχολεία. Όπως ο Όουεν είχε πει, τα κλασικά μοντέλα εκπαίδευσης βασίζονταν στην από μνήμης αποστήθιση παράλογων πραγμάτων, κάτι που κατέστρεφε ουσιαστικά τις πνευματικές δυνάμεις των παιδιών: «Επισκεφθείτε ένα από τα επονομαζόμενα εθνικά σχολεία και ζητήστε από τον διευθυντή να σας δείξει την πρόοδο των παιδιών· εκείνος θα τα καλέσει και θα τους υποβάλει θεολογικές ερωτήσεις στις οποίες άνθρωποι της πιο ευρείας πολυμάθειας δεν θα μπορούσαν να απαντήσουν λογικά: τα παιδιά όμως απαντούν αμέσως, όπως τα έχουν δασκαλέψει από πριν, γιατί το μόνο που χρειάζεται σε αυτή την παρωδία είναι η μνήμη».¹⁹ Έτσι τα παιδιά μάθαιναν να διαβάζουν, να γράφουν, να χρησιμοποιούν βασικούς κανόνες αριθμητικής, τονίζοντας όμως ότι «τα παιδιά πρέπει να μάθουν να διαβάζουν και να κατανοούν αυτά που διαβάζουν»,²⁰ καθώς βασικό κριτήριο ήταν η κατανόηση του κόσμου. Πέρα από τις βασικές ικανότητες τα παιδιά μάθαιναν φυσική ιστορία, γεωγραφία, αρχαία και σύγχρονη ιστορία, γεωλογία και βοτανολογία, χρησιμοποιώντας κατάλληλα βιβλία (αποφεύγοντας τα θρησκευτικά δοκίμια), διάφορα οπτικά μέσα, χάρτες, ταξιδιωτικά βιβλία και άλλα. Ταυτόχρονα τα κορίτσια μάθαιναν να ράβουν, τα αγόρια κάνανε στρατιωτικές ασκήσεις για να γυμνάζονται, ενώ υπήρχαν και εδώ μαθήματα τραγουδιού και χορού από πολλά έθνη.²¹ Τα παιδιά μάθαιναν να εφαρμόζουν το θεμελιώδη κανόνα της καλοσύνης και όχι τη σκληρότητα, το θυμό και τη βία. Τα παιδιά που έκαναν λάθη, δεν τα τιμωρούσαν, αλλά τα συμπονούσαν. Το υλικό της διδασκαλίας διαλεγόταν για να κινεί το ενδιαφέρον των παιδιών, προσαρμοσμένο στις δυνατότητές τους, με γενική έμφαση στη συμμετοχή των παιδιών και τη δραστηριότητά τους, προτιμώντας μεθόδους διδασκαλίας που βρίσκονταν στη φύση.

Για τον Όουεν όμως η εκπαίδευση δεν τέλειωνε εκεί. Οι χώροι διδασκαλίας θα συνεχιζόταν να είναι διαθέσιμοι για τα παιδιά από δέκα έως δώδεκα ετών μετά τη δουλειά, ενώ στο χώρο θα μπορούσαν να πηγαίνουν και ενήλικες για να βελτιώσουν τις γνώσεις τους.

Στα τελευταία χρόνια και παρότι οι συνεργάτες του τελευταίου σχήματος που είχε φτιάξει ο Όουεν ήταν πιο κοντά στις ιδέες του για το κοινωνικό πείραμα που δοκίμαζε, υπήρξαν έντονες προστριβές ιδιαίτερα στο ζήτημα της εκπαίδευσης. Έτσι υποχρέωσαν τον

¹⁸ Owen, 2007: 98.

¹⁹ Owen, 2007: 140.

²⁰ Owen, 2007: 106.

²¹ Βλ. Margery Browning (παρατίθεται στο Butt, 1971, "Owen as an educator": 65-67).

Όουεν να απολύσει κάποιους από τους «ιδιαιτέρους» καθηγητές που είχε προσλάβει, να σταματήσουν οι χοροί με έξοδα της επιχείρησης, η μουσική που θα μαθαίνουν τα παιδιά να είναι ψαλμωδίες, τα παιδιά να χρησιμοποιούν θρησκευτικά βιβλία στα μαθήματα και απαγόρευσαν τα κιλτ και τις παραδοσιακές στολές που φόραγαν τα μικρά παιδιά.

iv) Το Νέο Λάναρκ ως κοινότητα

Πέρα από τη σημασία της εκπαίδευσης, ο Όουεν έβλεπε ότι η δομή της ζωής των κατοίκων μέσα στην κοινότητα του Νέου Λάναρκ, θα μπορούσε να επηρεάσει τους χαρακτήρες τους, να εξαλείψει τις «αδυναμίες» τους, το μεθύσι, τους καυγάδες και την κλεψιά και να αλλάξει τις αξίες τους. Προσπαθούσε λοιπόν να δημιουργεί συνθήκες ελευθερίας σε διάφορα επίπεδα και σε αναφορά με ζητήματα όπως ο χρόνος, η θρησκεία, η ποινή και άλλα, αλλά και μια πιο κοινοτική ζωή μεταξύ των κατοίκων.

Το ζήτημα του ελεύθερου χρόνου, φαίνεται ότι για τον Όουεν είναι ένα σημαντικό στοιχείο, που βοηθά στην ηρεμία και τη γαλήνη του ανθρώπου και πήρε αντίστοιχα μέτρα για να το προωθήσει. Στο «Ίδρυμα για τη Διάπλαση του Χαρακτήρα» υπήρχε χώρος, έτσι ώστε οι ενήλικες αν το επιθυμούσαν να μπορούν από το να διαβάσουν, να γράψουν και να κάνουν τους λογαριασμούς τους, μέχρι να παίξουν ή να συζητήσουν, ενώ δύο βράδια τη βδομάδα αφιερώνονταν στο χορό και τη μουσική. Δεν έμεινε όμως μόνο εκεί, αλλά φρόντισε ώστε «το καλοκαίρι οι κάτοικοι του Νέου Λάναρκ [να] μπορούν να καλλιεργήσουν κήπους και χωράφια με πατάτες· έχουν κατασκευαστεί δρόμοι για περίπατο, που ωφελούν την υγεία και προξενούν ευχαρίστηση από τα εναλλασσόμενα φυσικά τοπία. Η αναψυχή αυτή είναι όχι μόνο η πιο οικονομική, αλλά και η πιο αθώα που μπορεί να απολαύσει ο άνθρωπος και που καθένας μπορεί να μάθει να απολαμβάνει» και αφού το χειμώνα κάτι τέτοιο δεν ήταν δυνατό να συμβεί, στη συνέχεια κατέληγε ότι «η υγεία και η διάθεση της κοινότητας κυμαίνονται κατά μέσο όρο σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα το χειμώνα από ό,τι το καλοκαίρι».²²

Με τις θρησκείες ο Όουεν διαφωνούσε κάθετα, τόσο για τις πλάνες που δημιουργούσαν στον κόσμο, όσο και για τις έριδες μεταξύ των διάφορων αιρέσεων που δίχαζαν τους ανθρώπους. «Τα δόγματα που συνεχίζουν να διαδίδονται σε ολόκληρο τον κόσμο, κατ' ανάγκη προκαλούν και διαιωνίζουν μια καθολική στέρηση πνευματικής καλοσύνης μεταξύ των ανθρώπων. Γεννούν επίσης δεισδιαιμονία, θρησκοληψία, υποκρισία, μίσος, εκδικητικότητα, πολέμους και όλες τις ολέθριες συνέπειές τους».²³ Για αυτό το λόγο δεν δίδασκε τα παιδιά στα σχολεία με βάση εκκλησιαστικά βιβλία και δοκίμια όπως συνήθιζε να συμβαίνει εκείνη την περίοδο. Παρ' όλα αυτά στο Νέο Λάναρκ έδινε την ελευθερία στους κατοίκους του να πιστεύουν ο καθένας στη θρησκεία που ήθελε και στην ομιλία του προς τους κατοίκους του Νέου Λάναρκ τόνισε: «το άτομο που πρώτο επέβαλε περιορισμούς στην

²² Owen, 2007: 100.

²³ Owen, 2007: 111.

ατομική κρίση και στις θρησκευτικές πεποιθήσεις ήταν ο πρωταίτιος της υποκρισίας και η πηγή αναρίθμητων δεινών που δοκίμασε η ανθρωπότητα σε όλες τις προηγούμενες εποχές».²⁴

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η αντιμετώπιση του Όουεν απέναντι στην ποινή. Ενώ ήταν από τα πρώτα του μελήματα το πως θα εξαλείψει στην κοινότητα το μεθύσι, τους καυγάδες και γενικά την παραβατική και αντικοινωνική συμπεριφορά, απέφυγε κατά το δυνατό να το πράξει μέσα από μια σειρά ποινών. Αντιθέτως προσπαθούσε να πείσει τους ανθρώπους για το λάθος της πράξης τους και να τους καθοδηγήσει στην πρόπουσα συμπεριφορά. Έτσι αναφερόμενος στην κλοπή: «Για να θεραπεύσει [ο Όουεν] αυτό το κακό καμία δικαστική τιμωρία δεν επιβλήθηκε, ούτε και ατομική φυλάκιση, έστω και για μια ώρα. Όμως εισήχθησαν έλεγχοι και άλλα προληπτικά μέτρα. Από τα εντεταλμένα μέλη της κοινότητας [...] δινόταν μια σύντομη και απλή εξήγηση για τα άμεσα οφέλη που θα απέφερε μια διαφορετική συμπεριφορά».²⁵ Με αντίστοιχο τρόπο «καυτηριασμού» της πράξης και συνετισμού επιδίωκε να αντιμετωπιστεί η μέθη, αν και στο παντοπωλείο που είχε φτιάξει διατίθεντο πολύ καλής ποιότητας ούισκι, ενώ η ψευτιά και η απάτη αντιμετωπίζονταν ως επαίσχυντες πράξεις και ενθαρρυνόταν η αλήθεια και η ειλικρινής συμπεριφορά. Για να μπορέσει να εκλογικεύσει και να περάσει τις συγκεκριμένες αξίες στους ενήλικες ο Όουεν είχε θεσμοθετήσει και ένα πρόγραμμα βραδινών διαλέξεων στο «Ίδρυμα για τη διάπλαση του χαρακτήρα» που δίνονταν τη χειμερινή περίοδο δύο με τρεις φορές τη βδομάδα.

Η έννοια της κοινότητας για τον Όουεν περνούσε και μέσα από την αλληλεγγύη και αλληλοβοήθεια των εργατών. Για αυτό το σκοπό είχε φτιάξει ένα ιδιότυπο ασφαλιστικό ταμείο, ένα ταμείο αλληλοβοήθειας όπου οι εργαζόμενοι άφηναν εκεί το ένα δέκατο έκτο (1/16) του μισθού τους, για την ενίσχυση των αρρώστων, των εργατών που είχαν ατυχήματα και των ηλικιωμένων. Μάλιστα ο Όουεν σχεδίαζε να χτίσει «λιτά και άνετα οικήματα με κήπους στην πιο όμορφη τοποθεσία κοντά στο χωριό», ώστε να μπορούν να τα αγοράσουν οι εργάτες του Νέου Λάναρκ σταδιακά διότι «είναι επιθυμητό να μπορούν, αφού αναλώθηκαν επί μισό σχεδόν αιώνα σε ακατάπαυστη εργασία, να απολαύσουν, αν είναι δυνατό, μια άνετη ευημερία και ανεξαρτησία στο τέλος της ζωής τους».²⁶

Τελευταίο σημείο, που προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση για εκείνη την περίοδο, είναι η αντίληψη του Όουεν για τη θέση της γυναίκας, αν και οι περισσότερες ήδη βρίσκονταν στην παραγωγή. Έδειξε ενδιαφέρον για την απελευθέρωση της γυναίκας από την αγγαρεία του νοικοκυριού και για αυτό το λόγο είχε σχέδιο για τη δημιουργία κοινοτικών τραπεζαριών και μαγειρείων (κάτι που εν τέλει δεν γνωρίζουμε αν ολοκληρώθηκε).

ν) Η σχέση με την άρχουσα τάξη και η σύγκρουση

²⁴ Owen, 2007 (παρατίθεται στο «Ομιλία προς τους κατοίκους του Νέου Λάναρκ»: 170).

²⁵ Owen, 2007: 83.

²⁶ Owen, 2007: 119.

Ο Όουεν ήταν ιδιαίτερα συμπαθής στα μέλη της άρχουσας τάξης, πολιτικούς και άλλους εργοστασιάρχες, ως ένας πετυχημένος βιομήχανος, ένας πραγματικός φιλόanthropos, αλλά και ένας πάρα πολύ ευγενικός και καλοσυνάτος άνθρωπος. Αντίστοιχα ο Όουεν πίστευε ότι για να επιτευχθούν οι κοινωνικές αλλαγές που είχε στο μυαλό του, η συνεργασία και βοήθεια της άρχουσας τάξης ήταν απαραίτητη, καθώς το σχέδιό του θα ήταν ένα εθνικό πλάνο που θα υλοποιούσε η κυβέρνηση. «Είμαι βέβαιος ότι ούτε κάποιος άρχοντας, ούτε οι υπουργοί, ούτε το κοινοβούλιο, ούτε καμία εκκλησιαστική ή πολιτική ομάδα θα μπορέσουν να δικαιολογήσουν την τάση τους να ενεργούν σύμφωνα με αρχές κατάφορης αδικίας. Δεν έχουν άλλωστε εκφράσει δημόσια σε πολλές ευκαιρίες την ειλικρινή και διακαή επιθυμία τους να βελτιώσουν τις συνθήκες των υπηκόων της αυτοκρατορίας [...]» αναρωτιέται ο Όουεν, θεωρώντας ότι προφανώς θα είναι αποδεκτό το σχέδιό του, αφού εξυπηρετεί αυτό το σκοπό.²⁷ Έστειλε μάλιστα τα δοκίμια που περιλαμβάνονται στο *Μια νέα θεώρηση της κοινωνίας* σε όλες τις κυβερνήσεις στην Ευρώπη και στην Αμερική και σε πολλά επιφανή πρόσωπα, μεταξύ των οποίων στο Ναπολέοντα και τον τσάρο της Ρωσίας.

Οι πρώτοι τριγμοί του Όουεν με την κυρίαρχη τάξη άρχισαν σε μια συνάντηση με άλλους εργοστασιάρχες όπου συζητούσαν για το πώς θα πιέσουν την κυβέρνηση να αποσύρει ένα φόρο στα εργοστάσια. Ο Όουεν πρότεινε βελτιώσεις στις συνθήκες εργασίας των παιδιών και των εργατών στα εργοστάσια, αλλά εισέπραξε την πλήρη αδιαφορία. Στη συνέχεια προσπάθησε να πείσει την κυβέρνηση να ψηφίσει για τα εργοστάσια νόμο, που αφορούσε στη μείωση του ωραρίου στις δεκάμισι ώρες, απαγόρευση εργασίας κάτω από τα δέκα έτη και τον ορισμό κρατικών ελεγκτών που θα επιτηρούν τη λειτουργία των εργοστασίων και θα επέβαλαν ποινές σε όσους δεν τηρούν το νόμο. Για να αποδείξει τις άθλιες συνθήκες που επικρατούσαν στα εργοστάσια, ο Όουεν έκανε μια μεγάλη περιοδεία στα εργοστάσια της Μεγάλης Βρετανίας μαζεύοντας στοιχεία. Τα στοιχεία ήταν τρομακτικά, καθώς παιδιά δούλευαν ως και δεκατέσσερις ώρες, σε άκρως ανθυγιεινές συνθήκες, με πολλά να αρρωσταίνουν, κάποια εκ των οποίων και θανάσιμα, επόπτες που χτυπούσαν τα παιδιά για να δουλεύουν περισσότερο και εργάτες που δούλευαν ακόμα και δεκαέξι ώρες την ημέρα. Τελικά ο νόμος ψηφίστηκε αρκετά αργότερα, με διαφοροποιήσεις και ελάχιστη εφαρμογή στην πράξη.

Όταν ο Όουεν άρχισε να γίνεται «ενοχλητικός» στους υπόλοιπους εργοστασιάρχες, αυτοί στράφηκαν εναντίον του και λόγω απουσίας ορθολογικών επιχειρημάτων απέναντι στις προτάσεις του, χρησιμοποίησαν σαν αντεπιχείρημα τις όχι ιδιαίτερα δημοφιλείς θρησκευτικές απόψεις του. Χρησιμοποίησαν μάλιστα ως μάρτυρα τον δήμαρχο του Παλιού Λάναρκ ο οποίος επικαλούμενος μια ομιλία του Όουεν στους κατοίκους του Νέου Λάναρκ δήλωσε ότι ήταν «ο πιο προδοτικός χαρακτήρας απέναντι στην εκκλησία και την πολιτεία».²⁸

²⁷ Owen, 2007: 91.

²⁸ Cole, 1965: 162-163.

Το αποκορύφωμα όμως της σύγκρουσης ήταν όταν μετά τις καταστροφικές συνέπειες των πολέμων ο Όουεν πρότεινε τη δημιουργία «Συνεργατικών Χωριών» (Villages of Cooperation) για τη μείωση της ανεργίας, αλλά και της πείνας και δυστυχίας που έπλητταν τον πληθυσμό. Για τον Όουεν η δυνατότητα του ανθρώπου να κάνει μία χρήσιμη εργασία, ήταν κάτι που θα μείωνε τόσο τη δυστυχία, όσο και την εγκληματικότητα, γι' αυτό και θεωρούσε ότι «η κάθε κυβέρνηση που ενδιαφέρεται ειλικρινά για την ευημερία των υπηκόων της οφείλει να έχει ως πρωταρχικό καθήκον την προσφορά διαρκούς και εθνικά χρήσιμης απασχόλησης, που θα παρέχεται αμέσως σε όσους τη ζητήσουν».²⁹

Στα πρότυπα του Νέου Λάναρκ, τα χωριά θα αποτελούνταν από χίλιους διακόσιους κατοίκους, άντρες, γυναίκες και παιδιά, που θα ζούσαν δουλεύοντας τη γη, σε εργαστήρια ή και εργοστάσια, καταναλώνοντας ό,τι παρήγαγαν, αγοράζοντας το λιγότερο δυνατόν και πουλώντας το περίσσειμα της παραγωγής τους. Και καθώς τα χωριά αυτά θα αναπτύσσονταν θα μπορούσαν να ανταλλάσσουν τα προϊόντα μεταξύ τους. Η έννοια της κοινοτικής ζωής ήταν απαραίτητη καθώς κάθε οικογένεια θα είχε το δικό της σπίτι, αλλά οι χώροι χαλάρωσης, φαγητού και μαγειρέματος θα ήταν κοινοί. Θα υπήρχε οικοτροφείο για τα παιδιά που θα περνούσαν τα τρία έτη, παιδικός σταθμός και σχολείο. Τα σχέδια του Όουεν περιέγραφαν ένα μεγάλο κούφιο τετράγωνο από διαμερίσματα που στο κέντρο του θα βρίσκονταν τα δημόσια κτήρια, ενώ στο ενδιάμεσο θα υπήρχαν παιδότοποι. Έξω από τα κτιριακά «παραλληλόγραμμα» θα υπήρχαν κήποι και τα εργοστάσια και εργαστήρια θα βρίσκονταν έξω από το χωριό.

Οι προτάσεις του αυτές ξεσήκωσαν θύελλα αντιδράσεων, κατηγορώντας τον Όουεν ότι ήθελε να κλείσει τους φτωχούς μέσα σε στρατόπεδα, και ότι αποσκοπούσε να μετατρέψει τη χώρα σε ένα τεράστιο εργοστάσιο. Η αντιμετώπιση απέναντι στα σχέδιά του έφερε και την οριστική ρήξη με την καλή κοινωνία της Βρετανίας. Στη δεύτερη ομιλία του στο City of London Tavern, τον Αύγουστο του 1817, μεταξύ άλλων είπε: «Αν οι προτεινόμενες ρυθμίσεις πραγματικά κατέχουν όλα τα πλεονεκτήματα που έχουν διακηρυχτεί, γιατί δεν έχουν υιοθετηθεί σε παγκόσμια πρακτική όλα τα χρόνια που έχουν περάσει; [...] Φίλοι μου, εγώ θα σας πω, ότι μέχρι τώρα σας έχουν αποτρέψει να γνωρίζετε τι είναι πραγματικά η ευτυχία, ως συνέπεια των σφαλμάτων – μεγάλων σφαλμάτων – που έχουν συνδυαστεί με τις θεμελιώδεις έννοιες κάθε θρησκείας όπου μέχρι τώρα έχει διδαχτεί στους ανθρώπους [...] Από τα σφάλματα αυτών των συστημάτων, που έχουν κάνει αυτό το αδύναμο και ηλίθιο ζώο, ένα μανιασμένο αδιάλλακτο και φανατικό, ένα μίζερο υποκριτή και θέλετε αυτά τα ελαττώματα να μεταφερθούν όχι μόνο στα σχεδιαζόμενα χωριά, αλλά και στον Παράδεισο τον ίδιο, ένας Παράδεισος που δεν θα βρεθεί πια». «Εγώ δεν είμαι της δικιάς σας θρησκείας, ούτε και καμίας θρησκείας που έχει διδαχτεί ως τώρα στον κόσμο» πρόσθεσε, αφήνοντας άφωνους τους παρευρισκόμενους.³⁰

²⁹ Owen, 2007: 154.

³⁰ Owen (παρατίθεται στο Cole, 1965: 192-193).

Το σχέδιο του Όουεν για τα «Συνεργατικά χωριά», αλλά και η απόρριψη που εισέπραξε για τις προτάσεις του, φαίνεται να τον επηρέασαν, μετατρέποντας τις θέσεις του από φιλανθρωπικές και μεταρρυθμιστικές σε πιο ριζοσπαστικές και σοσιαλιστικές. Ήταν η περίοδος που ο Όουεν θα ξεκινούσε το μεγάλο του ταξίδι στην Αμερική για να εφαρμόσει εκεί τα πειράματά του.

Κεφάλαιο 2^ο : Δεύτερη Περίοδος - Νέο Άρμονι, Αμερική

i) Η αρχή για τις κοινότητες στην Αμερική

Η ιδέα των «Συνεργατικών Χωριών», που θα μπορούσε πέρα από την εξάλειψη της φτώχειας και της ανεργίας να αποτελέσει υπόδειγμα μιας ιδανικής κοινότητας, είναι αυτή που παρακίνησε τον Όουεν να πάει στις Ηνωμένες Πολιτείες, που εκείνη την εποχή εξέπεμπαν μια πιο ελεύθερη και δημοκρατική ατμόσφαιρα από τη Βρετανία, για να δοκιμάσει την εφαρμογή τους. Η ανάπτυξη και η διάδοση του σχεδίου του για έναν νέο ηθικό κόσμο, είχε ήδη ξεκινήσει να συνδυάζεται από την εποχή που συνέγραψε τα *Δοκίμια για τη διάπλαση του ανθρώπου*, με μια ανοιχτή σύγκρουση προς το συνολικό σύστημα του εμπορίου, που προκαλούσε σύμφωνα με τον Όουεν τα δεινά στους ανθρώπους. «Σε ποιον, άραγε, θα υποβληθούν όλα αυτά τα σχέδια; Όχι, πάντως στον άνθρωπο του εμπορίου, που θεωρεί ότι η εγκατάλειψη του άμεσου ατομικού κέρδους φαντάζει ως σύμπτωμα διαταραγμένης φαντασίας. [...] Εξασκούνται από νωρίς [...] για να αγοράζουν φθηνά και να πουλούν ακριβά. Συνεπώς όσοι είναι οι πιο έμπειροι και πετυχημένοι στη σοφή και ευγενική αυτή τέχνη εκθειάζονται στον εμπορικό κόσμο ως διορατικοί και κάτοχοι εξαιρετικών προσόντων». Και συνεχίζει επιτιθέμενος σε όσους στηρίζουν αυτό το σύστημα: «Ούτε πρόκειται να υποβληθούν αυτά τα σχέδια στον άνθρωπο του νόμου, γιατί αναπόφευκτα έχει εξασκηθεί στο να προσπαθεί να εμφανίζει το λάθος για σωστό [...] και να νομιμοποιεί την αδικία. Ούτε γενικά στους πολιτικούς αρχηγούς ή στους πιστούς οπαδούς τους, γιατί οι περιορισμοί του κόμματος παραπλανούν την κρίση τους. [...] Ούτε σε όσους αποκαλούνται ήρωες και κατακτητές ή στους οπαδούς τους. Γιατί έχουν μάθει να θεωρούν την πρόκληση δυστυχίας στους ανθρώπους και τη διάπραξη στρατιωτικών εγκλημάτων ως ένδοξο καθήκον. [...] Ούτε και σε όσους έχουν μανία με τη μόδα και την πολυτελή εμφάνιση, γιατί αυτό που έχουν μάθει από μικροί είναι πώς να ξεγελούν και να ξεγελιούνται. [...] Πολύ περισσότερο, δεν θα υποβληθούν αποκλειστικά στους διάφορους επίσημους ερμηνευτές και υπερασπιστές των ποικίλων αντιμαχόμενων θρησκευτικών συστημάτων [...] γιατί πολλοί από αυτούς έχουν ενεργή συμμετοχή στη διάδοση εσφαλμένων ιδεών που αναπότρεπτα βλάπτουν τις λογικές δυνάμεις του ανθρώπου και διαιωνίζουν την αθλιότητά του».³¹

Η κριτική αυτή που συνεχιζόταν, συνδυάστηκε και με μία «μεσσιανική» - «χιλιαστική» (millennial) ρητορεία για την αλλαγή του κόσμου. Ο Όουεν δεν πίστευε στις θρησκείες, παρ' όλα αυτά παρουσίαζε τις απόψεις του για μια νέα θεώρηση της κοινωνίας, παρομοιάζοντάς την με τη «δευτέρα παρουσία», που ο άνθρωπος θα απελευθερωθεί από τα δεινά του και θα ζήσει πια ευτυχισμένος. Οι κοινότητες που πρότεινε θα έδειχναν το δρόμο προς την αλλαγή, αφού θα άλλαζαν τους κατοίκους τους και θα λειτουργούσαν ως παράδειγμα προσέλευσης για τους «απ' έξω». Η χιλιαστική ρητορική του Όουεν είχε σαν

³¹ Owen, 2007: 121-122.

αποτέλεσμα να επηρεάσει φιλόδημους και ουμανιστές εκείνης της εποχής, αλλά και διάφορα θρησκευτικά ρεύματα και αιρέσεις, ηγέτες τους ή και μέλη τους, που μπορεί να μην ενστερνίζονταν πλήρως τις απόψεις του και αρκετές φορές να είχαν προστριβές, αλλά έβρισκαν σημεία τομής και κοινού ενδιαφέροντος. Ούτως ή άλλως, εκείνη την περίοδο στην Αμερική πολλές θρησκευτικές αιρέσεις (Shakers, Rappites, κλπ.) έφτιαχναν κλειστές κοινότητες, που τα μέλη τους ζούσαν με μία συνεργατική δομή, καταναλώνοντας κυρίαρχα ό,τι παρήγαγαν.

Ένα τέτοιο χώρο αγόρασε ο Όουεν στις όχθες του ποταμού Ουάμπας (Wabash) στην Ινδιάννα, από τους Rappites, που είχαν χτίσει μια κοινότητα εκεί. Μαζί με τη γη, που ήταν ήδη καλλιεργημένη και είχε αμπέλια, αγόρασε και τα κτίσματα του χωριού: σπίτια, εκκλησία, κοιτώνες, μύλους, ένα εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας, αποστακτήρια και άλλα. Ο ίδιος στην πρώτη του ομιλία για τη νέα του κοινότητα είπε: «Το Νέο Άρμονι, το μελλοντικό όνομα αυτού του μέρους, είναι το σπίτι στα μισά του δρόμου, που θα μπορούσα να προμηθεύσω σε όσους θα ταξιδέψουν αυτό το εντυπωσιακό ταξίδι μαζί μου, και παρ' όλο που δεν προορίζεται να είναι η μόνιμη κατοικία μας, ελπίζω ότι θα το βρούμε μία, όχι κακή, ταξιδιώτικη ταβέρνα, στην οποία θα παραμείνουμε μόνο έως ότου αλλάξουμε τα ρούχα μας και προετοιμάσουμε τους εαυτούς μας κατάλληλα για το νέο στάδιο της ύπαρξης στο οποίο ελπίζουμε να μπούμε».³²

Αν και το Νέο Άρμονι ήταν η πιο σημαντική από τις πειραματικές κοινότητες εκείνης της περιόδου και μία από αυτές που ο Όουεν ασχολήθηκε ο ίδιος προσωπικά, χωρίς όμως να έχει διαρκή παρουσία, δεν είναι και η μόνη. Οι περιοδείες και οι ομιλίες του Όουεν στην Αμερική, αλλά και το παρελθόν του στη Βρετανία, είχαν ως αποτέλεσμα την εμφάνιση δεκαέξι κοινοτήτων στην πρώτη και δέκα στη δεύτερη, που δημιούργησαν οπαδοί του Όουεν ή απλά άνθρωποι επηρεασμένοι από τις ιδέες του.³³

ii) Ο πληθυσμός των κοινοτήτων

Η προσέλευση του κόσμου στο Νέο Άρμονι ήταν εντυπωσιακή. Οχτακόσιοι άνθρωποι έφτασαν μέσα στην πρώτη εβδομάδα, πριν ακόμα ετοιμαστούν οι εγκαταστάσεις για να τους στεγάσουν, ή έχοντας οργανώσει το σύστημα εργασίας, με τον κόσμο που κατέφθανε να πιστεύει ότι θα τα βρει όλα έτοιμα. Ο γιος του Όουεν, Γουίλιαμ (William) έστειλε γράμμα στον πατέρα του ζητώντας να σταματήσει να στέλνει κατοίκους και να φροντίσει να εξασφαλίσει τους διάφορους τύπους εξειδικευμένων τεχνιτών που είχε ανάγκη η κοινότητα.³⁴ Η γρήγορη επιτυχία του Νέου Άρμονι στο να προσελκύσει κόσμο από την αρχή του, δεν οφειλόταν μόνο στην ρητορική του Όουεν, αλλά και στη φήμη που είχαν οι προγενέστερες

³² Owen (παρατίθεται στο S. Pollard and J. Salt, 1971, "Owen and America" του W.H.G. Armytage: 214).

³³ Βλ. Harrison, 1969: 163-164.

³⁴ Cole, 1965: 244.

κοινότητες, αν και η αντίληψη του Όουεν για τις κοινότητες δεν προερχόταν από αυτές. Όπως περιγράφει χαρακτηριστικά ο Φλόουερ (George Flower) του English Settlement του Illinois, για την εικόνα της προϋπάρχουσας κοινότητας του Άρμονι, «ο φτωχός κυνηγός που έφερνε ένα μπουσελ καλαμποκιού για να αλεστεί, πιθανόν από απόσταση δέκα μιλίων, έβλεπε με κατάπληξη ανθρώπους τόσο φτωχούς όσο ο ίδιος να μένουν σε καλά σπίτια, περιτριγυρισμένα με ωραίους κήπους, ντυμένους με ρούχα καλής ποιότητας, εφοδιασμένους με φαΐ, κρέας και καύσιμα, χωρίς καμία προφανή ατομική προσπάθεια [...] και του άνοιγε το μυαλό προς μια νέα κατεύθυνση σκέψης».³⁵

Η αντίθεση που μπορούσε κανείς να συναντήσει σε αυτές τις κοινότητες, σε σχέση με τη σκληρή πραγματικότητα της φτωχικής ζωής, ήταν ο κυριότερος λόγος για τους περισσότερους από τους κατοίκους που πήγαν να ζήσουν εκεί. Η κοινότητα ήταν μια απάντηση στα προβλήματα της προσωπικής αδυναμίας πολλών να αντεπεξέλθουν στην πίεση των καιρών, του υπερβολικού ανταγωνισμού και της δύσκολης κοινωνικής προσαρμογής. Για πολλούς από τους κατοίκους σήμαινε ασφάλεια και έξοδο από τον μίζερο κόσμο των ταραχών και της αβεβαιότητας στον οποίον ζούσαν. Ταυτόχρονα στις κοινότητες συναντούσες τους χορτοφάγους, τους αντικαπνιστές, αυτούς που ήταν κατά του αλκοόλ, αλλά και αυτούς που ήταν λάτρεις του φρέσκου αέρα της φύσης. Ιδιαίτερα οι μεγάλες κοινότητες όπως το Νέο Άρμονι, είχαν μεγάλη ποικιλία στους κατοίκους τους, καθώς ο πληθυσμός τους είχε κυρίως τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Η μεγάλη ανομοιογένεια των κατοίκων και η μη προαπαιτούμενη αποδοχή των αρχών του Όουεν για τη θεώρηση της κοινωνίας, για να γίνει κάποιος μέλος της κοινότητας, δημιούργησε αρκετά προβλήματα και διαφωνίες όπως θα δούμε στη συνέχεια.

iii) Η κοινοτική ζωή στο Νέο Άρμονι

Παρότι ο Όουεν στη θεωρία του για τα «Συνεργατικά Χωριά» μιλούσε για ένα συνδυασμό βιομηχανίας και γεωργίας, οι κοινότητες που δημιουργήθηκαν, όπως και το Νέο Άρμονι, είχαν σαν βάση κυρίως την αγροτική παραγωγή, με μεγάλη έμφαση στη χρήση της τσάπας ως πιο παραγωγική για τις αγροτικές εργασίες. Οι κάτοικοι φρόντιζαν όλοι μαζί τα χωράφια και κατανάλωναν οι ίδιοι τα προϊόντα, ενώ αν υπήρχε περίσσειμα προϊόντων – πράγμα αρκετά σπάνιο – τα πουλούσαν εκτός κοινότητας. Φουρνάρηδες, τσαγκάρηδες και άλλοι μάστορες υπήρχαν, αλλά δεν παρήγαγαν προϊόντα για να βγάλουν κέρδος, ενώ υπήρχαν και κάποια εργαστήρια ξυλείας, ρούχων, μηχανών, κλπ. Ο ίδιος ο Όουεν το 1820 δήλωσε πως «ένα σύνολο του πληθυσμού μπορεί να ασχολείται με τη γεωργία, με τη βιομηχανία ως παράρτημα».³⁶ Αυτή η ροπή για τον, κατά τα άλλα, βιομήχανο Όουεν, είχε να κάνει τόσο με την ιδιαίτερη ανάπτυξη που είχε η αγροτική παραγωγή στα αμερικανικά εδάφη, όσο και με

³⁵ George Flower (παρατίθεται στο Harrison, 1969: 177).

³⁶ Owen (παρατίθεται στο Harrison, 1969: 56).

μα γενικότερη τάση περιγραφής της ιδανικής κοινωνίας, που υπήρχε εκείνη την περίοδο στην Αμερική, σαν μια «κοινότητα-κήπο» μακριά από το «διάβολο» της εκβιομηχάνισης.

Ιδιαίτερη όμως σημασία για τις κοινότητες αυτές είχε η έννοια της κοινωνικής και κοινοτικής ζωής για τους κατοίκους τους. Έτσι στα πρότυπα του Νέου Λάναρκ, στο Νέο Άρμονι είχε δοθεί ιδιαίτερη σημασία στο σχολείο για τα παιδιά, ενώ αντίστοιχα υπήρχε μαγαζί από το οποίο οι κάτοικοι θα μπορούσαν να ψωνίσουν τα απαραίτητα, χωρίς όμως το μαγαζί να βγάζει κέρδος. Εκεί συναντάμε για πρώτη φορά τα «κουπόνια εργασίας», ένα μέσο αντικατάστασης του χρήματος, με βάση τις ώρες εργασίας του ατόμου, που αναλυτικότερα θα το εξετάσουμε σε επόμενα κεφάλαια. Οι τραπεζαρίες, οι κουζίνες και τα καθαριστήρια ήταν κοινά, ενώ είχαν φτιαχτεί και κοιτώνες για να διαμένουν τα παιδιά. Η αντίληψη της κοινοτικής ζωής ήταν για τον Όουεν αντίθετη με τον θεσμό της οικογένειας και προσπαθούσε μέσα από τους κοινόχρηστους χώρους όσο μπορούσε να τον αποδυναμώσει. Ο στόχος του πειράματος του Νέου Άρμονι όπως είπε ο Όουεν ήταν «να αλλάξει από το ατομικό στο κοινωνικό σύστημα, από τις ιδιωτικές οικογένειες με διαφορετικά ενδιαφέροντα σε κοινότητες πολλών οικογενειών με ένα ενδιαφέρον».³⁷

Ταυτόχρονα ο Όουεν και στο Νέο Άρμονι τήρησε τη θέση του για την ανεξιθρησκεία. Έτσι, παρότι δεν υπήρχε επίσημη θρησκεία, επιτρεπόταν τις Κυριακές να έρχονται ιερείς από διάφορα δόγματα και να χρησιμοποιούν το αναλόγιο που προϋπήρχε στην κοινότητα.

Τέλος ενδιαφέρον έχει πώς δομήθηκε η δημοκρατία στο Νέο Άρμονι, καθώς όπως θα δούμε και στη συνέχεια ήταν ένας από τους λόγους διάσπασής του. Αρχικά ο Όουεν πίστευε ότι για τα πρώτα τρία χρόνια το Νέο Άρμονι θα πρέπει να βρίσκεται κάτω από τον δικό του προσωπικό έλεγχο, χωρίς την ύπαρξη κάποιου τύπου κυβέρνησης, ώστε ο κόσμος να καταλάβει καλά τις αρχές του. Παρ' όλα αυτά βλέποντας τους ενθουσιώδεις κατοίκους, αποφάσισε να γραφτεί ένας «καταστατικός χάρτης» με τις αρχές λειτουργίας και τα ιδανικά της κοινότητας και να υπάρχει απόλυτη ισότητα μεταξύ των κατοίκων, που θα έκαναν συλλογική συζήτηση για τα προβλήματά τους. Για τη διεύθυνση της κοινότητας, τη χώρισε σε έξι τμήματα (γεωργία, κατασκευές, λογοτεχνία-επιστήμη-εκπαίδευση, οικιακή οικονομία, γενική οικονομία, εμπόριο) από τα οποία εκλεγόταν ένας υπεύθυνος για το καθένα, ο οποίος με τη σειρά του διάλεγε τέσσερις επιστάτες και όλοι μαζί ήταν το «κυβερνητικό» συμβούλιο.

iv) Τα προβλήματα και η διάλυση

Τρία ήταν τα βασικά προβλήματα που συναντούσε κάποιος στις κοινότητες αυτές: η έλλειψη κεφαλαίων, οι σχέσεις ιδιοκτησίας και ο δημοκρατικός έλεγχος. Αλλά ίσως ένα τέταρτο και πιο σημαντικό ήταν το ετερογενές μείγμα κόσμου που έμενε εκεί και η έλλειψη κατανόησης των αρχών που πρέσβευε ο Όουεν. Όπως δήλωσε ο ίδιος: «Προσπάθησα εδώ μια νέα πορεία, με την ελπίδα ότι πενήντα χρόνια πολιτικής ελευθερίας είχαν προετοιμάσει τον αμερικάνικο

³⁷ Owen (παρατίθεται στο Harrison, 1969: 59).

πληθυσμό [...] Προμήθευσα γη, σπίτια και αρκετό κεφάλαιο [...] Αλλά η εμπειρία απέδειξε ότι η προσπάθεια ήταν πρόωγη για να ενώσει έναν αριθμό ξένων, όχι πρωτύτερα εκπαιδευμένων για το σκοπό αυτό, οι οποίοι έπρεπε να ασκούν εκτεταμένες δραστηριότητες για το κοινό τους συμφέρον και να ζήσουν όλοι μαζί σαν μια κοινή οικογένεια».³⁸

Η έλλειψη κεφαλαίων ήταν από τα μεγαλύτερα προβλήματα για τις κοινότητες, οι οποίες κυρίως χρηματοδοτούνταν από μεμονωμένα μέλη τους που είχαν κάποιο κεφάλαιο και σπανιότερα από φιλικά προσκείμενες ενώσεις που συνέλεξαν οικονομική ενίσχυση και την έστελναν στη κοινότητα. Ο Όουεν ξόδεψε στο Νέο Άρμονι τα τέσσερα πέμπτα (4/5) του κεφαλαίου που είχε δημιουργήσει στο Νέο Λάναρκ, άρα υπήρχε αρκετό κεφάλαιο, ιδιαίτερα σε σχέση με τα άλλα αντίστοιχα εγχειρήματα. Αλλά ακόμα και εκεί, τα έξοδα για την βελτίωση των εγκαταστάσεων ήταν αρκετά, ενώ οι υπόλοιποι χρηματοδότες ήταν λίγοι και η παραγωγή της κοινότητας κυρίως καταναλωνόταν εσωτερικά, χωρίς να δημιουργεί κάποιο κέρδος. Επειδή οι κοινότητες έβρισκαν κεφάλαιο κυρίως από χρηματοδότες, που πίστευαν στα πειράματα αυτά και ζούσαν εκεί, και που αρκετές φορές χρειαζόταν να αποπληρώσουν κάποιο δάνειο ή ενοίκιο για το μέρος, συχνά δημιουργούνταν προβλήματα στις σχέσεις ιδιοκτησίας, αλλά και της συμβολής του «ευεργέτη» στην εργασία. Ακόμα και ο Όουεν, που στη θεωρία ήταν υπέρμαχος της κοινοκτημοσύνης και της ισότητας στην εργασία και που δεν επιδίωκε να διαχειρίζεται την περιουσία στο Νέο Άρμονι, παρότι είχε βάλει το κεφάλαιο, κάποιες φορές φάνηκε σχετικά ασυνεπής με τις θέσεις του. Αντιστοίχως προβλήματα προέκυπταν και στο δημοκρατικό έλεγχο της κοινότητας. Σε όλες τις κοινότητες υπήρχαν εβδομαδιαίες ή μηνιαίες μαζώξεις των μελών για να συζητήσουν τις εργασίες που είχαν να κάνουν και να εκλέξουν επόπτες. Παρ' όλα αυτά, το μέγεθος της «εξουσίας» που θα είχαν οι επόπτες σε σχέση με τους υπόλοιπους και η αδυναμία πολλών μελών να αντιληφθούν και να συζητήσουν για πιο δύσκολα οικονομικά ζητήματα, δημιουργούσαν διαφωνίες.

Η ανομοιογένεια των κατοίκων, όπως προείπαμε, δημιούργησε και αυτή προβλήματα στις κοινότητες. Η ανομοιογένεια αφορούσε τόσο την ταξική προέλευση των κατοίκων, που μπορεί να προέρχονταν από εργατικά μέχρι μεσαία στρώματα, όσο και το βαθμό της ιδεολογικής συμφωνίας με τα πειράματα. Έτσι παρότι ο Όουεν πίστευε ότι αν οι άνθρωποι πειστούν πάνω στις αρχές του τέτοιες διαφορές θα εκλείψουν, ήταν αρκετές οι φορές που μέλη μεσαίων τάξεων ένιωθαν άβολα στη συνύπαρξή τους με φτωχά εργατικά στρώματα, κάτι που δεν προωθούσε την αρμονία μεταξύ τους. Ο Πέλχαμ (William Pelham) έκανε μια προσπάθεια να κατηγοριοποιήσει τα είδη των ανθρώπων που έφευγαν από το Νέο Άρμονι. Πρώτα ήταν οι «ραδιούργοι κερδοσκόποι» που ήρθαν για να συσσωρεύσουν περιουσία σε βάρος της εργατικότητας των άλλων και απογοητεύτηκαν γρήγορα. Άλλοι έφευγαν γιατί οι σεκταριστικές θρησκευτικές τους αντιλήψεις δεν ήταν διαδεδομένες στην κοινότητα, άλλοι γιατί η φιλοδοξία τους και η ιδέα για τον εαυτό τους δεν εκτιμήθηκαν σύμφωνα με τη δική

³⁸ Owen (παρατίθεται στο Cole, 1965: 247).

τους αντίληψη και άλλοι απλώς για να κανονίσουν τις προσωπικές τους υποθέσεις που είχαν παρατήσει.³⁹

Στο Νέο Άρμονι οι σοβαρές πρώτες διαφωνίες είχαν να κάνουν με το ζήτημα των εκλογών, όταν ο Μακλούρ (William Maclure) διαφώνησε με τις εκλογές αντιπροσώπων που εφάρμοσε ο Όουεν και που ήταν αντίθετες με το πνεύμα της κοινότητας και της ισότητας. Εκεί ξεκίνησαν οι διασπάσεις στο Νέο Άρμονι με τον Μακλούρ να φτιάχνει τη δική του κοινότητα μέσα στο Νέο Άρμονι. Η Μακλούρια (Macluria), όπως την ονόμασε, είχε δικιά της διοίκηση και αποτελούνταν από τα πέντε μεγαλύτερα μέλη άνω των εξήντα πέντε ετών και η οποία βασιζόταν στη λογική παλαιότερων γραπτών του Όουεν. Θρησκευτικές διαφορές έφεραν και άλλες συγκρούσεις, με τις διασπάσεις και τις επανενώσεις μεταξύ μικρών κοινοτήτων εντός του Νέου Άρμονι να γίνονται διαρκώς, έως ότου το 1827 το χωριό ξαναοργανώθηκε σαν ένα σύνολο ξεχωριστών κοινωνιών βασισμένων στην απασχόληση. Εν τέλει ούτε αυτό μπόρεσε να κρατήσει για πολύ και ανάγκασε τον Όουεν να πουλήσει την πλειοψηφία της περιουσίας του και μετά από μία αποτυχημένη προσπάθεια να αγοράσει γη στο Μεξικό, για να δοκιμάσει εκεί ένα νέο πείραμα, να ξαναγυρίσει στη Βρετανία.

³⁹ Βλ. Harrison, 1969: 186

Κεφάλαιο 3^ο : Τρίτη Περίοδος – Εργατικό Κίνημα, Αγγλία

i) Η κατάσταση της εργατική τάξης στην Αγγλία και η επιρροή του Όουεν

Το εργατικό κίνημα στην Αγγλία, τα χρόνια που ο Όουεν έλειπε στην Αμερική, κυρίως ασχολήθηκε με τη μεταρρύθμιση του πολιτικού συστήματος και κυρίως τη μεγέθυνση του εκλογικού σώματος. Ήταν αιτήματα που έβαλαν μπροστά οι εργοστασιάρχες και τα μέλη της μεσαίας τάξης με την εργατική τάξη να παλεύει στο πλευρό τους, για έναν φαινομενικά κοινό στόχο. Όμως ανοργάνωτη και αμόρφωτη όπως ήταν η εργατική τάξη, εύκολα ηγεμονεύτηκε και όχι μόνο η δυνατότητα συμμετοχής στο εκλογικό σώμα, τελικά δεν περιελάμβανε τα φτωχά στρώματα, από το νόμο που ψηφίστηκε το 1832, αλλά δεν είχε μπορέσει να αρθρώσει και αιτήματα που αφορούσαν τις συνθήκες της ζωής και της εργασίας της.⁴⁰ Έτσι η συμμαχία με τη μεσαία τάξη και η στόχευση για πολιτική μεταρρύθμιση, γρήγορα έδειξε τα όριά της, με τους εργάτες να μην βλέπουν κάτι που άμεσα θα μπορούσε να βελτιώσει τις ζωές τους. Παρ' όλα αυτά, μέσα από αυτές τις μάχες και με τη χρησιμοποίηση ως μήτρα τα επιστημονικά ινστιτούτα μηχανικών – που μπορεί να ασχολούνταν με την τεχνική εκπαίδευση και την πρόοδο των νέων μηχανών, ήταν όμως αδύνατον να μην ασχοληθούν με τα προβλήματα της βιομηχανικής εργατικής τάξης – γεννήθηκαν τα πρώτα εργατικά σωματεία, που στη συνέχεια η ύπαρξή τους κατοχυρώθηκε και με νόμο.

Την περίοδο που ο Όουεν γύρισε από την Αμερική, το ρεύμα του Οουενισμού είχε ήδη αρχίσει να εξαπλώνεται στην Αγγλία, καθώς τα εργατικά στρώματα είχαν πάψει να ελπίζουν σε κάποια μεγάλη αλλαγή από τη μεταρρύθμιση στο πολιτικό σύστημα. Η απαξίωση του Όουεν για τις πολιτικές μεταρρυθμίσεις και η αντιπρότασή του για τη συνεργασία των ανθρώπων και την άμεση δυνατότητα δράσης προς αυτήν την κατεύθυνση, τον έβαλε μπροστάρη του εργατικού κινήματος της Αγγλίας την περίοδο 1829-1834. Τρία κυρίαρχα ήταν τα μέσα δια των οποίων αναπτύχθηκε ο Οουενισμός εκείνη την περίοδο. Τα συνεργατικά μαγαζιά και κοινότητες, τα ανταλλακτήρια εργασίας και τα σωματεία. Πριν όμως αναλύσουμε το καθένα ξεχωριστά, έχει νόημα να δούμε γιατί ο κόσμος ενστερνίστηκε τις ιδέες του Όουεν.

Η εργατική τάξη εκείνη την εποχή είχε συνθλιβεί από την καθημερινή και δύσκολη εργασία στα εργοστάσια όπως επιβλήθηκε με τη βιομηχανική επανάσταση, και ήταν αρκετά πρόθυμη να ακούσει οποιαδήποτε πρόταση θα μπορούσε να την ανακουφίσει. Αμόρφωτη όπως ήταν, εύκολα επηρεαζόταν από φιλόδοξους μεσσίες, θρησκευτικές αιρέσεις και πολιτικούς που εμφανίζονταν σαν λυτρωτές. Οι απόψεις του Όουεν ήταν αυτές που μπόρεσαν να τους δώσουν μια συνεκτική αφήγηση, τόσο για την άμεση βελτίωση της ζωής τους μέσα από τη συνεργασία, όσο και ένα όραμα για μια άλλη καλύτερη κοινωνία μέσα από την μεσσιανική του τοποθέτηση για την απελευθέρωση του ανθρώπου. Πολλές φορές οι

⁴⁰ Βλ. Cole, 1965: 252-253, 266

ιδέες του Όουεν αντιμετωπίστηκαν και υιοθετήθηκαν αποσπασματικά, και δεν ήταν απαραίτητο όλοι οι άνθρωποι που επηρεάστηκαν από τις θέσεις του να συμμετέχουν σε όλα τα εγχειρήματα, από τα συνεργατικά μαγαζιά, μέχρι τα σωματεία. Έτσι για παράδειγμα η ιδέα της συνεργατικότητας ήταν ιδιαίτερα ελκυστική στους τεχνίτες – καθώς ήταν μια πολύ άμεση και πρακτική βοηθητική λύση για τα προβλήματά τους – ενώ η οργάνωση του σωματείου των οικοδόμων σε Οουενικά πρότυπα, ήταν μια λύση απέναντι στην αυξανόμενη επίδραση των εργολάβων οικοδομών.

ii) Τα συνεργατικά εγχειρήματα

Οι κοινότητες που ευαγγελιζόταν ο Όουεν είχαν την ανάγκη χρηματοδότησης και βοήθειας, είτε από το κράτος, είτε από κάποιον πλούσιο φιλόanthρωπο. Η μαζική στροφή προς τα συνεργατικά και κολλεκτιβίστικα εγχειρήματα έγινε, όταν άνθρωποι που ενδιαφέρονταν για τις συνεργατικές κοινότητες του Όουεν αποφάσισαν ότι έπρεπε να το πάρουν οι ίδιοι πάνω τους. Έτσι χωρίς να περιμένουν τίποτα από τους «από πάνω», ξεκίνησαν να δημιουργούν κάποιες πρώτες συνεργατικές δομές «από τα κάτω». Για τους οπαδούς του Όουεν τα εγχειρήματα αυτά είχαν το ρόλο ενός μικρού βήματος προς την ιδανική κοινωνία, δημιουργώντας ένα αντίπαλο δέος στον ανταγωνισμό του καπιταλισμού και χρησίμευαν ως εναλλακτικό και προπαγανδιστικό υπόδειγμα των αρχών του Οουενισμού. Πολλά από τα συνεργατικά εγχειρήματα ξεκίνησαν με σκοπό να συλλέξουν κάποιο κεφάλαιο, που θα μπορούσε να χρηματοδοτήσει τη δημιουργία μιας κοινότητας. Η εξάπλωσή τους όμως τα οδήγησε πολλά βήματα παραπέρα.

Τα συνεταιριστικά εγχειρήματα ήταν πολλών ειδών. Αρχικά οι πιο διαδεδομένες ήταν οι «κοινότητες των καταναλωτών». Αυτές ασχολούνταν με το λιανικό εμπόριο, παράγοντας ή αγοράζοντας χονδρικός προϊόντα και πουλώντας τα, στα μέλη τους, χωρίς τη χρήση μεσάζοντα, προωθώντας την αμοιβαία ανταλλαγή και χωρίς το σκοπό του κέρδους. Σιγά σιγά όμως, αναπτύχθηκαν και οι «κοινότητες των παραγωγών» που αφορούσαν παραγωγούς που έφτιαχναν κάποιο συγκεκριμένο προϊόν και λειτουργούσαν με δικιά τους δημοκρατική αυτοοργάνωση. Αυτές συνήθως είχαν σύνδεση με τα σωματεία και σκοπός μιας ομάδας τεχνιτών ενός είδους, που συμμετείχε στη συνεργατική κοινότητα, δεν ήταν να πουλήσει τα προϊόντα μεταξύ τους, αλλά να τα πουλήσουν στην κοινωνία. Δημιουργήθηκε μάλιστα ένα κεντρικό παζάρι, όπου οι κοινότητες στέλνανε τα προϊόντα που τους περίσσευαν και παίρνανε άλλα προϊόντα σε αντάλλαγμα αυτών που είχαν αφήσει. Πολλές φορές αυτές οι κοινότητες βοηθούσαν τους άνεργους τεχνίτες παρέχοντάς τους κεφάλαιο για τις πρώτες ύλες, και μέρος για να τα πουλήσουν ώστε να διαθέσουν το τελικό προϊόν τους.

Τα συνεταιριστικά, ανταλλακτικά μαγαζιά και κοινότητες εξαπλώθηκαν σε όλη την Αγγλία. Παρ' όλα αυτά, ο ίδιος ο Όουεν αρχικά, δεν είχε και την καλύτερη άποψη για αυτού του είδους τα εγχειρήματα. Όπως γράφει ο Γουίλιαμ Λόβεντ (William Lovett) στην αυτοβιογραφία του: «Όταν ο κύριος Όουεν γύρισε πίσω από την Αμερική είδε αρκετά

ψύχραιμα τους “συλλόγους συναλλαγών” και πολύ ειλικρινά δήλωσε ότι η μορφή των απλών αγορών και πωλήσεων δεν ήταν μέρος του μεγάλου του σχεδίου, αλλά όταν βρήκε πόσος κόσμος εκεί ήταν διατεθειμένος να ενδιαφερθεί για τις ιδέες του, τα είδε πιο θετικά και συμμετείχε ενεργά σε αυτά». ⁴¹ Για τους φτωχούς εργάτες όμως τα μαγαζιά και οι κοινότητες αυτές ήταν ένα στήριγμα και βοήθεια για επιβίωση. Η αλλαγή αυτή στη στάση του Όουεν είχε να κάνει με την άνοδο των «κοινοτήτων των παραγωγών». Οι κοινότητες που είχαν σχέση με τα σωματεία, είχαν μια πιο άμεση σχέση με τους εργάτες και τους αγώνες τους, και πολλές φορές υπήρχαν μέλη που συμμετείχαν και στις κοινότητες και στα σωματεία. Έτσι γινόταν πιο έντονο το ερώτημα: *γιατί να χρειάζεσαι τον εργοδότη όταν μπορείς να έχεις μια συνεργατική κοινωνία;*

iii) Τα κουπόνια ανταλλαγής εργασίας

Τα κουπόνια ανταλλαγής εργασίας δεν ήταν κάτι καινούργιο, καθώς τα συναντήσαμε και στα μαγαζιά του Νέου Άρμονι, ως μέσο συναλλαγών. Βασική αφετηρία για τα κουπόνια εργασίας ήταν η θεώρηση του Όουεν για την εργασία, ως το πραγματικό μέτρο της αξίας των εμπορευμάτων, κάτι που θα αναλύσουμε και σε επόμενο κεφάλαιο. Η γενική σκέψη όμως ήταν πως αν μπορούσαμε να μετρήσουμε την εργασία του ανθρώπου για τη δημιουργία ενός προϊόντος, τότε δεν θα είχαμε την ανάγκη του χρήματος και οι εμπορικές συναλλαγές θα πραγματοποιούνταν με κριτήριο την ανταλλαγή εργασίας με ίση εργασία μέσω των κουπονιών.

Η ακριβής λειτουργία μέτρησης της εργασίας ήταν σχετικά περίπλοκη. Αρκετά πιο απλουστευμένα προσπάθησε να την περιγράψει ο Βάρντεν (Benjamin Warden): «Ένας ράφτης θα φέρει, ας πούμε, ένα γιλέκο, ή ένα παλτό, λέγοντας ότι του κόστισε τέσσερα σελίνια για το ύφασμα, κλπ. και έξι ώρες εργασίας· του δίνουμε το κουπόνι με αυτό το ποσό· αυτός ψάχνει και βλέπει ένα ζευγάρι παπούτσια· κοστίζουν τέσσερα σελίνια και έξι ώρες εργασίας· αυτός δίνει πίσω το κουπόνι εργασίας όπως δίνουμε ένα σελίνι στον ταμεία· τα παπούτσια έχουν αγοραστεί και το κουπόνι καταστρέφεται, γιατί σταματάει να αναπαριστά πραγματικό πλούτο». ⁴² Ο Όουεν όμως δεν έβαλε σε αντιστοιχία αποκλειστικά την αξία με τις ώρες εργασίας για την παραγωγή του προϊόντος. Από τη μία προσέθετε το κόστος των υλικών, που υπολογιζόταν με βάση τις τρέχουσες τιμές της αγοράς, ενώ από την άλλη το κόστος της εργασίας δεν ήταν ενιαίο για όλες τις δουλειές, αλλά είχε να κάνει με το είδος της εργασίας και η κοστολόγησή του ήταν ανάλογη με το ύψος των μισθών που δίνονταν στο αντίστοιχο επάγγελμα. Έτσι η τελική τιμή έβγαινε ως άθροισμα α) του κόστους των υλικών, β) του υπολογισμού των ωρών που καταναλώθηκαν για την παραγωγή συνυπολογίζοντας τη δυσκολία της εργασίας μέσω του ύψους του μισθού και γ) ένα επιπλέον ποσό για τη

⁴¹ Lovett (παρατίθεται στο Cole, 1965: 260).

⁴² Warden (παρατίθεται Harrison, 1969: 202).

λειτουργία του ανταλλακτηρίου. Το σύνολο όλων αυτών σε πένες διαιρούνταν με το έξι, και έξι πένες αντιστοιχούσαν στη μέση τιμή μια ώρας εργασίας.⁴³ Για παράδειγμα: με κόστος υλικών έξι (6) σελίνια και για έξι (6) ώρες δουλειάς κοστολογημένες για ένα (1) σελίνι την ώρα, δηλαδή έξι (6) σελίνια για τις ώρες εργασίας και προμήθεια μία (1) πένα για κάθε ένα (1) σελίνι του προϊόντος, δηλαδή τελικά άλλο ένα (1) σελίνι ως προμήθεια, είχαμε σαν συνολικό άθροισμα δεκατρία (13) σελίνια ή εκατό πενήντα έξι (156) πένες, που διαιρούμενο με το έξι (6) αντιστοιχούσε σε είκοσι έξι (26) ώρες εργασίας.⁴⁴

Με την εξάπλωση των ανταλλακτηρίων δημιουργήθηκαν και οι πρώτες τράπεζες όπως η “First Western Union Exchange Bank” και η “Gothic Hall Labour Bank”. Αργότερα δημιουργήθηκε το «Εθνικό Ανταλλακτήριο Ισότιμης Εργασίας» (National Equitable Labour Exchange - N.E.L.E), ενώ και το «Ινστιτούτο για τις Παραγωγικές Τάξεις για την Αφαίρεση της Άγνοιας και της Φτώχειας μέσα από την Εκπαίδευση και την Ευεργετική Απασχόληση» (Institution of the Industrious Classes for Removing Ignorance and Poverty by Education and Beneficial Employment), που είχε ο Όουεν για να προπαγανδίζει τις ιδέες του, να χρησιμοποιείται ως σχολείο και για άλλες δραστηριότητες, πρόσθεσε την ανταλλαγή εργασίας στις δραστηριότητές του. Μάλιστα ο Όουεν είχε μεγάλα πλάνα για το N.E.L.E. καθώς ο χώρος ήταν πολύ προσεγμένος, ενώ είχε φτιάξει μέχρι και ειδικό χώρο ώστε να μπορεί κάποιος να αφήσει το άλογο και το κάρο του. Τα κουπόνια εργασίας έγιναν τόσο δημοφιλή που γίνονταν αποδεκτά και από απλούς εμπόρους, και ο Όουεν ήταν τόσο ενθουσιασμένος που ανακοίνωσε σε εφημερίδα που εξέδιδε εκείνη την εποχή ότι η δίκαια ανταλλαγή εργασίας ήταν η γέφυρα ώστε η κοινωνία να περάσει σε έναν νέο και καλύτερο κόσμο.⁴⁵ Πίστευε ότι τα ανταλλακτήρια εργασίας έπρεπε να απλωθούν σε όλες τις μεγάλες πόλεις της Βρετανίας δημιουργώντας ένα εθνικό σύστημα ανταλλαγής, που θα βοηθούσε ώστε να διανέμονται όλα τα αποθέματα.

Παρ’ όλα αυτά και εδώ δημιουργήθηκαν προβλήματα που οδήγησαν τα ανταλλακτήρια και τις τράπεζες εργασίας στο τέλος τους. Το πρώτο πρόβλημα ήταν ότι ενώ στα ανταλλακτήρια εργασίας συμμετείχαν άνθρωποι από αρκετούς κλάδους επαγγελματιών, αυτοί ήταν κυρίως τεχνίτες. Η έλλειψη προϊόντων από εργοστάσια ή βασικών προϊόντων διαβίωσης που προέρχονταν από φάρμες, έκανε τη δυνατότητα ανταλλαγής αρκετά περιορισμένη. Σε συνδυασμό με τη δυσκολία για εθνική δικτύωση των ανταλλακτηρίων, αρκετά προϊόντα έμεναν απούλητα και παρ’ ότι τα ανταλλακτήρια δεν είχαν σκοπό να βγάλουν κέρδος, σίγουρα δεν είχαν τη δυνατότητα να έχουν ζημιά. Το δεύτερο πρόβλημα είχε να κάνει με την κοστολόγηση των προϊόντων. Οπότε πέρα από κάποια πολύ βασικά είδη, η «πραγματική» μέτρηση του χρόνου για την παραγωγή ενός προϊόντος διέφερε μεταξύ των

⁴³ Το νόμισμα της Αγγλίας εκείνης της περιόδου ήταν η αγγλική λίρα (pound). Είκοσι (20) σελίνια (shillings) αντιστοιχούσαν σε μία λίρα, ενώ δώδεκα (12) πέννες (pence) αντιστοιχούσαν σε ένα σελίνι.

⁴⁴ Βλ. Cole, 1965: 263.

⁴⁵ Harrison, 1969: 205.

παραγωγών και απλά αποδεχόντουσαν την εκτίμηση του παραγωγού. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τα πιο «ακριβά» προϊόντα να μην πωλούνται και τελικά να μένουν στα ράφια.

iv) Η επιρροή του Οουενισμού στα σωματεία

Τα αποτελέσματα από τους αγώνες που έδωσε η εργατική τάξη μαζί με τα μεσαία στρώματα για πολιτική μεταρρύθμιση, δεν βελτίωσαν καθόλου τη ζωή της και την απογοήτευσαν. Η εργατική τάξη στράφηκε λοιπόν προς την οργάνωσή της και τα σωματεία. Τα συνεταιριστικά επιχειρήματα και τα ανταλλακτήρια εργασίας, που βασιζόνταν στις αρχές του Όουεν, ήδη είχαν αρχίσει να αποκτούν σχέση με τα σωματεία. Σε αυτό βοήθησε η δημιουργία του United Trades Association που προσπαθούσε να συντονίσει τις προσπάθειες των εργατών που ήθελαν να χρησιμοποιήσουν την ανταλλαγή, ενώ περιελάμβανε και αρκετές κοινότητες ή σωματεία που είχαν ξεκινήσει προγράμματα συνεργατικής παραγωγής για τα άνεργα μέλη τους. Μέσα από αυτό πολλοί τεχνίτες ασχολήθηκαν με το N.E.L.E. που είδαμε νωρίτερα και πήραν τον έλεγχο του. Τα σωματεία άρχισαν να φεύγουν από τα στενά οικονομικά αιτήματα και τη διεκδίκηση μεταρρυθμίσεων στο πολιτικό σύστημα και να επηρεάζονται όλο και περισσότερο από τις αρχές του Όουεν. Το σωματείο έγινε το μέσο μέσα από το οποίο μπορούν να δράσουν οι ίδιοι οι εργάτες για τους εαυτούς τους. Θα μπορούσαν να παρακάμψουν τους εργοδότες τους και μέσα από τα σωματεία και τη συνεργατικότητα να φτιάξουν την ιδανική κοινωνία. Για τον Όουεν από την άλλη, φάνηκε ότι ήταν μια μεγάλη ευκαιρία να ξαναβάλει τη διαχείριση της κοινωνίας σε μια νέα τροχιά και να οδηγηθεί σε ένα νέο ηθικό κόσμο μέσα από τη δράση στη βιομηχανία.

Το πρώτο ιδιαίτερα επηρεασμένο από τις αρχές του Οουενισμού σωματείο, ήταν αυτό των οικοδόμων. Με τη βοήθεια του Όουεν έφτιαξαν την Εθνική Αδελφική Συντεχνία των Οικοδόμων (National Building Guild of Brothers) που στην ιδρυτική της διακήρυξη έγραφε για τα πλεονεκτήματα της δημιουργίας της. Διακήρυξε λοιπόν ότι μέσα από αυτή θα μπορούσε να γίνεται καλύτερη και φθηνότερη η οικοδόμηση κτηρίων παντός είδους χωρίς εργολάβο - πρωτομάστορα. Θα παρεχόταν βοήθεια για τα μέλη της Συντεχνίας και τις οικογένειές τους, στα ζητήματα της φύλαξης των νήπιων, των αρρώστων και των ηλικιωμένων. Θα απόφευγαν την ανεργία, μέσα από την παροχή εργασίας στα άνεργα μέλη τους στην ανέγερση καλύτερων σπιτιών για τους ίδιους του οικοδόμους, αναβαθμίζοντας το επίπεδο της ζωής τους και εξασφαλίζοντας ότι οι οικοδόμοι, οι γυναίκες και τα παιδιά τους θα μπορούν να ζήσουν σε τέτοιες ιδανικές συνθήκες που θα φτιάξουν ένα έξυπνο, επιτυχημένο, καλό και χαρούμενο πληθυσμό. Θα μπορούσαν να ορίζουν οι ίδιοι τις αμοιβές τους και το μέγεθος της δουλειάς τους, ανάλογα με τις ικανότητες του καθενός. Θα παρείχαν καλύτερη εκπαίδευση και συνήθειες στους ίδιους και τα παιδιά τους. Θα βοηθούσαν όλες τις παραγωγικές τάξεις να φτιάξουν αντίστοιχες συντεχνίες και να παραδειγματιστούν για το πώς θα μπορούσε ο πλούτος που παράγουν να καλύπτει τις ανάγκες του κόσμου, μέσα από την αμοιβαία ανταλλαγή, να ζουν ειρηνικά και αρμονικά, απομακρύνοντας τον ανταγωνισμό,

τη ζήλια και τους πολέμους. Θα έδειχνε στους εργολάβους πόσο καλύτερο θα ήταν ένα σύστημα χωρίς ανταγωνισμό ανάμεσα σε εργολάβο με εργολάβο ή ανάμεσα σε άνθρωπο με άνθρωπο. Κατέληγε ότι έτσι θα μπορούσε να ενώσει τα ενδιαφέροντα των μελών της συντεχνίας και να παρουσιαστούν τα μέσα πραγματοποίησης για τη μεγάλη Ένωση των Παραγωγικών Τάξεων.⁴⁶ Η Συντεχνία των Οικοδόμων συγκρούστηκε με τους εργολάβους, που αντιδρούσαν στη δυναμική της, ιδιαίτερα όταν άρχισε να υπογράφει έργα σε αντιπαράθεση με αυτούς, με αποτέλεσμα τη διεξαγωγή πολλών απεργιών και αποκλεισμών σε πόλεις της Αγγλίας.

Η πιο σημαντική επιρροή του Οουενισμού στα σωματεία ήταν η προσπάθεια για τη δημιουργία μιας μεγάλης ένωσης όλων των σωματείων. Ο Όουεν περιέγραψε τη σκέψη του ως εξής: «Τώρα θα σας δώσω ένα σύντομο περίγραμμα των μεγάλων δυνατοτήτων που είναι στα λόγια και που τώρα θα έρθουν ξαφνικά στην κοινωνία, σαν τον κλέφτη μέσα στη νύχτα [...] Αυτή η αλλαγή δεν θα επιτευχθεί με βία, αιματοχυσία, ή κάποιου τύπου αδικία [...] Επιδιώκεται οι εθνικές ρυθμίσεις να διαμορφωθούν έτσι, ώστε να μπορούν να περιλαμβάνουν όλες τις τάξεις που εργάζονται στη μεγάλη οργάνωση, και κάθε τμήμα θα γνωρίζει τι συμβαίνει στο άλλο τμήμα· έτσι κάθε μεμονωμένος ανταγωνισμός θα σταματήσει· έτσι όλες οι εθνικές κατασκευές θα διεξάγονται από εθνικές εταιρίες [...] Όλοι οι μεμονωμένοι άνθρωποι ενός συγκεκριμένου κλάδου θα γίνουν μέλη».⁴⁷ Μετά από συναντήσεις δημιουργήθηκε το Μεγάλο Πανεθνικό Συνδικάτο (Grand National Consolidated Trades Union - G.N.C.T.U.) με τον Όουεν να δηλώνει για αυτό ότι όλα τα σωματεία, οι συνεργατικές κοινότητες, «και όλοι οι άλλοι σύλλογοι που προορίζονταν για τη βελτίωση της εργατικής τάξης» θα έπρεπε να φτιάξουν κτήρια, δικούς τους κανόνες και νόμους «για το σκοπό της απελευθέρωσης των βιομηχανικών και χρήσιμων τάξεων από τις δυσκολίες που τους κατακλύζουν».⁴⁸ Ο Όουεν φαίνεται να το αντιμετώπιζε σαν μια πυραμίδα παραγωγής, όπου στη βάση θα ήταν οι ανταλλαγές προϊόντων των σωματείων, τοπικές ανταλλαγές στη μέση της πυραμίδας και ανταλλαγή σε εθνικό επίπεδο στην κορυφή.⁴⁹

Το G.N.C.T.U. έφτασε το νούμερο του ενός εκατομμυρίου μελών σε διάστημα λίγων μόνο εβδομάδων, εργάτες κάθε είδους επαγγέλματος έγιναν μέλη του, ενώ συμμετείχαν και ενώσεις αγροτών και γυναικών. Βέβαια οι περισσότεροι που συμμετείχαν ήταν πρωτύτερα μέλη κάποιου σωματείου ή κάποιας κοινότητας και γι' αυτό η απήχηση του ήταν τόσο μεγάλη από νωρίς. Από την αρχή της δημιουργίας του το G.N.C.T.U. ήταν επηρεασμένο από τον Οουενισμό. Κάλεσε όλα τα τμήματά του να ανοίξουν συνεργατικά μαγαζιά για τα μέλη τους και να συμμετάσχουν στη συνεργατική παραγωγή τα μέλη τους που ήταν άνεργα ή σε απεργία. Υιοθέτησε όλες τις απόψεις του Όουεν για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα, την

⁴⁶ Βλ. Cole, 1965: 272-273.

⁴⁷ Owen (παρατίθεται στο Harrison, 1969: 211).

⁴⁸ Owen (παρατίθεται στο Cole, 1965: 278).

⁴⁹ Βλ. W. Hamish Fraser (παρατίθεται στο Butt, 1971, "Robert Owen and the workers": 91).

επιρροή του περιβάλλοντος και την ανάγκη της καλοσύνης ως βάση για τη διαμόρφωση του νέου κόσμου. Ασχολήθηκε με την εκπαίδευση των μελών της και των παιδιών τους, ενώ είχε και φεμινιστική στάση. Δεν έμεινε όμως εκεί, καθώς έδωσε και μεγάλους εργατικούς αγώνες με απεργίες και κινητοποιήσεις, για εργατικά ζητήματα αλλά και διώξεις εργατών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η προσπάθεια του Όουεν να φέρει σε επαφή όλα τα μορφώματα που είχαν δημιουργηθεί κάτω από τη δική του επίδραση, έτσι ώστε τα συνεργατικά μαγαζιά, τα ανταλλακτήρια εργασίας και τα σωματεία να μπορέσουν να βοηθήσουν το ένα το άλλο. Έγιναν λοιπόν μια σειρά οχτώ συνόδων, σε άλλο μέρος κάθε φορά, που συμμετείχαν εγχειρήματα από όλη τη χώρα. Η συνεδρία έδιναν κατεύθυνση για τη συνέχεια των μορφωμάτων, ενώ υπήρχε πλούσια κουβέντα, αλλά και αντιπαράθεση απόψεων.

ν) Οι διαφωνίες και η ρήξη

Η σχέση του Όουεν με το εργατικό κίνημα τέλειωσε άδοξα. Από την εξύψωσή του σε ηγετική φυσιογνωμία του εργατικού κινήματος, οι διάφορες διαφωνίες που προέκυπταν τον απομάκρυναν από αυτό, ενώ ταυτόχρονα το εργατικό κίνημα έκανε στροφή τα επόμενα χρόνια και στράφηκε προς το κίνημα του Χαρτισμού. Τα αιτήματα και οι δράσεις του εργατικού κινήματος, δεν ακολουθούσαν πάντα τη συνεργατική λογική του Όουεν, ενώ τα ζητήματα της θρησκείας και της εχθρότητας μεταξύ των τάξεων έφεραν διαφωνίες που οδήγησαν στη ρήξη. Ταυτόχρονα πρέπει να μην ξεχνάμε την προσπάθεια τσακίσματος του εργατικού κινήματος από το κράτος και τους εργοδότες, που βλέποντας τη δυναμική του προσπαθούσαν να το χτυπήσουν, να το ποινικοποιήσουν ή ακόμα και να το διασπάσουν, καλώντας τους εργάτες που έπαιρναν στη δουλειά τους, να υπογράψουν δήλωση αποκήρυξης του σωματείου.

Οι εργάτες από την πλευρά τους, ανακαλύπτοντας τη δύναμή τους, ήθελαν άμεση βελτίωση των όρων εργασίας τους. Έτσι ξέσπασαν αγώνες, κάποιοι περισσότερο συντεχνιακοί, γύρω από στενά οικονομικά αιτήματα, κυρίως ζητήματα μισθών, αφήνοντας πιο πίσω τις συνεργατικές αξίες του Όουεν. Ο Όουεν θεωρούσε ότι τα απλά αυτά αιτήματα δεν είχαν αξία και προσπάθησε να πείσει τους εργάτες να συντηρήσουν τις δυνάμεις τους, ώστε να μπορέσουν να κάνουν μια πολύ μεγάλη απεργία όλης της εργατικής τάξης, με πρώτο αίτημα αυτό της οχτάωρης εργασίας, που θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια ειρηνική επανάσταση. Η αλήθεια είναι ότι όντως υπήρξαν αγώνες που ήταν πάνω από τις δυνατότητες των σωματείων και που τα εξασθένησαν πολύ οικονομικά. Η τάση του Όουεν να θέλει όλες οι αποφάσεις να είναι πάντα σύμφωνες με το πλάνο που είχε στο μυαλό του και να μην αποδέχεται τις διαφορετικές απόψεις που υπήρχαν, δημιούργησαν έριδες με κάποιους

συναγωνιστές του όπως ο Τζέιμς Σμιθ (James E. Smith) και ο Τζέιμς Μόρισον (James Morrison), σε σημείο που ο πρώτος τον αποκάλεσε δικτάτορα.⁵⁰

Ένα από τα βασικά σημεία των διαφωνιών του Όουεν με τους συναγωνιστές του ήταν το ζήτημα της εχθρότητας των τάξεων. Μπροστά στους εργάτες που ιδιαίτερα μετά από τις αντιδράσεις των εργοδοτών απέναντί τους, ήταν γεμάτοι ταξικό μίσος, ο Όουεν ήταν ιδιαίτερα επίμονος ότι η αλλαγή της κοινωνίας μπορεί να έρθει μόνο με ειρηνικό τρόπο και θα αφορούσε όλες τις τάξεις. Έτσι όπως ο ίδιος δήλωνε: «Όλοι οι άνθρωποι που ζουν τώρα είναι τα θύματα που υποφέρουν από αυτό το καταραμένο σύστημα και όλοι είναι αντικείμενα λύπησης· εσείς επομένως, θα πραγματοποιήσετε αυτήν την μεγάλη και ένδοξη επανάσταση χωρίς, αν είναι δυνατόν, να προκαλέσετε ατομικό κακό [...] χωρίς αιματοχυσίες, βία ή κακό κανενός τύπου, απλώς με μια συντριπτική ηθική επιρροή, που θα επηρεάσει τους ανθρώπους και τα έθνη γρήγορα θα αντιληφθούν ότι είναι μάταιο και ανόητο να προσπαθούν να αντισταθούν».⁵¹ Οι απόψεις του αυτές, μαζί με τις όχι ιδιαίτερα δημοφιλείς απόψεις του για την αποκήρυξη όλων των θρησκειών, χρησιμοποιήθηκαν ως κυρίαρχα μέσα αντιλόγου από τους επικριτές του.

Το τέλος του Όουεν με το εργατικό κίνημα σήμανε τη στροφή του ξανά προς την χιλιαστικού τύπου προπαγάνδιστη των ιδεών του για την δημιουργία ενός νέου κόσμου, αλλά και το σεχταρισμό. Έφτιαξε διάφορα ινστιτούτα, ενώσεις και οργανώσεις, όπως η Ένωση Όλων των Τάξεων Όλων των Εθνών (Association of All Classes of All Nations) ή μετέπειτα η Καθολική Κοινότητα των Ορθολογικών Πιστών (Universal Community Society of Rational Religionists) και άλλες, ενώ συμμετείχε και σε μια κολλεκτιβίστικη, συνεργατική κοινότητα, το Κουίνγουντ (Queenwood), που όμως δεν έχουν να προσφέρουν κάτι καινούργιο ή ιδιαίτερο στη σκέψη του Όουεν και την εργασία μας. Ο Όουεν πέθανε στις 17 Νοεμβρίου του 1858 στο Νιούταουν όπου γεννήθηκε.

⁵⁰ Βλ. Cole, 1965: 288

⁵¹ Owen (παρατίθεται στο Cole, 1965: 287-288).

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

Η ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΟΟΥΕΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΓΟΝΙΜΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ

Αφού πρώτα μελετήσαμε τα πειράματα του Όουεν είναι χρήσιμο να δούμε ποιες ήταν οι θεωρητικές προσεγγίσεις του, πάνω σε οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα, ώστε να μελετήσουμε: τι τον οδήγησε σε αυτές τις επιλογές, πώς συνέβαλλαν στην πολιτική οικονομία και στους μετέπειτα στοχαστές και οικονομολόγους, αλλά και τις θεωρητικές αδυναμίες που τον οδήγησαν σε λάθος θεωρήσεις, λάθος πρακτικές και αποτυχίες. Σίγουρα κομβικό ρόλο στη θεωρητική του σκέψη έπαιζαν, τόσο η περίοδος ενός καπιταλισμού, που μόλις τότε ξεπερνούσε το προβιομηχανικό στάδιό του και άρχιζε να εξαπλώνει, μέσω της λεγόμενης «βιομηχανικής επανάστασης» τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και τις αντίστοιχες «παρενέργειες» τους στην ανθρώπινη εργασία και ζωή, σε μία «ανώριμη» ακόμα εργατική τάξη, όσο και οι προγενέστερες, σημαντικές για την εποχή τους, αναλύσεις του καπιταλισμού από τους Άνταμ Σμιθ (Adam Smith) και Ντέιβιντ Ρικάρντο (David Ricardo). Όπως εύστοχα παρατήρησε ο Ένγκελς «Στην ανωριμότητα της καπιταλιστικής παραγωγής, στην ανωριμότητα των τάξεων, αντιστοιχούσαν ανώριμες θεωρίες».⁵² Με κριτήριο την εποχή την οποία γράφονταν και δοκιμάζονταν οι θεωρήσεις του Όουεν, με εκτίμηση των στοιχείων συμβολής τους και κριτική αντιμετώπιση των αδυναμιών του, μέσα από μια μαρξιστική σκοπιά, θα προσπαθήσουμε να πάρουμε στοιχεία που ακόμα και σήμερα είναι επίκαιρα και απαραίτητα στη σύγχρονη οικονομική και πολιτική σκέψη.

Θα ξεκινήσουμε τη μελέτη μας με το κυρίαρχο στοιχείο στη θεωρητική αντίληψη του Όουεν, με το οποίο ασχολήθηκε αρκετά στο έργο του, αλλά και στα πειράματά του: τη διάπλαση του χαρακτήρα του ανθρώπου, ώστε να δημιουργήσει «λογικά» όντα. Είναι το στοιχείο, με το οποίο ξεκινά και τη συλλογιστική του, στο πρώτο δοκίμιο του πρώτου σημαντικού έργου του «Μια νέα θεώρηση της κοινωνίας» γράφοντας: «Κάθε χαρακτήρας γενικά, από τον καλύτερο έως τον χειρότερο, από τον πιο αδαή ως τον πιο φωτισμένο, μπορεί να δοθεί σε οποιαδήποτε κοινότητα, ακόμη και στον κόσμο ολόκληρο, με την εφαρμογή των κατάλληλων μεθόδων, οι οποίες βρίσκονται, κατά μεγάλο μέρος, στη διάθεση και στον έλεγχο εκείνων που επηρεάζουν τις υποθέσεις των ανθρώπων».⁵³ Με αυτό ως αφετηρία αναπτύσσει όλη του τη θεωρητική σκέψη τόσο για τη σημασία των συνθηκών ζωής και της εκπαίδευσης στη συμπεριφορά και τη σκέψη των ανθρώπων, όσο και την κριτική του για τις αρχές του «παράλογου» συστήματος και της θρησκείας, που τους διαπαιδαγωγούν λάθος.

⁵² Ένγκελς, 2006-β: 93

⁵³ Owen, 2007: 63

Αν όμως η διάπλαση του ανθρώπου είναι το κυρίαρχο στοιχείο του, τότε η φτώχεια που επικρατούσε στη Βρετανία εκείνη την περίοδο, αλλά και η εξαθλίωση που συνάντησε στους χώρους εργασίας που διεύθυνε, ήταν το αρχικό ερέθισμα του Όουεν, για να επιχειρήσει να ερμηνεύσει τα προβλήματα στην κοινωνία και στην οικονομία, που δημιουργούσαν τόσο μεγάλη ανισότητα. Είναι χαρακτηριστικό από την αρχή του έργου που προείπαμε, ότι αναφέρεται στην κατάσταση των τάξεων της Βρετανίας γράφοντας: «Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της τελευταίας απογραφής, οι φτωχές, εργαζόμενες τάξεις στη Μεγάλη Βρετανία και στην Ιρλανδία ξεπερνούν τα δώδεκα εκατομμύρια άτομα, δηλαδή σχεδόν τα τρία τέταρτα του συνολικού πληθυσμού των βρετανικών νήσων».⁵⁴ Προβληματιζόμενος από την κοινωνική ανισότητα ο Όουεν καταπιάνεται με το ζήτημα της αξίας του παραγόμενου προϊόντος και το σφετερισμό της από την κυρίαρχη τάξη, αν και όπως γράφει ο Ισαάκ Ιλίτ Ρούμπιν (Isaak Ilych Rubin) δεν κατορθώνει να απαγκιστρωθεί από μια λίγο πιο ριζοσπαστική εκδοχή της αξίας από αυτή του Ρικάρντο.⁵⁵ Αυτό είναι το δεύτερο στοιχείο που θα μελετήσουμε.

Το τρίτο στοιχείο της μελέτης μας αφορά στην αντίληψη του Όουεν για τη δυνατότητα ύπαρξης μιας άλλης κοινωνίας και στην αναγκαιότητα για την επίτευξή της: τόσο του κοινοτικού τρόπου ζωής απέναντι στην ατομική ιδιοκτησία, όσο και της αξιοποίησης των παραγωγικών δυνατοτήτων που έδιναν τα νέα παραγωγικά μέσα. Ίσως στο στοιχείο αυτό εντοπίζεται η μεγαλύτερη συμβολή του Όουεν, καθώς με βάση αυτό τονίζει τη σημασία της συνεργατικότητας μεταξύ των ανθρώπων στην παραγωγή και προσεγγίζει την έννοια της κοινοκτημοσύνης, ενώ ασκεί κριτική σε κυρίαρχους θεσμούς όπως η οικογένεια. Θα μπορούσε να πει κάποιος ότι αυτό το στοιχείο είναι που του δίνει τον τίτλο από πολλούς ως «Πατέρα του Βρετανικού Σοσιαλισμού», αλλά και την ιδιαίτερη συμπάθεια που τρέφανε προς το πρόσωπό του οι Μαρξ και Ένγκελς, σε τέτοιο σημείο που ο Ένγκελς στην μπροσούρα του «Σοσιαλισμός, ουτοπικός και επιστημονικός», αναφέρει τα πειράματά του ως κομμουνιστικά, ενώ τον αποκαλεί ως έναν «από τους λίγους ηγέτες που έχουμε δει».⁵⁶

Τελευταίο στοιχείο που θεωρούμε ότι αξίζει να μελετήσουμε είναι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπιζε την ταξική πάλη, αλλά και τον πολιτικό ρόλο της εργατικής τάξης ως θεμελιακό δημιουργό της άλλης κοινωνίας. Ίσως το σημείο με τις περισσότερες αδυναμίες του Όουεν, που εκπορεύεται από την αδυναμία του να αντιληφθεί στην ολότητά του τη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος, και τον ρόλο των τάξεων σε αυτό. Ταυτόχρονα η πατερναλιστική του στάση δείχνει να «ευνουχίζει» την αυτενέργεια της εργατικής τάξης και τη δυνατότητά της να ορίσει η ίδια τα χαρακτηριστικά του κόσμου που θα ζήσει απελευθερωμένη.

⁵⁴ Owen, 2007: 63

⁵⁵ Βλ. Rubin, 1993: Κεφάλαιο “Οι ουτοπικοί σοσιαλιστές”

⁵⁶ Ένγκελς, 2006-β: 98

Κεφάλαιο 4^ο : Η διάπλαση του ανθρώπινου χαρακτήρα

«Ο άνθρωπος είναι ένα σύνθετο ον, που ο χαρακτήρας του διαμορφώνεται από τη σύσταση ή την οργάνωση [των χαρακτηριστικών] του κατά τη γέννα, και από τις επιδράσεις των εξωτερικών καταστάσεων πάνω σε αυτόν από τη γέννηση ως τον θάνατό του· αυτή η αρχική οργάνωση και οι εξωτερικές επιρροές διαρκώς δρουν και αντιδρούν η μία πάνω στην άλλη»,⁵⁷ σύμφωνα με τον Όουεν. Αυτή την αρχή χρησιμοποιεί για να ερμηνεύσει τις κακές, παράλογες και άδικες συνήθειες του ανθρώπου, αλλά ταυτόχρονα για να αποδείξει τη δυνατότητα ύπαρξης μιας άλλης καλύτερης κοινωνίας. Αν από τη μία πλευρά ο άνθρωπος, εξαιτίας των αρνητικών επιρροών που δέχεται από το περιβάλλον του, έχει καταλήξει με αυτά τα προβληματικά χαρακτηριστικά, από την άλλη υπάρχει η δυνατότητα γαλουχημένου και μεγαλωμένου σε ένα διαφορετικό περιβάλλον και με άλλες αρχές, να γίνει ένας ηθικός και σωστός άνθρωπος. Αφετηριακά λοιπόν ο Όουεν αντιλαμβανόταν ότι η ύπαρξη μιας άλλης κοινωνίας είναι κάτι υλοποιήσιμο. Έτσι όπως σημειώνει ο Ντόγκαν Γκότσμεν (Doğan Göçmen), ο Όουεν χωρίζει την ανθρώπινη ιστορία σε δύο εποχές, αυτή του παραλογισμού και αυτή της λογικής. Και αν μέχρι τότε η πορεία της ανθρώπινης ιστορίας οδηγείτο από τις παράλογες καταστάσεις, θα μπορούσε πια ο άνθρωπος να ελέγξει ο ίδιος τις καταστάσεις με έναν νέο τρόπο, οδηγώντας σε μια νέα σελίδα την ανθρωπότητα.⁵⁸ Για να μπορέσει ο άνθρωπος να είναι ευτυχισμένος και ηθικός, θα έπρεπε σύμφωνα με τον Όουεν να έχει σαν κεντρική αρχή στη ζωή του την ευτυχία των συνανθρώπων του. Και σύμφωνα με τον καθηγητή Χάρισον ο Όουεν αντιμετώπιζε την ευτυχία ως «την κατάσταση που ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως ένα πλήρες ανθρώπινο ον».⁵⁹

Αφού λοιπόν ο χαρακτήρας του ανθρώπου φτιάχνεται για αυτόν και όχι από αυτόν, οι άνθρωποι που συνάντησε ο Όουεν στο εργοστάσιο του Νέου Λάναρκ, είχαν αντικοινωνική συμπεριφορά, πίνανε, κλέβανε και τσακωνόντουσαν, όχι επειδή είχαν οι ίδιοι κάποια έμφυτη τάση προς την παραβατικότητα, αλλά επειδή οι καταστάσεις της ζωής τους, που άλλοι όρισαν για αυτούς, ήταν τόσο δυσάρεστες που τους οδήγησαν σε αυτή την κατάσταση. Ταυτόχρονα επειδή οι προηγούμενες γενιές δεν γνώριζαν αυτές τις αρχές της αγάπης, της χαράς και της αρμονίας για τους συνανθρώπους τους, ούτε είχαν ένα πρόσφορο περιβάλλον για να τις αναπτύξουν, δεν τις είχαν εμφυσήσει στους ανθρώπους εκείνης της περιόδου, οι οποίοι αντίστοιχα δεν θα τις εμφυσούσαν στα παιδιά τους. Έτσι ήταν φυσικό επακόλουθο για έναν άνθρωπο με τη σκέψη του Όουεν να προσπαθήσει να βελτιώσει τις συνθήκες ζωής και εργασίας των κατοίκων του Νέου Λάναρκ, όπως είδαμε στο πρώτο μέρος, με σκοπό οι άνθρωποί του να είναι ευτυχισμένοι, να ζουν σε αρμονία μεταξύ τους, να ενδιαφέρονται για τους συνανθρώπους τους, να είναι ηθικοί, να απολέσουν όλες τις προηγούμενες κακίες

⁵⁷ Owen (παρατίθεται στο Harrison, 1969: 79)

⁵⁸ Göçmen, 2006: 6

⁵⁹ Harrison, 1969: 48

συνήθειες τους και κυρίαρχα να σκέφτονται και να πράττουν «λογικά». Επίσης του δινόταν μια μεγάλη ευκαιρία: ταυτόχρονα με την προσπάθεια να αλλάξει τους τωρινούς κατοίκους, είχε τη δυνατότητα να προσπαθήσει να αλλάξει και τις επόμενες γενιές. Αν λοιπόν η ανθρωπότητα αντιλαμβανόταν την ορθότητα των αρχών του, αλλά και οι νέες γενιές ήταν διαπαιδαγωγημένες με αυτές τις αρχές, θα μπορούσε ο κόσμος να οδηγηθεί σε μια νέα ηθική κοινωνία και να εξαλειφθούν μια για πάντα η δυστυχία και η ανισότητα.

Πολύ μεγάλο ρόλο για τον Όουεν στη διαμόρφωση του χαρακτήρα έπαιξε η εκπαίδευση. Τα μικρά παιδιά ήταν ιδανικά ώστε να μάθουν να ζουν σύμφωνα με τις αρχές του και γι' αυτό σε όποιο πείραμα και αν δοκίμασε, έδωσε ιδιαίτερη σημασία στο ρόλο της εκπαίδευσης των παιδιών, από τη νηπιακή ηλικία ακόμα. Τα παιδιά, σύμφωνα με τον Όουεν, με εκπαίδευση «βασισμένη στη σωστή γνώση του αντικειμένου, μπορούν να διαπλαστούν συλλογικά ώστε να αποκτήσουν οποιονδήποτε ανθρώπινο χαρακτήρα», αφού «η πλαστικότητα είναι κοινό τους χαρακτηριστικό, και με επιμονή και συνετή μεταχείριση μπορεί να διαμορφωθεί τελικά έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στις λογικές προσδοκίες και επιθυμίες».⁶⁰ Αφού τα παιδιά είχαν αυτό το χαρακτηριστικό, ήταν πολύ πιο εύκολο να διαπλάσεις τον χαρακτήρα τους με κριτήριο την ικανότητα να σκέφτονται λογικά και να συγκρίνουν τις ιδέες που προσλαμβάνουν. Και αν «αυτή η ικανότητα καλλιεργηθεί κατάλληλα και εξασκηθεί από τη νηπιακή ηλικία και το παιδί εκπαιδευτεί με τη λογική να μη διατηρεί εκείνες τις εντυπώσεις ή τις ιδέες που φαίνονται ασυνεπείς σύμφωνα με τις δικές του δυνατότητες σύγκρισης, τότε το άτομο θα αποκτήσει αληθινές γνώσεις». Αρκεί βέβαια να μην υπάρχουν αντίθετες διαδικασίες στην κοινωνία αφού τότε «η ικανότητα λογικής σκέψης μπορεί να τραυματιστεί ή και να καταστραφεί κατά την ανάπτυξή της, εάν τροφοδοτείται κατ' επανάληψη με εντυπώσεις εννοιών που δεν πηγάζουν από την πραγματικότητα και συνεπώς δεν μπορούν να συγκριθούν με τις ιδέες που έλαβε προηγουμένως από τα αντικείμενα που την περιβάλλουν», και θα έχουν σαν αποτέλεσμα το άτομο να έχει «μερική παραφροσύνη ή ελαττωματική ικανότητα κρίσης».⁶¹ Σε ένα ιδανικό περιβάλλον, σαν αυτά που προσπάθησε να διαμορφώσει στα πειράματά του και με σωστή εκπαίδευση, θα μπορούσε να διαμορφωθεί μια γενιά που θα άλλαζε την κοινωνία. Αυτό βέβαια για τον Όουεν δεν ήταν κάτι που θα αφορούσε ένα μεμονωμένο χωριό ή πόλη, αλλά χρειαζόταν να γίνει σε εθνική εμβέλεια, με ένα κατάλληλο εκπαιδευτικό σύστημα.

Έχει νόημα όμως να αποσαφηνίσουμε κάποια ακόμα σημεία στη θεωρία του Όουεν για τη διάπλαση του χαρακτήρα. Σε μία εποχή που για την πλειοψηφία της κοινωνίας η θρησκεία έπαιξε κομβικό ρόλο και δεν ήταν ιδιαίτερα αποδεκτή η έννοια της εξέλιξης του ανθρώπου, είχε ιδιαίτερη σημασία η τακτική για την αντιμετώπιση των παγιωμένων προλήψεων και για τη διαμόρφωση του ανθρώπινου χαρακτήρα. Ο Όουεν δεν υποστήριζε ότι αποκλειστικά και μόνο οι καταστάσεις καθορίζουν το χαρακτήρα του ανθρώπου, αλλά έλεγε

⁶⁰ Owen, 2007: 74

⁶¹ Owen, 2007: 115

ότι οι άνθρωποι έχουν κλίσεις και διανοητικές ικανότητες που δεν σχηματίζονται πανομοιότυπα στον καθένα. Έτσι εμφανίζεται «η διαφοροποίηση των ταλέντων και η ποικιλία των εντυπώσεων [...] από εξωτερικά αντικείμενα σε διαφορετικά πρόσωπα, καθώς και οι μικρότερες διαφοροποιήσεις που συναντούνται μεταξύ των ανθρώπων των οποίων οι χαρακτήρες διαμορφώθηκαν κάτω από παρόμοιες εξωτερικές συνθήκες».⁶² Από την άλλη όμως, τόνιζε τον κυρίαρχο ρόλο των καταστάσεων στη διαμόρφωση του χαρακτήρα. Έτσι στεκόταν κριτικά απέναντι στην ουσιοκρατική άποψη που συναντάται ακόμα και σήμερα, για την απαράλλακτη φύση του ανθρώπου με την έμφυτη κλίση στον ανταγωνισμό και την πλεονεξία. Τόνιζε λοιπόν ότι «οι βασικές πλάνες που τώρα εντυπώνονται από τη νηπιακή ηλικία στο νου όλων των ανθρώπων και δημιουργούν κατόπιν όλα τα υπόλοιπα λάθη, είναι ότι οι άνθρωποι σχηματίζουν οι ίδιοι το χαρακτήρα τους και κατέχουν αξία ή απαξία για τις ιδιαίτερες αντιλήψεις που τους εντυπώνονται σ' αυτό το πρώιμο στάδιο της ανάπτυξής τους, δηλαδή προτού αποκτήσουν τη δύναμη και την εμπειρία να κρίνουν ή να απορρίπτουν τις εντυπώσεις που δημιουργούνται από τις αντιλήψεις και τις γνώμες, και οι οποίες, αν εξετάζονταν προσεκτικά, θα έρχονταν σε αντίφαση με τα γεγονότα που συμβαίνουν γύρω τους και είναι συνεπώς ψευδείς».⁶³

Τον πιο κομβικό όμως ρόλο για τη διάπλαση του χαρακτήρα, δεν τον έπαιζαν ούτε η εκπαίδευση που ήταν απαραίτητο στοιχείο, ούτε οι επιμέρους κλίσεις, αλλά η κοινότητα – ή η κοινωνία – που θα ζούσε ο άνθρωπος, αυτή που τελικά θα διαμόρφωνε και τις καταστάσεις τις οποίες θα συναντούσε. Έγραφε λοιπόν ότι: «Όταν η γνώση που προσλαμβάνει [το άτομο] είναι αληθινή και απαλλαγμένη από πλάνες, ακόμα και αν είναι περιορισμένη, ενδέχεται, αν στην κοινότητα που ανήκει επικρατεί παρόμοιο είδος και επίπεδο γνώσεων, να νιώσει ευτυχισμένος [...]. Αντίθετα, όταν οι απόψεις που προσλαμβάνει και οι αντιλήψεις που επικρατούν στην κοινότητα όπου ζει είναι εξίσου λανθασμένες, τότε η δυστυχία του θα είναι ανάλογη με την έκταση αυτών των εσφαλμένων αντιλήψεων».⁶⁴ Αυτό το στοιχείο είχε μεγάλη σημασία στη σκέψη του Όουεν γιατί τελικά δεν αρκούσε μια κοινότητα – ή η κοινωνία – να είχε καλές συνθήκες ζωής, ή να είχε ένα καλό σύστημα εκπαίδευσης, αλλά θα έπρεπε ως ολότητα να διακατεχόταν από σωστές αρχές και αντίστοιχες πρακτικές που να προωθούν προς συγκεκριμένη κατεύθυνση τις συνθήκες. Είναι χαρακτηριστικό πώς αντιμετώπιζε στα πειράματά του την έννοια της κοινότητας και τους κυρίαρχους θεσμούς που μέχρι τότε όριζαν την οικονομική και κοινωνική ζωή, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο.

Προσέγγιζε, λοιπόν, κατά την άποψή μας, συνειδητά ή όχι, μια υλιστική προσέγγιση του κόσμου, καθώς, χοντρικά, θεωρούσε ότι ο χαρακτήρας καθορίζεται από τις οικονομικές σχέσεις και συνθήκες που δημιουργούν συγκεκριμένες καταστάσεις στον κάθε άνθρωπο, από

⁶² Owen, 2007: 114

⁶³ Owen, 2007: 115-116

⁶⁴ Owen, 2007: 114

τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα στη δομή της εκάστοτε κοινωνίας, αλλά και από τις ιδεολογικές σχέσεις που δημιουργούν οι θεσμοί της κοινωνίας. Τελικά προσεγγίζει την άποψη ότι η συνείδηση καθορίζεται «μέσα από περίπλοκες διαμεσολαβήσεις οικονομικών, κοινωνικών και ιδεολογικών σχέσεων» όπως την περιγράφει ο Μπιτσάκης, δηλαδή η συνείδηση «είναι κοινωνικό προϊόν. Είναι, κατ' αρχήν, η συνείδηση του κοντινού περιβάλλοντος και ταυτόχρονα η συνείδηση της φύσης. Η συνείδηση, ευρύτερα, είναι η συνείδηση του κοινωνικού περιβάλλοντος, του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων και μπορεί να είναι διαυγής ή μυστικοποιημένη».⁶⁵ Προφανώς ο Όουεν, λόγω και της εποχής του, δεν ήταν ακόμα ώριμος για να ανακαλύψει στο σύνολό της μια συνεκτική υλιστική θεώρηση της κοινωνίας και η θεωρία του ήταν κυρίως διαισθητική και όχι επιστημονική. Παρ' όλα αυτά η αντίληψη πως η σκέψη του ανθρώπου ως κοινωνικού όντος και ο χαρακτήρας του επηρεάζεται από τις οικονομικές, κοινωνικές και ιδεολογικές συνθήκες, του άνοιγε εύφορο πεδίο ώστε να προχωρήσει ένα βήμα παραπέρα την κοινωνική και οικονομική του σκέψη, προς μια συνολικά διαφορετική από την κυρίαρχη θεώρηση για την κοινωνία και την οικονομία.

Η θεώρηση του Όουεν για την σωστή διάπλαση και τη δημιουργία του ηθικού ανθρώπου, τον έφερε σε σύγκρουση με τους κυρίαρχους θεσμούς της κοινωνίας. Πρώτα απ' όλα με τη θρησκεία, που κατά την άποψή του, προωθούσε και υπερασπιζόταν παράλογες αρχές. Ο Όουεν ποτέ δεν πίστεψε σε κάποιο θρησκευτικό δόγμα και η σύγκρουσή του με τη θρησκεία του δημιούργησε αρκετά προβλήματα, τόσο απέναντι σε αντιπάλους του, όσο και στη σχέση του με ομοϊδεάτες του, ενώ έκανε αρκετό κόσμο να τον αντιμετωπίζει καχύποπτα. Παρ' όλα αυτά για τον Όουεν η εκκλησία και οι θρησκείες προωθούσαν πλάνες και απέκρυπταν την πραγματικότητα και τη λογική από τον κόσμο, για να εξυπηρετήσουν δικά τους συμφέροντα. Έγραψε χαρακτηριστικά για την προσπάθεια της εκκλησίας να προσηλυτίσει παιδιά στα δόγματά της ότι «συνιστά μια απόπειρα να κρατηθεί για λίγο ακόμα μακριά η επίφοβη περίοδος της αλλαγής από την αμάθεια στη λογική, από τη δυστυχία στην ευτυχία» και συμπλήρωσε ότι «η εκκλησία, όσο είναι προσκολλημένη στο ανεπαρκές και βλαβερό μέρος του δικού της συστήματος, δεν είναι δυνατό να παρακινηθεί ώστε να ενεργήσει ολόψυχα ενάντια στα υποτιθέμενα συμφέροντά της».⁶⁶

Η σύγκρουσή του όμως δεν έμεινε στην εκκλησία, αλλά τα έβαλε και με κρατικούς θεσμούς, όπως και με το νομικό σύστημα, που χωρίς καμία λογική προωθούσαν δραστηριότητες όπως ο τζόγος και ο αλκοολισμός, ενώ ιδιαίτερη ευαισθησία έδειξε απέναντι στο ποινικό σύστημα. Για τον Όουεν ήταν παράλογο το ίδιο το κράτος, από τη μία να προωθεί τις χειρότερες συνήθειες στους ανθρώπους και από την άλλη να τους τιμωρεί για την παραβατική τους συμπεριφορά. Είναι άκρως επικριτική η τοποθέτησή του όταν έγραφε ότι διαπαιδαγωγούν «τον πληθυσμό σε κάθε είδους έγκλημα» και σημείωνε ότι «μερικοί από

⁶⁵ Μπιτσάκης, 2013: 83-84

⁶⁶ Owen, 2007: 144

τους πιο περιβόητους νόμους αυτού του είδους είναι εκείνοι που ενθαρρύνουν την κατανάλωση αλκοόλ, μέσω της αύξησης και της εξάπλωσης των μαγαζιών που αποπλανούν τους αδαείς και τους ταλαιπωρημένους», «εκείνοι που επιτρέπουν και νομιμοποιούν το τζόγο μεταξύ των φτωχών κάτω από το όνομα μιας “κρατικής λοταρίας”», «εκείνοι που καταστρέφουν ύπουλα την πραγματική δύναμη της κοινωνίας με την επίφαση της βοήθειας προς τους φτωχούς» και «εκείνοι που αφορούν στις τιμωρίες, οι οποίες στο τωρινό ανορθολογικό σύστημα νομοθεσίας υποτίθεται πως είναι απόλυτα απαραίτητες για να συγκρατούν ενιαία την κοινωνία». ⁶⁷

Ιδιαίτερα η έννοια της ποινής προς τους ανθρώπους ήταν κάτι που, όχι μόνο δεν εφάρμοσε σε κανένα από τα πειράματά του, αλλά το θεωρούσε αδιανόητο όταν γινόταν από ανθρώπους που είχαν ευθύνη για τη ζωή των συνανθρώπων τους, καθώς «οι ίδιοι οι τιμωροί υπήρξαν τα εργαλεία διάπλασης αυτών των χαρακτήρων», αντί «να υιοθετήσουν τα μόνα δυνατά μέτρα για να εμποδίσουν τη γένεση αυτών των εγκλημάτων». ⁶⁸ Οι άνθρωποι δεν πρόκειται να αλλάξουν το χαρακτήρα τους μέσω των ποινών, όταν συνεχίζουν να ζουν στις ίδιες συνθήκες και με τα ίδια ερεθίσματα, σύμφωνα με τον Όουεν, και οι ποινές το μόνο που κάνουν είναι να συντηρούν αυτή την κατάσταση.

Αν από μόνη της η θέση του Όουεν για το ποινικό σύστημα είναι προχωρημένη, γίνεται όμως ακόμα πιο ενδιαφέρουσα όταν εντάσσει την ταξική θέση, ως στοιχείο για τη ζωή που θα ακολουθήσει ο κάθε άνθρωπος και την κατάληξή του ή όχι σε παραβατική συμπεριφορά. Γράφει λοιπόν εξαιρετικά καυστικά: «Αν οι τωρινοί δικαστές της επικρατείας είχαν γεννηθεί και ανατραφεί ανάμεσα στους φτωχούς και τους εξαθλιωμένους του Σαιντ Τζάιλς (St. Giles) ή σε κάποιο παρόμοιο περιβάλλον, δεν θα ήταν τώρα, δεδομένης της ενεργητικότητας και της ικανότητάς τους, επικεφαλής άλλων δραστηριοτήτων ούτε θα αντιμετώπιζαν ως συνέπεια αυτής της υπεροχής τους τη φυλάκιση, την εξορία και το θάνατο; Μήπως διστάζει κανείς να παραδεχτεί πως, αν μερικοί από όσους σήμερα αντιμετωπίζουν τη θανατική ποινή με τους νόμους που δικάζουν οι σημερινοί δικαστές, είχαν γεννηθεί, ανατραφεί και εκπαιδευτεί μέσα στο περιβάλλον που οι δικαστές αυτοί γεννήθηκαν και μεγάλωσαν, δεν θα ήταν τώρα εκείνοι που θα επέβαλαν τις ίδιες φοβερές καταδίκες στους σημερινούς αξιοσέβαστους αξιωματούχους του νόμου;». Ενώ στη συνέχεια δεν διστάζει να καλέσει τους σκληρούς νομοθέτες «να αφιερώσετε μερικές ώρες για να επισκεφτείτε κάποια μητροπολιτική φυλακή και να εξετάσετε υπομονετικά, με καλοσύνη και συμπόνια, τους τροφίμους τους, τα γεγονότα της ζωής τους και τη ζωή των συγγενών τους. Θα πρέπει να αφοσιωθείτε με προσοχή στις ιστορίες που ξετυλίγονται γύρω από τα βάσανα τη δυστυχία και την αδικία που περιβάλλουν τη ζωή τους». ⁶⁹

⁶⁷ Owen, 2007: 127-128

⁶⁸ Owen, 2007: 67

⁶⁹ Owen, 2007: 77-78

Με αυτόν τον τρόπο, στα μάτια του Όουεν αρχίζει να φαίνεται ότι οι λάθος αρχές που είναι διαπαιδαγωγημένοι οι άνθρωποι, αλλά και οι κακές συνθήκες ζωής τους, δεν είναι τυχαίες, αλλά έχουν να κάνουν με την εξουσία του συστήματος πάνω στους ανθρώπους, που τους οδηγεί σε αυτήν την κατεύθυνση. Οι φτωχοί δεν έχουν ευθύνη ούτε επειδή είναι φτωχοί, ούτε επειδή ρέπουν στην παρανομία, οι ισχυροί που τους έφεραν σε αυτήν την κατάσταση έχουν την ευθύνη. Έτσι μέσα από την αντιπαράθεσή του με όλους αυτούς τους θεμελιωμένους θεσμούς της κοινωνίας κατέληγε να συγκρούεται με το ίδιο το υπάρχον κοινωνικό σύστημα, και κυρίαρχα με τη θεμελιώδη θέση που αυτό προωθούσε και στην οποία στηριζόταν το ποινικό σύστημα, ότι ο άνθρωπος διαμορφώνει ο ίδιος το χαρακτήρα του και άρα είναι υπεύθυνος για αυτόν και τις πράξεις του, θέση που απέρριπτε με τη μεγαλύτερη δυνατή ένταση ο Όουεν. Περιγράφει χαρακτηριστικά ότι «όλα τα συστήματα που έχουν εγκαθιδρυθεί μεταξύ των ανθρώπων βασίζονται σε αυτές τις εσφαλμένες αρχές. [...] Αυτό όμως δεν συνιστά κάποιο λάθος με ασήμαντες συνέπειες, αλλά μια θεμελιώδη πλάνη. [...] Γεννά και διαιωνίζει την άγνοια, το μίσος και την εκδικητικότητα, εκεί όπου, αν έλειπε αυτή η πλάνη, θα υπήρχε μόνο ευφυΐα, εμπιστοσύνη και καλοσύνη. Αποτελεί το Πνεύμα του Κακού στον κόσμο».⁷⁰

Η αντίφαση του Όουεν ήταν ότι ενώ συγκρουόταν με το υπάρχον σύστημα, τους θεσμούς και τους αντιπροσώπους του, ταυτόχρονα τα έβλεπε, κυρίως την πρώτη περίοδό του, αλλά και στη συνέχεια πιο δειλά, ως αναγκαίο μέσο για να αλλάξει την κοινωνία. Αυτός ήταν και ο λόγος που παρ' όλες τις συγκρούσεις διατηρούσε καλές σχέσεις με πολιτικούς, εργοστασιάρχες και ανθρώπους της εκκλησίας, που ήταν, ο καθένας για τους δικούς του λόγους, πρόθυμοι να ακούσουν και να ασχοληθούν με τις θεωρίες του, ενώ δε δίσταζε να στέλνει τα σχέδια και τις θεωρίες του σε οποιονδήποτε κατείχε μια θέση ισχύος. Έτσι λοιπόν οι προτάσεις του ήταν και προτάσεις προς τις κυβερνήσεις οι οποίες ακολουθώντας τα εθνικά του σχέδια θα μετέτρεπαν τη βρετανική κοινωνία σε σωστή και ηθική. Έτσι υπέβαλε «ένα σχέδιο δράσης στις σημερινές κυβερνητικές Αρχές της βρετανικής αυτοκρατορίας [...] με τη διακαή επιθυμία να προκαλέσει την πιο ολοκληρωμένη και πλατιά συζήτηση»,⁷¹ πρότεινε την υιοθέτηση του «Συστήματος Πρόληψης του Εγκλήματος και Διάπλασης του Ανθρώπινου Χαρακτήρα» και κάτω από μια σταθερή και καλοπροαίρετη κυβέρνηση,⁷² ενώ τόνισε ότι «το πιο καλά κυβερνώμενο κράτος θα είναι εκείνο που διαθέτει το καλύτερο εθνικό σύστημα εκπαίδευσης».⁷³ Από τις θέσεις του αυτές έχουμε μια πρώτη εικόνα που θα φανεί ακόμα περισσότερο και στα επόμενα κεφάλαια, ότι παρά τη σύγκρουσή του με τους θεσμούς του κράτους και τον αντισυστημικό του λόγο, τελικά δεν μπορεί να αντιληφθεί

⁷⁰ Owen, 2007: 102

⁷¹ Owen, 2007: 125

⁷² Owen, 2007: 133

⁷³ Owen, 2007: 137

επαρκώς ούτε τον ακριβή ρόλο των θεσμών του κράτους, ούτε πολύ περισσότερο την πάλι των τάξεων.

Κεφάλαιο 5^ο : Η εκμετάλλευση, η αξία, ο ρόλος της εργασίας και το χρήμα

Αφετηρία των θεωρητικών και πρακτικών αναζητήσεων του Όουεν ήταν η φτώχεια, η εξαθλίωση και η ανισότητα που βίωνε η πλειοψηφία της κοινωνίας. Με τη θεώρησή του για τη διάπλαση του χαρακτήρα στήριξε γιατί ο άνθρωπος καταλήγει να έχει αυτό το χαρακτήρα και τη δυνατότητα του να αλλάξει προς το καλύτερο. Έπρεπε όμως να στηρίξει θεωρητικά και την εκμετάλλευση που είχε δημιουργήσει η ανισότητα που έβλεπε. Μια εκμετάλλευση που όπως ο ίδιος έγραψε «οι πιο δραματικές εκθέσεις που δημοσιοποιήθηκαν στο κοινό κατά τη διάρκεια των συζητήσεων για τη δουλειά των νέγων δεν φανερώνουν περισσότερο θλιβερές σκηνές από αυτές που καθημερινά εκτυλίσσονται σε διάφορα μέρη του κόσμου».⁷⁴ Ειδικά μετά το τέλος των ναπολεόντειων πολέμων, η κοινωνική ανισότητα ήταν ιδιαίτερα ορατή. Η έντονη διαδικασία εκβιομηχάνισης και ο πλουτισμός μια μερίδας μέσα από τον πόλεμο, δημιούργησε μια ανερχόμενη μεσαία τάξη επαγγελματιών, υπευθύνων σε εργοστάσια και μισθωτών στις επιχειρήσεις, την ίδια στιγμή που πολλοί αγρότες και μικροβιοτέχνες έρχονταν από τα χωριά στις πόλεις και μετατρέπονταν στο νέο εργοστασιακό προλεταριάτο. Ταυτόχρονα η παραγωγή περισσότερων προϊόντων με τη βοήθεια της βιομηχανίας ήταν εντυπωσιακή. Ο Όουεν υπολόγισε ότι η αναλογία συνολικής παραγωγικής δύναμης σε σχέση με τον πληθυσμό αυξήθηκε από ένα προς ένα (1:1) το 1792, σε δώδεκα προς ένα (12:1) το 1817.⁷⁵ Και ο Όουεν γνώριζε πως χωρίς την ανθρώπινη εργασία, οι μηχανές δεν θα μπορούσαν να είναι τόσο παραγωγικές, για αυτό τόνισε: «Χωρίς αυτό το νέο πλούτο, που είχε δημιουργηθεί από τις μηχανές, οι πόλεμοι για την πτώση του Ναπολέοντα και για τη διατήρηση των αριστοκρατικών κοινωνικών αρχών, δεν θα μπορούσαν να έχουν διεξαχθεί. Και όμως, η καινούργια αυτή δύναμη ήταν δημιουργήμα της εργαζόμενης τάξης».⁷⁶ Αλλά αφού τα χέρια των εργατών δούλευαν τις μηχανές που δημιουργούσαν τα προϊόντα και η παραγωγικότητα είχε εκτοξευτεί, γιατί ζούσαν κάτω από τόσο άθλιες συνθήκες;

Προσπαθώντας να λύσει το «γόρδιο δεσμό» της κοινωνική ανισότητας, ο Όουεν ξεκίνησε, χρησιμοποιώντας την «εργασιακή θεωρία της αξίας» του Ρικάρντο και ισχυρίστηκε ότι τα έσοδα ενός κράτους έχουν «μία και μοναδική νόμιμη πηγή: πηγάζουν άμεσα ή έμμεσα από την εργασία του ανθρώπου και είναι για έναν ορισμένο αριθμό ανθρώπων (με παρόμοιες τις υπόλοιπες συνθήκες) πάνω-κάτω ανάλογα προς τη δύναμη, την εργατικότητα και την ικανότητά τους».⁷⁷ Θεώρησε δηλαδή ότι η ανθρώπινη εργασία είναι η πηγή όλου του πλούτου, επειδή η αξία των προϊόντων δημιουργούταν από την εργασία που είχε καταναλωθεί από ανθρώπους για αυτά. Αφού λοιπόν η αξία του προϊόντος προερχόταν από

⁷⁴ Owen, 2007: 65

⁷⁵ Βλ. Harrison, 1969: 68

⁷⁶ Όουεν (παρατίθεται στο Ένγκελς, 2006-α: 411)

⁷⁷ Owen, 2007: 131

την ανθρώπινη εργασία, τότε οι εργάτες είχαν δικαίωμα στο σύνολο του προϊόντος που δημιούργησαν, ή τουλάχιστον σε μια δίκαιη αναλογία του. Αντιλαμβανόταν λοιπόν ότι οι καπιταλιστές σφετερίζονταν την αξία που οι εργάτες προσέδιδαν στα προϊόντα και την έπαιρναν για δικό τους όφελος, κάνοντας μέσα από αυτή την παρατήρηση ένα βήμα για να αντιληφθεί, διαισθητικά κυρίως, την υπεραξία που δημιουργούταν. Αντιμετώπισε λοιπόν την εργασιακή θεωρία της αξίας του Ρικάρντο βάζοντας ένα μείον εκεί που οι Κλασσικοί οικονομολόγοι έβαζαν ένα συν και αντίθετα ένα συν εκεί που οι Κλασσικοί έβαζαν ένα μείον, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Ρούμπιν, θεωρώντας επιπλέον ότι «στην καπιταλιστική οικονομία αυτός ο νόμος [της αξίας] παραβιάζεται και δεν επιβάλλεται»,⁷⁸ διότι η τιμή των εμπορευμάτων δεν καθορίζεται τελικώς από τον χρόνο εργασίας που έχει δαπανηθεί για την παραγωγή τους, αλλά από το μέγεθος του απασχολούμενου κεφαλαίου και το κέρδος.

Για να επιλύσει αυτήν την αδικία ο Όουεν πρότεινε την αμοιβή των εργατών αλλά και την ανταλλαγή των προϊόντων με βάση το χρόνο εργασίας που είχε δαπανηθεί για τη δημιουργία τους. Με αυτόν τον τρόπο, από τη μία δεν θα υπήρχε κάποιος τρίτος να ιδιοποιηθεί την αξία που πρόσθεταν στα προϊόντα οι εργαζόμενοι μέσω της εργασίας τους και από την άλλη δεν θα χρειαζόταν η διαμεσολάβηση του χρήματος. Ο Όουεν μάλιστα πήγε ένα βήμα παραπέρα την υλοποίηση της θεωρίας του στα πειράματά του, όπως είδαμε και στο πρώτο μέρος. Έτσι στις συνεργατικές κοινότητες στην Αμερική η «αγορά» των εμπορευμάτων από το κατάστημα γινόταν μέσα από κουπόνια εργασίας, ενώ στην επιστροφή του στην Αγγλία δημιουργήθηκαν ανταλλακτήρια και τράπεζες εργασίας, όπου εξάπλωσαν τα κουπόνια εργασίας ως εναλλακτικό χρήμα και έγιναν ευρύτερα δεκτά από αρκετά μαγαζιά. Παρ' όλα αυτά νομίζουμε ότι τα δύο αυτά παραδείγματα πρέπει να εξεταστούν από διαφορετική σκοπιά.

Κατ' αρχάς όμως, ας εξετάσουμε τις θεωρητικές αδυναμίες της θεωρίας του Όουεν. Το πρώτο στοιχείο που θα παρατηρούσε κανείς είναι ότι το σύστημα της ανταλλαγής που πρότεινε, προερχόταν από μια προ-καπιταλιστική αφετηρία, μιας πιο «ηθικής» και «δίκαιης» οικονομίας. Αυτό συνέβαινε επειδή δεν μπορούσε να αντιληφθεί ορθά την έννοια της αξίας. Θεωρούσε ότι η αξία μετριέται με βάση την ποσότητα εργασίας που καταναλώθηκε για τη δημιουργία ενός προϊόντος, εν γένει, σε οποιοδήποτε κοινωνικό σύστημα και ότι απλά στον καπιταλισμό συμβαίνει ένας ανορθολογισμός. Δεν αντιλαμβανόταν ότι «η αξία δεν αποτελεί [...] μια “ουσία” που ο ατομικός εργαζόμενος “εμφυσά” πάντα, δηλαδή υπό οποιεσδήποτε ιστορικές συνθήκες, στα προϊόντα της εργασίας του», αλλά «αποτελεί την έκφραση μιας ιστορικά ιδιαίτερης κοινωνικής σχέσης», την «εκδήλωση των δομικών χαρακτηριστικών του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και όχι εκδήλωση της εργασίας γενικά».⁷⁹ Και ως κοινωνική σχέση στον καπιταλισμό η αξία δεν υφίσταται από μόνη της, αλλά σε σχέση με τα άλλα προϊόντα που είναι προς ανταλλαγή. Επίσης δεν μπορούσε να αντιληφθεί αυτό που ο

⁷⁸ Rubin, 1993: 440

⁷⁹ Μηλιός - Δημούλης - Οικονομάκης, 2005: 26-27

Μαρξ θεμελίωσε κάποια χρόνια αργότερα, ότι δηλαδή η εργασία στον καπιταλισμό δεν είναι μόνο η συγκεκριμένη εργασία που παράγει το προϊόν, αλλά και αφηρημένη εργασία, δηλαδή «εργασία όμοια από κοινωνική άποψη» και «η δαπάνη αφηρημένης εργασίας (εν γένει εργασίας) ή ο εν γένει χρόνος εργασίας, ρυθμίζει και το μέγεθος της αξίας των εμπορευμάτων».⁸⁰ Η θεωρία του Όουεν αδυνατούσε να δει κάτι πιο μακρινό από μια κοινωνία που η αξία που «προσδίδουν» οι εργάτες στα προϊόντα δεν θα σφετερίζεται από τρίτους και που η ανταλλαγή των προϊόντων θα γίνεται με βάση το μέγεθος της αξίας που έχει «παράγει» ο καθένας.

Ταυτόχρονα μέσα από τα κουπόνια εργασίας προσπαθούσε να «προσπεράσει» τη χρήση του χρήματος. Ο Όουεν φαίνεται να αντιμετώπιζε το χρήμα ως αποκλειστικά ένα μέσο ανταλλαγής, το οποίο όμως παραμόρφωνε την πραγματική αξία των προϊόντων. Μέσα λοιπόν από τα κουπόνια εργασίας θα αντικατοπτριζόταν η πραγματική αξία του προϊόντος, δηλαδή ο χρόνος εργασίας για τη δημιουργία του. Εδώ η θεωρία του Όουεν είχε δύο αδυναμίες. Η πρώτη που του δημιούργησε προβλήματα στην κοστολόγηση των προϊόντων, ήταν η διαφορά εργασίας που κατανάλωνε ο κάθε εργαζόμενος για τη δημιουργία του ίδιου προϊόντος, άρα και του αντίστοιχου μεγέθους κουπόνι που θα έπαιρνε. Επειδή ο Όουεν αντιλαμβανόταν την αξία ως *απότοκο της συγκεκριμένης εργασίας* που υλοποιούταν για την παρασκευή του προϊόντος, δεν αντιλαμβανόταν την αξία που προσέδιδε η αφηρημένη εργασία ως εργασία κοινωνικά ομογενοποιημένη και δεν μπορούσε να μετρηθεί σε συγκεκριμένες ώρες, αλλά στον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας για την παραγωγή ενός εμπορεύματος,⁸¹ ο οποίος όμως χρόνος αφηρημένης εργασίας έχει ως μοναδική απτή εμφάνιση το χρήμα. Το πιο προβληματικό έτσι ήταν ότι προσπαθούσε να «προσπεράσει» άμεσα το χρήμα, χωρίς να αντιλαμβάνεται τον χαρακτήρα που έχει στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος. Ότι το χρήμα στον καπιταλισμό είναι αναγκαία διαμεσολάβηση για την ανταλλαγή, καθώς είναι η «*υλική συμπίκνωση*» της αξίας».⁸² Αλλά ταυτόχρονα ότι το χρήμα δεν αποτελεί απλά μέσο για την ανταλλαγή, αλλά τελικά «αυτοσκοπό». Έτσι η υπεραξία, που είναι και ο βασικός στόχος των καπιταλιστών, δεν είναι απλά ένας σφετερισμός της αξίας που έχει προσδώσει η εργασία, αλλά κοινωνική σχέση, «η ειδικά καπιταλιστική εκμετάλλευση, η οποία εμφανίζεται αναγκαστικά ως παραγωγή (περισσότερου) χρήματος».⁸³ Έτσι η προσπάθεια του Όουεν να «προσπεράσει» το χρήμα, δεν μπορούσε να «προσπεράσει» τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις σε όλα τα επίπεδα της ζωής του εργάτη, οι οποίες ακριβώς «γεννούν» το χρήμα.

Παρ' όλες όμως τις θεωρητικές αδυναμίες του Όουεν, έχει νόημα να μείνουμε λίγο παραπάνω στα πειράματα που προαναφέραμε. Γιατί αν στα ανταλλακτήρια και στις τράπεζες

⁸⁰ Μηλιός - Δημούλης - Οικονομάκης, 2005: 28

⁸¹ Βλ. Μαρξ, 2002: 53

⁸² Μηλιός - Δημούλης - Οικονομάκης, 2005: 37

⁸³ Μηλιός - Δημούλης - Οικονομάκης, 2005: 50

εργασίας που υπήρχαν στην Αγγλία, ο Όουεν ήταν αδύναμος να προσπεράσει τις υπάρχουσες οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις μέσα στις οποίες ζούσε ο Άγγλος εργάτης, στις κοινότητες που δημιούργησε στην Αμερική κάτι τέτοιο ήταν πιο εφικτό. Και η αλήθεια είναι πως ο ίδιος ο Όουεν δεν ήταν από την αρχή τόσο ένθερμος με τα ανταλλακτήρια και τις τράπεζες εργασίας στην Αγγλία, παρά μόνο όταν είδε τη δυναμική που είχαν και τη δυνατότητα μέσα από αυτά να προωθήσει το σχέδιο του για μια άλλη κοινωνία. Κάτι που ο Ένγκελς το εκτίμησε αρκετά όταν έγραφε: «Τα ιδρύματα αυτά, που ήταν αναγκαστικά καταδικασμένα σε αποτυχία, ήταν πρόδρομοι της “Τράπεζας Ανταλλαγών” που ίδρυσε αρκετά αργότερα ο Προυντόν και διέφεραν από αυτή, μόνο στο ότι δεν διεκδικούσαν ότι αποτελούν την πανάκεια για κάθε κοινωνικό πρόβλημα, αλλά απλώς το πρώτο βήμα προς έναν πολύ πιο ριζοσπαστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας».⁸⁴ Ένα τέτοιο βήμα στο μετασχηματισμό της κοινωνίας επιδίωξε και στις κοινότητές του. Εκεί η προσπάθεια απεξάρτησης από τις καπιταλιστικές σχέσεις ήταν πολύ έντονη και η παραγωγή και διανομή των προϊόντων έτεινε να γίνεται πιο πολύ με όρους κοινοκτημοσύνης, παρά με όρους καπιταλιστικής παραγωγής. Η γη που άνηκε σε όλη την κοινότητα, όπως και τα προϊόντα που παράγονταν, όπως θα δούμε και σε επόμενο κεφάλαιο, έδιναν διαφορετική σημασία στα κουπόνια ανταλλαγής εργασίας. Αυτό ίσως ανάγκασε τον Μαρξ να γράψει: «Το εργασιακό χρήμα του Όουεν είναι τόσο λίγο χρήμα, όσο λ.χ. ένα εισιτήριο θεάτρου. Ο Όουεν προϋποθέτει άμεσα κοινωνικοποιημένη εργασία, μια μορφή παραγωγής διαμετρικά αντίθετη με την εμπορευματική παραγωγή. Το κουπόνι εργασίας βεβαιώνει μονάχα την ατομική του απαίτηση για ένα καθορισμένο μέρος του συνολικού προϊόντος που προορίζεται για την κατανάλωση. Του Όουεν όμως δεν του πέρασε από το μυαλό η ιδέα από τη μία να προϋποθέτει την εμπορευματική παραγωγή και από την άλλη να προσπαθεί ν’ αποφύγει τους απαραίτητους όρους της με χρηματικές ταχυδακτυλουργίες».⁸⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Μαρξ έγραφε πως σε μια κομμουνιστική κοινωνία, όχι στην τελική της μορφή, αλλά καθώς βγαίνει μέσα από μια καπιταλιστική κοινωνία φέροντας προφανώς στίγματα της παλιάς, ο παραγωγός θα παίρνει το ισοδύναμο αυτού που έδωσε στην κοινωνία με έναν αντίστοιχο τρόπο: «Ο παραγωγός παίρνει απ’ την κοινωνία μια απόδειξη, ότι συνεισέφερε τόσες ώρες εργασίας (μετά την αφαίρεση της εργασίας του για το κοινό κεφάλαιο) και με την απόδειξη αυτή αποσύρει απ’ το κοινωνικό απόθεμα των μέσων κατανάλωσης μια ποσότητα αντικειμένων που περιέχουν ίση ποσότητα εργασίας. Την ίδια ποσότητα εργασίας που έδωσε στην κοινωνία υπό μια μορφή, την παίρνει πίσω υπό άλλη μορφή».⁸⁶

Έτσι, τα πειράματα του Όουεν σε αυτό το επίπεδο έχουν να μας αφήσουν γόνιμα συμπεράσματα, καθώς προσπάθησε να κάνει στην πράξη κάτι που, με τις αδυναμίες που είχε η θεωρία του, δεν αντιλαμβανόταν πλήρως. Να καταργήσει τον άδικο σφετερισμό της αξίας

⁸⁴ Ένγκελς 2006-β: 102

⁸⁵ Μαρξ (παρατίθεται στο Άνταμ, 2013: 20)

⁸⁶ Μαρξ - Ένγκελς, 2004: 37

του προϊόντος που παρήγαγε μέσα από την εργασία του ο εργάτης, όχι καταργώντας το χρήμα, αλλά καταργώντας την έννοια του εμπορεύματος και της αξίας τελικά για το προϊόν, μέσα από μια δομή κοινωνίας με κομμουνιστικά, αντί για καπιταλιστικά, πρότυπα.

Παρά όμως τις θεωρητικές ανεπάρκειες του Όουεν, η θεωρία του μπόρεσε να γίνει ένας σθεναρός αντίλογος στην εκμετάλλευση που βίωνε η εργατική τάξη. Συγκρούστηκε με τους εργοστασιάρχες για τον τρόπο που αντιμετώπιζαν τους εργάτες τους και ιδιαίτερα σε αντίθεση με το ενδιαφέρον που έδειχναν για τα μηχανήματά τους, φροντίζοντας επιμελώς τη συντήρησή τους, προσπαθώντας να τα βελτιώσουν και ξοδεύοντας αρκετά λεφτά και χρόνο για αυτά. Αναρωτιέται λοιπόν: «Και όταν σε αυτές τις δραστηριότητες εκτιμάτε το χρόνο σε λεπτά και το επενδύμενο κεφάλαιο με την προσδοκία ακόμα και μιας ελάχιστης αύξησης του κέρδους, δεν μπορείτε να δώσετε λίγη από την προσοχή σας για να εξετάσετε μήπως ένα μέρος του χρόνου σας και του κεφαλαίου σας θα ήταν δυνατό να επενδυθεί αποτελεσματικότερα για τη βελτίωση των ζωντανών μηχανών σας;».⁸⁷ Για τον Όουεν οι εργαζόμενοι δεν ήταν απλά μια μηχανή, αλλά αδυνατούσε να καταλάβει γιατί οι εργοστασιάρχες δεν ενδιαφέρονταν για τους εργάτες τους, έστω και από την άποψη της αποδοτικότητάς τους, όταν ο ίδιος είχε διαπιστώσει ότι η παραγωγικότητα και η κερδοφορία του εργοστασίου του στο Νέο Λάναρκ δεν είχε ελαττωθεί καθόλου, παρότι είχε βελτιώσει τις συνθήκες ζωής και εργασίας, μειώνοντας ακόμα και τα ωράρια.

Θεωρητικοί του Οουενισμού όπως ο Τζον Γκρέι (John Gray) και ο Γουίλιαμ Τόμσον (William Thompson) περιέγραφαν μια θεωρία υποκατανάλωσης. Τόνιζαν με έμφαση πως η χωρίς μέτρο παραγωγή, που προωθείται λόγω του ανταγωνισμού, δεν μπορεί να έχει την αντίστοιχη ζήτηση από τους εργάτες και ότι η συνεχής πτώση των μισθών των εργατών στα όρια της διαβίωσης, δεν τους βοηθάει ούτε να αυξήσουν τη ζήτηση, ούτε και να έχουν κάποιο κίνητρο για να είναι παραγωγικοί.⁸⁸ Έτσι ο Όουεν πίστευε ότι η άρση των ανισοτήτων και της εκμετάλλευσης και η βελτίωση των συνθηκών ζωής και εργασίας των εργατών, θα ήταν κάτι που δεν θα βοηθούσε μόνο τους εργάτες, αλλά και τους εργοστασιάρχες. Διαφορετικά, με αυτήν την αντιμετώπιση από τους εργοστασιάρχες, η κατάσταση απλά θα γινόταν χειρότερη οδηγώντας τη χώρα στην καταστροφή: «Οι εργοδότες αντιμετωπίζουν τους εργαζόμενους ως απλά όργανα κέρδους, ενώ αυτοί αποκτούν ένα προφανή άγριο χαρακτήρα, που αν νομοθετικά μέτρα δεν επινοηθούν με σύνεση για να αποτρέψουν την αύξηση της [αγριότητας], και να βελτιώσουν την κατάσταση αυτής της τάξης, τότε αργά ή γρήγορα η χώρα θα βυθιστεί σε μια αξεπέραστη και ίσως αναπόφευκτη κατάσταση κινδύνου».⁸⁹

⁸⁷ Owen, 2007 (παρατίθεται στο «Ανοιχτή επιστολή προς τους προϊσταμένους των εργοστασίων: 195)

⁸⁸ Βλ. Harrison, 1969: 73.

⁸⁹ Owen (παρατίθεται στο Butt, 1971, “The social and economic thought of Robert Owen” του James H. Treble: 26).

Δύο ακόμα στοιχεία θα κρατήσουμε από την κριτική του Όουεν για τη λειτουργία των εργοστασίων και την αντιπαράθεση με τους εργοστασιάρχες. Το πρώτο, ότι θεωρούσε πως η ανταγωνιστικότητα μεταξύ των εργοστασιαρχών, αντί της συνεργασίας, προκαλούσε αναρχία στην παραγωγή και δεν μπορούσε να αναδείξει τις πραγματικές δυνατότητές της. Έγραφε πάνω σε αυτό: «Στη διαχείριση των εργοστασίων, κλπ., δεν υπάρχει ενότητα στη δράση· κάθε μέρος είναι τοποθετημένο έτσι ώστε να νιώθει σημαντικό σε αντιπαράθεση με τα άλλα· είναι στην πραγματικότητα ένας συνδυασμός από τα ίδια λάθη που διαποτίζουν την κοινωνία, όπου όλοι είναι έτσι “τοποθετημένοι” ώστε να εξουδετερώνουν τις προθέσεις ο ένας του άλλου, και έτσι καθιστούν ακόμα και εξαιρετικές δυνάμεις και ταλέντα χωρίς χρησιμότητα». Αυτή η αναρχία στην παραγωγή οδηγεί σε άχρηστες χρήσεις «εργασίας και εξόδων». Αν παρ’ όλα αυτά η παραγωγή οργανωνόταν στη βάση της συνεργατικότητας και στου «συνδυασμού» «θα παρήγαγε τα πιο ευρέα και ωφέλιμα αποτελέσματα».⁹⁰

Το δεύτερο στοιχείο είχε να κάνει με τον καταμερισμό εργασίας. Ακόμα και ο Άνταμ Σμιθ αντιλαμβανόταν ότι παρά τα οφέλη του καταμερισμού εργασίας, τελικά είναι ταπεινωτικός και μονότονος ο χαρακτήρας της εργασίας για τον εργάτη που εκτελεί μόνο επιμέρους χειρισμούς, που τον καθιστά «βλάκα και αδαή».⁹¹ Αντίστοιχα και ο Όουεν πίστευε ότι ο πλήρης κατακερματισμός της εργασίας δημιουργεί προβλήματα στην αντίληψη του εργάτη, καθώς αντιλαμβάνεται την εργασία του, όπως και πράγματα γύρω του αποσπασματικά. Γι’ αυτό στις κοινότητες που πρότεινε, προσπαθούσε να μειώσει τον καταμερισμό με μικτή δραστηριότητα πάνω στην αγροτική και βιομηχανική εργασία, ενώ στα σχολεία τα παιδιά διδάσκονταν ώστε να αποκτούν σφαιρική αντίληψη της πραγματικότητας. Έλεγε λοιπόν ότι αντί για πολύ συγκεκριμένες εργασίες που μάθαιναν να κάνουν οι εργάτες «ατενίζοντας ανούσια το έδαφος ή γύρω τους, χωρίς να καταλαβαίνουν ή να έχουν ορθολογικό στοχασμό, θα ξεπηδήσει μια εργατική τάξη γεμάτη δραστηριότητα και χρήσιμη γνώση, με ενδιαφέροντα, πληροφορίες, ήθη και κλίσεις, που θα τοποθετήσει το χαμηλότερο [χαρακτηριστικό της] στην κλίμακα, πολλούς βαθμούς πάνω από το καλύτερο οποιασδήποτε τάξης, που έχει διαμορφωθεί από τις καταστάσεις της παρελθούσας ή τωρινής κοινωνίας».⁹² Μάλιστα όπως ισχυρίζονται οι Φρανκ Μάνουελ (Frank E. Manuel) και Φρίτζι Μάνουελ (Fritzie P. Manuel) από τον Όουεν ο Μαρξ είχε κληρονομήσει την αντίληψη ότι η μηχανή είχε στερήσει την ανθρώπινη φύση απ’ την ελαστικότητά της και είχε μειώσει στο ελάχιστο την ικανότητά της να αντιστέκεται στην καταπίεση.⁹³

Η αντίληψη του Όουεν για το πώς λειτουργούσαν τα βιομηχανικά εργοστάσια, αλλά και τον πραγματικό ρόλο των εργατών στην παραγωγή και την εκμετάλλευση που βίωναν, ήταν που τον έκανε να δώσει σκληρές μάχες για την ύπαρξη νομοθεσίας στα εργοστάσια που

⁹⁰ Owen (παρατίθεται στο Göçmen, 2006: 10).

⁹¹ Βλ. Rubin, 1993: 229

⁹² Owen (παρατίθεται στο Cole, 1965: 225-226)

⁹³ Manuel F. E. - Manuel F. P., 1979: 703

θα βελτίωνε τις συνθήκες εργασίας. Μπορεί τελικά οι προτάσεις του να μην υιοθετήθηκαν πλήρως, παρ' όλα αυτά ήταν μια πρώτη προσπάθεια και με το πέρασμα των χρόνων συνέβαλλαν στο να κατοχυρωθούν κάποια βασικά δικαιώματα των εργατών και συνθήκες εργασίας στα εργοστάσια. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*: «Όταν ο Ρόμπερτ Όουεν στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του αιώνα μας δεν υπεράσπισε μόνο θεωρητικά την ανάγκη του περιορισμού της εργάσιμης ημέρας, αλλά εφάρμοσε στην πράξη τη δεκάωρη εργάσιμη ημέρα στο εργοστάσιό του στο Νιού-Λάναρκ, το πείραμα αυτό το περιελάσανε σαν κομμουνιστική ουτοπία, ακριβώς όπως και τη “σύνδεση της παραγωγικής εργασίας με την ανατροφή των παιδιών” που εφάρμοσε, και ακριβώς όπως περιελάσανε και τους συνεταιρισμούς των εργατών που δημιούργησε. Σήμερα η πρώτη ουτοπία είναι νόμος για τα εργοστάσια, η δεύτερη φιγουράρει σαν επίσημη φράση σ' όλους τους “νόμους για τα εργοστάσια”, και η τρίτη χρησιμεύει μάλιστα κιόλας για να συγκαλύπτουν αντιδραστικές κατεργαριές».⁹⁴

⁹⁴ Μαρξ, 2002: 313

Κεφάλαιο 6^ο : Αναγκαίοι όροι για μια άλλη κοινωνία

Μετά την εξέταση της θεωρίας που ανέπτυξε ο Όουεν για να ερμηνεύσει την ανισότητα και την εκμετάλλευση που βίωνε η εργατική τάξη, έχοντας μελετήσει πώς μπορεί να διαπλαστεί ο ανθρώπινος χαρακτήρας οδηγώντας σε μια άλλη κοινωνία, θα εξετάσουμε κάποιους αναγκαίους όρους που έβαζε ως απαραίτητα στοιχεία μιας ιδανικής κοινωνίας. Ήταν και το σημείο που ο Όουεν άρχισε να αντιμετωπίζει τις πειραματικές κοινότητες που δημιούργησε ή επηρέασε και τα «Συνεργατικά Χωριά» που πρότεινε, όχι απλά ως ένα μέσο βοήθειας για τους φτωχούς, αλλά και ως πεδίο δοκιμής μιας άλλης κοινωνικής βάσης. Έτσι τα στοιχεία που προσπάθησε να εφαρμόσει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό στα πειράματά του, σε συνδυασμό με τις προηγούμενες θεωρητικές σκέψεις και πράξεις του, που αναλύσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, αποτελούν σημαντικά βήματα στην ανάπτυξη της κομμουνιστικής θεωρίας.

Όπως είδαμε και στο τέταρτο κεφάλαιο, σημαντικό στοιχείο για τη σωστή διαμόρφωση του χαρακτήρα ήταν ο κοινοτικός – ή κοινωνικός – τρόπος ζωής, γι' αυτό και ο Όουεν τον θεωρούσε ως απαραίτητο στοιχείο για μια άλλη κοινωνία. Η θεώρησή του ξεκινούσε από το ότι ένα ανταγωνιστικό σύστημα όπως το καπιταλιστικό, μέσα από τον ανταγωνισμό της αγοράς και του εμπορίου οδηγούσε τους ανθρώπους στην μεταξύ τους αντιπαλότητα και τελικά στον ατομικισμό και στην αποξένωσή τους. Και αυτός ο ατομικός τρόπος ζωής δεν τους αποξένωνε απλά από τους άλλους ανθρώπους, αλλά ακόμα και από την εργασία τους και τον ίδιο τους τον εαυτό, στερώντας τους οποιαδήποτε δυνατότητα να αναπτύξουν τις ικανότητές τους. Ο ανταγωνισμός της αγοράς σύμφωνα με τον Όουεν «έκανε τον άνθρωπο έναν αδαή, μεμονωμένο εγωιστή, τοποθετώντας τον σε αντιπαράθεση με τους συνανθρώπους του, προκαλώντας την απάτη και το δόλο, τυφλά προτρέποντάς τον προς τα εμπρός για να δημιουργήσει, αλλά στερώντας του τη σοφία για να απολαύσει. Στην προσπάθεια να έχει πλεονέκτημα από τους άλλους είχε ξεπεράσει [αρνητικά] τον εαυτό του».⁹⁵ Γι' αυτό και πίστευε ότι η κοινοτική ζωή, θα έκανε τους ανθρώπους να ενδιαφέρονται για τους συνανθρώπους τους και θα προωθούσε την αρμονία μεταξύ τους, απέναντι στην προηγούμενη τεχνητή και ατομικοποιημένη κοινωνία.⁹⁶ Στην ουσία ο Όουεν μιλούσε για μια κοινωνική ζωή με πλήρη εξάλειψη της ατομικής ιδιοκτησίας, δηλαδή όχι μόνο στην κατοχή μέσων παραγωγής ή περιουσίας, αλλά συνολικά σε όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ζωής.

Κύριο και αναγκαίο στοιχείο του κοινοτικού τρόπου ζωής ήταν η κοινή ιδιοκτησία, δηλαδή η κοινοκτημοσύνη. Αν και η υλοποίησή της στην πράξη ήταν πολύ δύσκολη, ο Όουεν έκανε σημαντικές προσπάθειες στα πειράματά του προς αυτήν την κατεύθυνση. Τόνισε μάλιστα, ότι οι κοινότητες και τα χωριά που πρότεινε θα έπρεπε να «βασίζονται στην αρχή

⁹⁵ Owen (παρατίθεται στο Göçmen, 2006.: 18)

⁹⁶ Βλ. Harrison, 1969: 51

της κοινής εργασίας, δαπανών και περιουσίας, και στα ίσα προνόμια». ⁹⁷ Έτσι η γη, τα εργαστήρια, τα σχολεία και τα λοιπά οικήματα που υπήρχαν στις κοινότητες, δεν ήταν ιδιοκτησία κάποιου συγκεκριμένου ατόμου, αλλά άνηκαν σε αυτήν. Με αντίστοιχο τρόπο και το παραγόμενο από την κοινότητα προϊόν, άνηκε σε αυτήν και διανεμόταν στα μέλη της. Όπως περιγράψαμε και νωρίτερα, οι αγορές από το κεντρικό κατάστημα της κοινότητας, δεν είχαν σχέση με αγοραπωλησίες εμπορευμάτων, αλλά στην ουσία με τη δυνατότητα πρόσβασης στα παραγόμενα προϊόντα από τα μέλη της κοινότητας, που έχοντας συνεισφέρει στην παραγωγή είχαν δικαίωμα σε αυτά. Είναι χαρακτηριστικό πως ο Όουεν αντιλαμβανότανε την ισότητα, όταν έλεγε ότι πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια της ίσης κατανομής του πλούτου ανάλογα με τις ανάγκες του καθενός και ότι αυτό θα μπορούσε να συμβεί με την κοινωνική, και όχι με την ατομική ιδιοκτησία. ⁹⁸ Η δυσκολία στην πράξη είχε να κάνει με το ότι συνήθως για τη δημιουργία των κοινοτήτων συγκεκριμένοι άνθρωποι έβαζαν το κεφάλαιο για την αγορά ή την επινοκίαση της γης. Άρα αν η κοινότητα δεν είχε το απαραίτητο πλεόνασμα παραγωγής για να διαθέσει στον «έξω κόσμο» και να καλύψει τα αντίστοιχα δάνεια ή ενοίκια, ήταν προσωπικά χρεωμένοι.

Η ισότητα στην περιουσία της κοινότητας έπρεπε να συνδέεται και με αντίστοιχη ισότητα ως προς τη λήψη των αποφάσεων. Ο Όουεν διαφωνούσε με τα εκλογικά συστήματα, καθώς θεωρούσε πως η συγκεκριμένη διαδικασία έφερνε διχόνοια και τριβές μεταξύ των μελών της κοινότητας. Προτιμούσε να εφαρμόζεται μια λογική «άμεσης» δημοκρατίας για τη λήψη των αποφάσεων, όπου όλα τα μέλη της κοινότητας θα συμμετείχαν σε αυτές. ⁹⁹ Έτσι οι άνθρωποι θα έπρεπε να μάθουν όχι μόνο πώς θα παράγουν ή πώς θα βοηθάνε οι ίδιοι τους εαυτούς τους μέσα από την κοινότητα, αλλά και πώς θα μπορούν να την διευθύνουν, «κυβερνώντας» τελικά οι ίδιοι τις ζωές τους. Στην πράξη, όπως είδαμε και στο πρώτο μέρος, οι προσπάθειες για μια αμεσοδημοκρατική συγκρότηση της κοινότητας, δεν τηρούνταν στην ολότητά τους, και παρά τις οργανωμένες συζητήσεις για τα ζητήματα της κοινότητας που γινόταν συχνά μεταξύ των μελών της, πολλές κοινότητες κατέφευγαν είτε σε εκλογές αντιπροσώπων, είτε σε συστήματα αντιπροσώπευσης με ηλικιακά κριτήρια.

Η σύγκρουση με την ατομική ιδιοκτησία για τον Όουεν περνούσε μέσα και από τη σύγκρουση με το θεσμό της οικογένειας. Η ιδιωτική οικογένεια – με την ερμηνεία της οικογένειας ως δεσμός συγγένειας – ήταν τόσο ένα εμπόδιο προς την κοινοτική ζωή, όσο και ένα στοιχείο στενά συνυφασμένο με την ύπαρξη της ατομικής ιδιοκτησίας. Ακόμα και η γυναίκα μέσα από την οικογένεια μετατρέποταν σε ιδιοκτησία του άντρα, που ήταν υπεύθυνη για το νοικοκυριό και τη φροντίδα των παιδιών. Πίστευε λοιπόν ότι το νέο ρόλο της οικογένειας, που θα αντικατόπτριζε και την αντίστοιχη κοινοτική ζωή, θα τον είχαν μεγάλες

⁹⁷ Owen (παρατίθεται στο Morton, 1952: 131)

⁹⁸ Harrison, 1969: 77

⁹⁹ Βλ. Chushichi Tsuzuki (παρατίθεται στο S. Pollard and J. Salt, 1971, “Robert Owen and revolutionary politics”: 31-32)

κοινότητες, που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν διαφορετικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, μακριά από τον ατομισμό. Έτσι ο Όουεν τόνιζε ότι: «Διαφορετικά συμφέροντα και ατομικές οικογενειακές ρυθμίσεις με [βάση] την ατομική ιδιοκτησία είναι βασικά κομμάτια της ύπαρξης του παράλογου συστήματος. Πρέπει να εγκαταλειφθούν μαζί με το σύστημα. Και αντί για αυτά πρέπει να υπάρχουν επιστημονικές ενώσεις αντρών, γυναικών και παιδιών στη συνηθισμένη αναλογία, από τέσσερις ή πέντε εκατοντάδες έως δύο χιλιάδες, οργανωμένοι σαν μία οικογένεια».¹⁰⁰ Γι' αυτό το λόγο – εντονότερα στις κοινότητες που δημιουργήθηκαν στην Αμερική, και ως προδιάθεση μόνο στο Νέο Λάναρκ – προσπαθούσε όλες οι δραστηριότητες που γίνονταν στην κοινότητα – ψυχαγωγικές, εκπαιδευτικές και οικοκυρικές – να γίνονται σε κοινό χώρο από όλη την κοινότητα.

Ως συνέχεια της αντίληψης του Όουεν για την οικογένεια, αλλά και τη θρησκεία, η αντιπαράθεσή του συνεχίστηκε και με το θεσμό του γάμου. Πίστευε ότι ο γάμος ενίσχυε την αποξένωση και την ιδιωτικότητα της οικογένειας σε σχέση με την κοινότητα, ενώ συνέδεε τους ανθρώπους με τη θρησκεία και τις παράλογες αντιλήψεις της για τη σεμνοτυφία και τη ντροπή. Περιέγραφε τον γάμο ως ένα «αφύσικο έγκλημα [το οποίο] καταστρέφει τα καλύτερα αισθήματα και τις καλύτερες δυνάμεις του είδους, μετατρέποντας την ειλικρίνεια, την καλοσύνη, την τρυφερότητα, τη συμπάθεια και την αγνή αγάπη σε δόλο, φθόνο, ζήλια, μίσος και εκδικητικότητα. Είναι μια Σατανική τεχνική των Θρησκευτικών Δογμάτων για να βάζουν και να κρατούν την ανθρωπότητα μέσα από τις δουλικές προλήψεις τους, και να τους καθιστούν υποτακτικούς σε όλους τους σκοπούς τους».¹⁰¹ Ενδιαφέρον είχε ότι σε αυτήν την κατεύθυνση ο Όουεν, για την ιδανική κοινωνία που οραματιζόταν, είχε σκεφτεί ένα σύστημα που θα επέτρεπε τα διαζύγια.¹⁰²

Η αντιπαράθεση του Όουεν με την ατομική ιδιοκτησία και τους θεσμούς στην κοινωνία που την προωθούσαν, ήταν ο λόγος που διέρρηξε τη σχέση του με την «καλή κοινωνία», αλλά τον έκανε ιδιαίτερα αγαπητό στους μετέπειτα θεωρητικούς του κομμουνισμού Μαρξ και Ένγκελς. Η θεωρία του για τη φύση και τη λειτουργία των κοινοτήτων και τελικά όλης της κοινωνίας, προσομοίαζε αρκετά με την ιδέα μιας κομμουνιστικής κοινωνίας. Χαρακτηριστικά ο Ένγκελς τον αποκάλεσε «ιδρυτή του σοσιαλιστικού κινήματος» για αυτές του τις θέσεις,¹⁰³ ενώ εξήρε την τόλμη του Όουεν να συγκρουστεί γράφοντας: «Τρία μεγάλα εμπόδια, κατά τη γνώμη του, ήταν αυτά που έφραζαν το δρόμο για την κοινωνική μεταρρύθμιση: η ατομική ιδιοκτησία, η θρησκεία και η σύγχρονη μορφή του γάμου. Ήξερε τι τον περίμενε αν τα έβαζε μαζί τους – γενικός εξοστρακισμός από την επίσημη κοινωνία, ολοκληρωτική απώλεια της κοινωνικής του

¹⁰⁰ Owen (παρατίθεται στο Harrison, 1969: 60)

¹⁰¹ Owen (παρατίθεται στο Butt, 1971, “The social and economic thought of Robert Owen” του James H. Treble: 45).

¹⁰² Βλ. Harrison, 1969: 62.

¹⁰³ Engels, 1975-α: 386 (στο “Letters from London”).

θέσης. Μα αυτό δεν τον εμπόδισε να συγκρουστεί μαζί τους, χωρίς φόβο για τις συνέπειες». ¹⁰⁴

Ένας αναγκαίος ακόμα όρος για την δημιουργία μιας άλλης κοινωνίας ήταν η εκμετάλλευση των νέων παραγωγικών δυνατοτήτων, που έδιναν τα νέα τεχνολογικά μέσα. Μερικές φορές παρεξηγείται η κύρια στοχοθεσία του Όουεν, στις κοινότητες που δημιούργησε και στα «Συνεργατικά Χωριά» που πρότεινε, προς την αγροτική παραγωγή, καθώς και η αντιπαράθεσή του για την εκμετάλλευση που βίωναν οι εργάτες στα εργοστάσια. Έτσι δημιουργείται η εντύπωση ότι ο Όουεν έβλεπε την ανάπτυξη της βιομηχανίας ως κάτι αρνητικό, που δεν μπορεί να βοηθήσει τον άνθρωπο, ο οποίος θα έπρεπε να έχει ως κυρίαρχη ενασχόληση την αγροτική παραγωγή. Η υπερθεμάτισή του πάνω στην αγροτική παραγωγή στις κοινότητες που δημιουργήθηκαν ήταν ίσως αναγκαία, πρώτον γιατί μέσα από τα αγροτικά προϊόντα τα μέλη μπορούσαν να εξασφαλίσουν τα «προς το ζειν» και δεύτερον γιατί οι αγροτικές δραστηριότητες ήταν πολύ πιο φτηνές και εύκολα υλοποιήσιμες από την ανάπτυξη της βιομηχανίας που προϋπέθετε αρκετό κεφάλαιο. Ακόμα και στην αγροτική παραγωγή, παρ' όλα αυτά ο Όουεν προωθούσε τα τεχνολογικά επιτεύγματα όπως η τσάπα, ώστε να είναι πιο παραγωγική.

Αντιθέτως, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, στη θεωρία του ο Όουεν θεωρούσε ότι η βιομηχανία αυξάνει και διευκολύνει τη δημιουργία αγαθών, αλλά χρησιμοποιείται με λανθασμένο τρόπο από τους εργοστασιάρχες και γι' αυτό δεν μπορεί να αναδείξει τα οφέλη της. Έχει ιδιαίτερη σημασία να αντιληφθούμε ότι η κοινωνική αλλαγή για τον Όουεν δεν σήμαινε καταστροφή της παραγωγής και τον μέχρι τότε επιτευγμάτων αναπολώντας το παρελθόν, αλλά την αξιοποίηση των νέων επιτευγμάτων και τον δυνατοτήτων τους, βλέποντας μια κοινωνία που ξεπροβάλλει με διαφορετικές κοινωνικές σχέσεις από το μέλλον. Ίσως αυτό να ήταν και από τα στοιχεία, στη βάση του οποίου η θεωρία του Όουεν μπορούσε να έχει μεγαλύτερη επίδραση στους πιο νέους εργάτες που είχαν μεγαλώσει με το νέο παραγωγικό μοντέλο να θεωρείται δεδομένο, σε αντίθεση με τους μεγαλύτερους εργάτες που αρκετές φορές είχαν στο μυαλό τους μια επιστροφή στο προηγούμενο καθεστώς. Θεωρούσε λοιπόν ότι δεν πρέπει να μένουμε στις αρνητικές επιδράσεις της βιομηχανίας, αλλά να βλέπουμε τις δυνατότητές της. Έτσι έγραφε: «Κριτικάροντας την ανεπτυγμένη βιομηχανία, είμαι πολύ μακριά από το να επιδοκιμάσω τις απόψεις των ανόητων που θα ήθελαν να κατεδαφίσουν τα εργοστάσια. Θέλω απλά να προετοιμάσω τα μυαλά των ανθρώπων για την “εξέταση” ενός κοινωνικού μηχανισμού, ή του συστήματος της βιομηχανικής έλξης και της εγγυημένης αλήθειας, που θα φέρει μια τετραπλή αύξηση της οικονομικής παραγωγικότητας». ¹⁰⁵

Για τον Όουεν αυτό που θα μπορούσε να βελτιώσει την παραγωγικότητα και να αναδείξει όλες τις δυνατότητες των τεχνολογικών βελτιώσεων ήταν η συνεργασία των

¹⁰⁴ Ένγκελς, 2006-β: 101.

¹⁰⁵ Owen (παρατίθεται στο Göçmen, 2006: 16).

ανθρώπων. Όπως αντιλαμβανόταν τις δυνατότητες που μπορούσε να ανοίξει η κοινωνική ζωή στον άνθρωπο, με αντίστοιχο τρόπο θεωρούσε ότι μπορεί να ανοίξει η κοινωνική μορφή της εργασίας προς την ίδια την εργασία και την παραγωγικότητά της. Και μιλώντας για την κοινωνική εργασία, ο Όουεν συμπεριλάμβανε και την άρση του αυστηρού καταμερισμού της εργασίας, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, θεωρώντας ότι κάθε άνθρωπος δεν θα είναι αποκλειστικά και μόνο υπεύθυνος για μία εργασία. Όπως χαρακτηριστικά το περιέγραφε ο Μαρξ, σε μια κομμουνιστική κοινότητα «θα έχω τη δυνατότητα να κάνω το ένα πράγμα σήμερα και το άλλο αύριο, να κυνηγώ το πρωί, να ψαρεύω το μεσημέρι, να εκτρέφω βοοειδή το απόγευμα, να ασκώ κριτική μετά το δείπνο, ακριβώς όπως έχω ένα μυαλό, χωρίς ποτέ να γίνω κυνηγός, ψαράς, βοσκός ή κριτικός».¹⁰⁶ Έτσι, η εργασία μέσα από τη συνεργασία, θα είναι δημιουργική και θα ωφελεί την κοινότητα και όχι την αύξηση της κερδοφορίας. Σημείωνε λοιπόν ο Όουεν πάνω σε αυτό: «Είναι γνωστό ότι όταν οι άνθρωποι δουλεύουν μαζί για ένα κοινό σκοπό, ο καθένας τους εκτελεί το μέρος [της εργασίας] του πιο πλεονεκτικά για τον ίδιο και για την κοινωνία, από όταν εργάζονται για άλλους με ημερομίσθιο, ή όταν δουλεύουν με το κομμάτι. Όταν απασχολούνται με τη μέρα, δεν νιώθουν κανένα ενδιαφέρον για την εργασία τους, πέρα από την παραλαβή του μισθού τους· όταν εργάζονται με το κομμάτι, νιώθουν υπερβολικό ενδιαφέρον και συχνά δουλεύουν πάρα πολύ και εκδηλώνουν αρρώστιες, πρόωρη γήρανση και θάνατο. Όταν δουλεύουν με άλλους σε μια κοινότητα με [κοινούς] σκοπούς, και οι δύο ακραίες [περιπτώσεις] αποφεύγονται· η εργασία γίνεται συγκρατημένη, αλλά αποτελεσματική, και μπορεί εύκολα να ρυθμιστεί και να εποπτευθεί».¹⁰⁷ Ταυτόχρονα αυτή η νέα παραγωγικότητα της εργασίας θα επέτρεπε στους ανθρώπους να έχουν περισσότερο ελεύθερο χρόνο. Είδαμε πως ο Όουεν στα πειράματά του, όπως στο Νέο Λάναρκ, έδινε ιδιαίτερη σημασία στην ψυχαγωγία μέσα από δραστηριότητες και στη χαλάρωση των εργατών του. Η μεγαλύτερη παραγωγικότητα, που θα μπορούσε να μειώσει τα ωράρια και να απελευθερώσει χρόνο για τους εργάτες, ήταν ένα στοιχείο που βοηθούσε τόσο στη συνολική διαμόρφωση του χαρακτήρα των εργατών, όσο και στην ενδυνάμωση της κοινωνικής ζωής.

Φαίνεται από τα στοιχεία που παραθέσαμε ότι ο Όουεν, επιφανειακά για μια ακόμα φορά, έχει αρχίσει να αντιλαμβάνεται αυτό που ορισμένες φορές περιγράφεται ως «αντίθεση μεταξύ των παραγωγικών σχέσεων και των παραγωγικών δυνάμεων». Βλέπει ότι οι παραγωγικές δυνάμεις έχουν πολλές δυνατότητες να διευκολύνουν τη ζωή του ανθρώπου, αντί να την κάνουν δυσμενέστερη, ενώ ταυτόχρονα βλέπει ότι οι σχέσεις στην παραγωγή που εξαθλιώνουν τη ζωή της εργατικής τάξης και πλουτίζουν τους εργοστασιάρχες, στερούν για αυτούς τις πραγματικές δυνατότητες που έχουν οι παραγωγικές δυνάμεις. Η ανώριμη φάση όμως που βρίσκεται ακόμα η βιομηχανία, δεν τον βοηθάει να μετουσιώσει σε θεωρία τις πολύ σημαντικές και προωθητικές παρατηρήσεις του. Ακόμα όμως και αυτές οι

¹⁰⁶ Marx (παρατίθεται στο Feuer, 1966: 467-468).

¹⁰⁷ Owen (παρατίθεται στο Göçmen, 2006: 19).

παρατηρήσεις και σκέψεις, μπόρεσαν να βοηθήσουν τους Μαρξ και Ένγκελς, ώστε να δομήσουν τη θεωρία τους για τον καπιταλισμό. Μάλιστα ο Μαρξ θεωρεί ότι η σκέψη του Όουεν έχει επαναστατική τροχιά, όταν λέει ότι ο Όουεν είναι από εκείνες τις «πραγματικά ηρωικές φύσεις που, απ' τη στιγμή που μπήκαν σε επαναστατική πορεία, πάντα αντλούν καινούργια δύναμη απ' τις ήττες τους και όσο περισσότερο κολυμπάνε στην κατακλυσμιαία ροή της ιστορίας, τόσο πιο αποφασιστικοί γίνονται».¹⁰⁸

Έχει νόημα να τονίσουμε ότι τα πειράματα που δοκίμασε ο Όουεν, που περιείχαν, λιγότερο ή περισσότερο, στοιχεία της θεωρίας του, αποτέλεσαν ένα ζωντανό παράδειγμα στη δυνατότητα ύπαρξης μιας άλλης μορφής κοινωνίας, για τους απανταχού οραματιστές και ουτοπικούς και ιδιαίτερα για τους Μαρξ και Ένγκελς. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ οι Μαρξ και Ένγκελς ασκούν κριτική στην τάση των «Ουτοπικών Σοσιαλιστών» να περιμένουν την κοινωνική αλλαγή μέσα από κλειστές ιδεατές κοινότητες, για τον Όουεν ο Ένγκελς κρατάει μια διαφορετική στάση και αυτό μάλλον έχει να κάνει με ότι τα πειράματα που διεξήγαγε μπορεί να ήταν ουτοπικά, συνέβαιναν όμως στο πλαίσιο της πραγματικής καπιταλιστικής παραγωγής και όχι αποκομμένα από αυτήν.¹⁰⁹ Ταυτόχρονα στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, ενώ είναι ιδιαίτερα επικριτικοί προς τους «Ουτοπικούς Σοσιαλιστές» – λογικό, μιας και πρόκειται για πολιτική προπαγανδιστική προσούρα και χρειάζεται να πάρουν αποστάσεις από τα άλλα ρεύματα – αναδεικνύουν τα θετικά στοιχεία της θεωρίας τους γράφοντας: «Χτυπούν όλες τις βάσεις της σημερινής κοινωνίας. [...] Οι θετικές τους απόψεις για τη μελλοντική κοινωνία, η κατάργηση της αντίθεσης ανάμεσα στην πόλη και στην ύπαιθρο, η κατάργηση της οικογένειας, του ατομικού κέρδους, της μισθωτής εργασίας, η διακήρυξη της κοινωνικής αρμονίας, η μετατροπή του κράτους σε απλή διαχείριση της παραγωγής – όλες αυτές οι θέσεις τους εκφράζουν μονάχα την εξάλειψη της ταξικής αντίθεσης, που μόλις αρχίζει να αναπτύσσεται και που τη γνωρίζουν μόνο στην πρώτη αδιαμόρφωτη και ακαθόριστη ακόμα μορφή της».¹¹⁰ Σύμφωνα με τον Παντέν (Paden) μπορούμε να βρούμε στοιχεία στις ουτοπίες που μπορούν να δράσουν βοηθητικά για την ανάπτυξη της μαρξιστικής θεωρίας. Αρχικά συνέβαλαν στον αφηρημένο χαρακτήρα της μαρξιστικής θεωρίας και στην αδυναμία της να προσφέρει συγκεκριμένες λύσεις σε υφιστάμενα κοινωνικά προβλήματα. Έπειτα μπορούσαν να δώσουν μια πλήρη εικόνα μιας εναλλακτικής κοινωνίας, μπροστά στην αδυναμία – στην πραγματικότητα επιλογή – των θεωρητικών του μαρξισμού, να την περιγράψουν με λεπτομέρειες, κάνοντάς την στα μάτια του κόσμου να μοιάζει ανέφικτη. Τέλος θα μπορούσε να λειτουργήσει ως αντιπαράδειγμα, απέναντι στο «δεν υπάρχει εναλλακτική», που προβάλλεται από τους καπιταλιστές.¹¹¹

¹⁰⁸ Marx (παρατίθεται στο Manuel F. E. - Manuel F. P., 1979: 706).

¹⁰⁹ Βλ. Καλαμπόκας, 2011.

¹¹⁰ Μαρξ - Ένγκελς, 1983: 61-62.

¹¹¹ Βλ. Paden, 2002: 71.

Φαίνεται από τα γραπτά τους ότι οι Μαρξ και Ένγκελς προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν για προπαγανδιστικούς σκοπούς τα κοινοτικά πειράματα του Όουεν ως υπαρκτό αντιπαράδειγμα. Για τον Ένγκελς η εμπειρία των κοινοτήτων διέψευθε όσους ισχυρίζονταν ότι οι εργάτες δεν μπορούσαν να ζήσουν και να δουλέψουν μαζί χωρίς περιορισμούς. Όπως χαρακτηριστικά έγραφε ο Ένγκελς σε γράμμα του στον Μαρξ: «Οι Γερμανοί είναι ακόμα ασαφείς όσον αφορά την πραγματική πρακτική εφαρμογή του κομμουνισμού· για να βάλω τέλος σε αυτές τις ανοησίες, θα γράψω μια μικρή μπροσούρα για να δείξω ότι το σχέδιο έχει ήδη πραγματοποιηθεί, και να περιγράψω με λαϊκό τρόπο τις υπάρχουσες πρακτικές του κομμουνισμού στην Αγγλία και στην Αμερική».¹¹² Ενώ αναφερόμενος αλλού στις κοινότητες έλεγε ότι έχουν αποδείξει ότι «ο κομμουνισμός, η κοινωνική ζωή και εργασία βασίζεται στην κοινή κατοχή των αγαθών, είναι, δηλαδή, όχι μόνο εφικτό, αλλά έχει πραγματοποιηθεί [...], και με το καλύτερο αποτέλεσμα».¹¹³ Θεωρούσε μάλιστα ότι ο Όουεν στο *Βιβλίο του Νέου Ηθικού Κόσμου* περιέγραφε «όχι μόνο τον πιο ξεκάθαρο κομμουνισμό που είναι δυνατό να βρει κανείς, με ίση υποχρέωση στην εργασία και ίσο δικαίωμα στο προϊόν – ίσο ανάλογα με την ηλικία, όπως πρόσθετε πάντα ο Όουεν – αλλά επίσης το πιο ολοκληρωμένο πρόγραμμα της μέλλουσας κομμουνιστικής κοινότητας με τις κατόψεις, τις υπερυψώσεις και τις πανοραμικές οπτικές».¹¹⁴ Η περιγραφή των κοινοτήτων που συνέλαβε ο Όουεν με τη θεωρία του ως κομμουνιστικές και ως υπαρκτό αντιπαράδειγμα, δίνει μια ακόμα μεγαλύτερη σημασία στη θεωρία και την πρακτική του Όουεν για την «Ουτοπία», που πολλές φορές – αδίκως κατά την άποψη μας – «τσουβαλιάζεται» σε ευρύτερες κριτικές για τις ουτοπικές θεωρήσεις και τα ουτοπικά εγχειρήματα. Έτσι όπως σημειώνει ο Μιχάλης Ράπτης: «Η σχέση του Μαρξισμού με την ουτοπία είναι διαλεκτική. Όχι μόνο δεν την απορρίπτει ολοκληρωτικά στο παρελθόν της, όχι μόνο την εξηγεί και την δικαιολογεί, αλλά και την περικλείει στις προοπτικές του».¹¹⁵

¹¹² Engels (παρατίθεται στο Feuer, 1966: 457).

¹¹³ Engels (παρατίθεται στο Feuer, 1966: 459).

¹¹⁴ Engels (παρατίθεται στο Manuel F. E. - Manuel F. P., 1979: 706).

¹¹⁵ Ράπτης, 1987: 48.

Κεφάλαιο 7^ο : Ο ρόλος της εργατικής τάξης και η μετάβαση στην άλλη κοινωνία

Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπιζε ο Όουεν το ρόλο της εργατικής τάξης στη δυνατότητά της να είναι ο φορέας της κοινωνικής αλλαγής είχε να κάνει κυρίως με την «ανωριμότητα» του καπιταλισμού στον οποίο έζησε και έδρασε. Η βιομηχανία είχε μεγάλη ανάπτυξη στην Βρετανία εκείνη την περίοδο, παρ' όλα αυτά δεν ήταν πλήρως ορατές, ούτε όλες οι πλευρές του καπιταλισμού, ούτε και όλες οι επιπτώσεις του. Έτσι και η θεωρία του Όουεν εμφάνιζε αρκετές αδυναμίες κυρίως στο πώς αντιμετώπιζε τον πολιτικό ρόλο της εργατικής τάξης ως υποκείμενο στον καπιταλισμό.

Παρότι ο Όουεν αντιλαμβάνονταν την ύπαρξη της εκμετάλλευσης, δεν μπορούσε να την αντιληφθεί σε οργανική σύνδεση με την ύπαρξη της αστικής τάξης. Για τον Όουεν η κοινωνική απελευθέρωση αφορούσε και την αστική τάξη, για την οποία πίστευε ότι δεν είχε κανένα πραγματικό συμφέρον από την εκμετάλλευση των εργατών, καθώς δεν ήθελε να απελευθερώσει «μια συγκεκριμένη τάξη, μα ολόκληρη την ανθρωπότητα»,¹¹⁶ όπως εύστοχα παρατηρεί ο Ένγκελς. Πίστευε μάλιστα ότι η αστική τάξη θα μπορούσε να πειστεί προς αυτήν την κατεύθυνση και να συμβάλει στη δημιουργία της νέας κοινωνίας. Η νέα κοινωνία θα ερχόταν σαν συνέχεια της παλιάς, χωρίς να είναι αναγκαία η καταστροφή της και σε αυτήν την κατεύθυνση θα μπορούσαν να συμβάλουν όλοι όσοι αντιλαμβάνονταν τις «λογικές» αρχές του, ανεξαρτήτως τάξης. Έτσι σημείωνε πάνω σε αυτό: «Θα είναι τότε ένδειξη σωφροσύνης των προνομιούχων τάξεων, να συνεργαστούν ειλικρινά και εγκάρδια με εκείνους που δεν επιθυμούν καθόλου να θίξουν τα υποτιθέμενα πλεονεκτήματα που κατέχουν τώρα· και των οποίων η πρώτη και τελευταία επιθυμία είναι να προάγουν την ιδιαίτερη ευτυχία αυτών των τάξεων καθώς και τη γενική ευτυχία της κοινωνίας» και συνέχιζε τονίζοντας ότι η κοινωνική αλλαγή μπορεί να υλοποιηθεί με ειρηνικό τρόπο «χωρίς εμφύλια επανάσταση, χωρίς πόλεμο και αιματοχυσίες, αλλά και χωρίς την άκαιρη αναστάτωση της υφιστάμενης κατάστασης».¹¹⁷

Μια βίαιη επανάσταση, όπως την έβλεπε ο Όουεν, δεν θα επέτρεπε στον κόσμο να αντιληφθεί τις αρχές του, αλλά αντιθέτως θα του προκαλούσε μεγαλύτερη σύγχυση και θα όξυνε ακόμα περισσότερο τα ήδη υπάρχοντα λανθασμένα συναισθήματα αντιπαλότητας και μίσους. Όσο οι άνθρωποι δεν αντιλαμβάνονταν τις αρχές του, ώστε να προσπαθήσουν με βάση αυτές να σωφρονίσουν και τον υπόλοιπο κόσμο, το μόνο που θα κατάφερνε μια βίαιη επανάσταση θα ήταν «να μεγαλώσει την μιζέρια των μαζών, και να μετατρέψει τους δημοκράτες σε αριστοκράτες, και έτσι να κρατήσει την κοινωνία σε ένα συνεχή κύκλο από έριδες και αναταραχές». Για αυτόν «η αλλαγή του συστήματος» δεν θα γινόταν «μέσα από

¹¹⁶ Ένγκελς, 2006-β: 90.

¹¹⁷ Owen, 2007: 70.

κάποια “χειραγώγηση”, αλλά μέσα από την ακαταμάχητη ανάγκη». ¹¹⁸ Με αυτό ως κριτήριο ο Όουεν προσπαθούσε να πείσει τους εργάτες ότι δεν πρέπει να βλέπουν τα συμφέροντά τους ως αντικειμενικά συγκρουόμενα με τους εργοδότες τους, λέγοντας: «Έχετε τραβήξει μια γραμμή αντιπαλότητας στα συναισθήματα και στους σκοπούς μεταξύ των εργοδοτών και των εργαζομένων στην παραγωγή του πλούτου, που αν συνεχιστεί θα τείνει να καθυστερήσει την πρόοδο αυτού του μεγάλου σκοπού» και διαφώνησε με την πορεία σύγκρουσης που έπαιρναν τα σωματεία στους αγώνες τους με τους εργοστασιάρχες, προσπαθώντας να τα αποτρέψει να ακολουθούν βίαιες πρακτικές, λέγοντας αναφερόμενος προς αυτά: «Οι φίλοι σας φοβούνται ότι μετά βίας έχετε αρκετή εμπειρία και σοφία να διεκδικήσετε [τα δικαιώματα του βιομηχανικού κλάδου] με σωστό πνεύμα, και να τα διατηρήσετε χωρίς να «σπρώξετε» την κοινωνία σε σύγχυση». ¹¹⁹

Ο Όουεν αδυνατούσε να δει ότι η πάλη μεταξύ των τάξεων ήταν αντικειμενικά παρούσα αλλά και αναγκαία για οποιαδήποτε κοινωνική αλλαγή, πίστευε μάλιστα, όχι απλά ότι δεν χρειάζεται η σκληρή σύγκρουση των τάξεων, αλλά ότι ήταν αναγκαία η συμβολή όσων είχαν επιρροή στην κοινωνία και άρα βρίσκονταν σε θέσεις εξουσίας. Οπότε κατέληγε: «Το εγχείρημα είναι γεμάτο δυσκολίες που μπορούν να υπερνικηθούν μόνο από όσους έχουν επιρροή στην κοινωνία, οι οποίοι, διαβλέποντας τα πρακτικά του οφέλη μπορεί να πεισθούν ώστε να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες· και οι οποίοι, όταν τα πλεονεκτήματά του γίνουν φανερά και αισθητά, δεν θα αφήσουν τις προσωπικές τους βλέψεις να έρθουν σε αντίθεση με την επίτευξή τους». ¹²⁰ Αυτός ήταν ο λόγος που ο Όουεν έστειλε τα σχέδιά του και τις θεωρίες του σε επιφανείς ανθρώπους και σε κυβερνήσεις χωρών, ενώ πίστευε ότι το σχέδιό του για μια άλλη κοινωνία μπορεί να προωθηθεί μέσα από ένα κυβερνητικό, εθνικό πλάνο.

Ένα από τα κύρια σημεία στα οποία άσκησαν κριτική οι Μαρξ και Ένγκελς είναι αυτό. Στην κριτική που ασκούν προς τους ουτοπικούς σοσιαλιστές στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, από τη μία αναγνωρίζουν «πως έχουν επίγνωση ότι με τα σχέδια τους εκπροσωπούν κυρίως το συμφέρον της εργαζόμενης τάξης, γιατί είναι η τάξη που υποφέρει πιο πολύ», ταυτόχρονα όμως «η ανεξέλικτη [...] μορφή της πάλης των τάξεων, όπως και οι δικές τους συνθήκες ζωής, τους κάνουν να νομίζουν πως βρίσκονται πολύ πιο πάνω απ’ αυτή την ταξική αντίθεση. Θέλουν να καλυτερέψουν τις συνθήκες ζωής για όλα τα μέλη της κοινωνίας, ακόμα και για τα πιο ευκατάστατα. Γι’ αυτό απευθύνουν διαρκώς εκκλήσεις σ’ ολόκληρη την κοινωνία χωρίς διάκριση και απευθύνονται μάλιστα κατά προτίμηση στην κυρίαρχη τάξη». ¹²¹ Για τον Μαρξ καμία κίνηση των εργατών δεν μπορούσε να έχει οποιαδήποτε σχέση ή σύνδεση με την αστική τάξη, ακόμα και όταν στήριζε επιμέρους

¹¹⁸ Owen (παρατίθεται στο S. Pollard and J. Salt, 1971, “Robert Owen and revolutionary politics” του Chushichi Tsuzuki: 31).

¹¹⁹ Owen (παρατίθεται στο Butt, 1971, “Robert Owen and the workers” του W. Hamish Fraser: 91).

¹²⁰ Owen, 2007: 66.

¹²¹ Μαρξ - Ένγκελς, 1983: 60-61.

κινήσεις των εργατών που έτειναν προς τα πειράματα του Όουεν, ήταν κάθετος γράφοντας: «Το ότι οι εργάτες θέλουν να δημιουργήσουν τους όρους κολεκτιβίστικης παραγωγής πάνω σε κοινωνική και [...] εθνική κλίμακα, δεν σημαίνει παρά ότι εργάζονται για την ανατροπή των σημερινών όρων της παραγωγής και δεν έχει καμία σχέση με τη δημιουργία συνεταιρισμών δια της συνδρομής του κράτους. Αλλ' όσον αφορά στους σημερινούς συνεταιρισμούς, αυτοί δεν έχουν αξία παρά μόνο εφόσον είναι ανεξάρτητα δημιουργήματα των εργατών που δεν προστατεύονται ούτε απ' τις κυβερνήσεις ούτε απ' τους αστούς».¹²²

Αυτό που δεν μπορούσε να αντιληφθεί ο Όουεν ήταν πως οι επιδιώξεις των αστών είχαν να κάνουν με τα συμφέροντα και την σταθεροποίηση της θέσης της δικής τους τάξης. Ο καπιταλισμός είχε ήδη ένα δικό του ηθικό σύστημα, με το οποίο οι αστοί συμφωνούσαν, οπότε για αυτούς δεν εκμεταλλεύονταν τους εργάτες αλλά αντίθετα τους «πρόσφεραν εργασία», ούτε υπήρχε περίπτωση με ηθικές επικλήσεις να θυσιάσουν τα συμφέροντα τους και τα κέρδη τους. Αντίστοιχα, η επιδίωξη του η νέα κοινωνία να υλοποιηθεί με τη συμβολή μιας κρατικής κυβέρνησης, φανέρωνε πως δεν αντιλαμβάνονταν ότι το αστικό κράτος δεν είναι ουδέτερο, αλλά είναι δομημένο με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζει τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης, εν προκειμένω της αστικής. Οπότε οι προσπάθειες του Όουεν να πείσει ανθρώπους σε κυβερνητικές και επιφανείς θέσεις, όπως και εργοστασιάρχες, ήταν εξ' αρχής καταδικασμένη να πέσει στο κενό, ενώ ταυτόχρονα απέκρυπτε από την εργατική τάξη, την εκ φύσεως, στο πλαίσιο των καπιταλιστικών σχέσεων κυριαρχίας και εκμετάλλευσης, σύγκρουσή της με την αστική.¹²³

Η θεωρία του Όουεν φαίνεται να είχε μία βάση σε ένα ριζοσπαστικό υλισμό, όπως είδαμε και νωρίτερα,¹²⁴ αλλά παρ' όλα αυτά, δεν λάμβανε υπ' όψιν καθόλου τα στοιχεία του ιστορικού υλισμού που πρόσθετε ο Μαρξ. Δεν αντιλαμβάνονταν, δηλαδή, τόσο την ιστορικότητα του καπιταλισμού, ως αναγκαίου βήματος για το μετασχηματισμό της κοινωνίας, όσο και την ιστορική αυτενέργεια της εργατικής τάξης, για το ξεπέραςμα του καπιταλισμού. Η νέα κοινωνία για τον Όουεν δεν ερχόταν κυρίαρχα μέσα από τις ιστορικές συνθήκες και προϋποθέσεις που δημιουργούσε η αστική εποχή, αλλά μέσα από ιδεολογικές προϋποθέσεις. Μπορούσε να δει τη φτώχεια της εργατικής τάξης, αλλά δεν μπορούσε να δει τις επαναστατικές δυνατότητες που αυτή έκρυβε. Έτσι για τον Όουεν η εργατική τάξη δεν είχε κάποιο πολιτικό – πόσο μάλλον επαναστατικό – ρόλο να παίζει στο πέραςμα στην αταξική κοινωνία. Στον αντίποδα αυτού, το σχέδιο για την νέα κοινωνία βασιζόταν στη σκέψη του και θα επιτυγχάνετο όχι με επανάσταση της εργατικής τάξης που θα έφερνε κοινωνικές ανατροπές, αλλά μέσα από την προβολή και προπαγάνδισή της ιδεατής κοινωνίας που είχε στο μυαλό του.¹²⁵ Σχολίαζαν πάνω σε αυτήν την αδυναμία οι Μαρξ και Ένγκελς

¹²² Μαρξ -Ένγκελς, 2004: 54-55.

¹²³ Βλ. Paden, 2002: 74.

¹²⁴ Βλ. Manuel F. E. - Manuel F. P., 1979: 705.

¹²⁵ Βλ. Καλαμπόκας, 2011.

πως οι ουτοπικοί σοσιαλιστές «δε βλέπουν [...] από τη μεριά του προλεταριάτου καμιά ιστορική πρωτοβουλία, κανένα δικό του πολιτικό κίνημα», όπως και «δε βλέπουν τους υλικούς όρους για την απελευθέρωση του προλεταριάτου και ψάχνουν να βρουν μια κοινωνική επιστήμη, κοινωνικούς νόμους για να δημιουργήσουν αυτούς τους όρους». Οπότε «στη θέση της κοινωνικής δράσης, πρέπει να μπει η δική τους εφευρετική δράση, στη θέση των ιστορικών όρων για την απελευθέρωση μπαίνουν φανταστικοί όροι, στη θέση της βαθμιαία αναπτυσσόμενης οργάνωσης του προλεταριάτου σε τάξη, μπαίνει μια οργάνωση της κοινωνίας που σκαρώθηκε ειδικά γι' αυτό». ¹²⁶ Βέβαια, αυτή η αδυναμία προκύπτει φυσιολογικά, αφού σε έναν καπιταλισμό που εκείνη την περίοδο κάνει τα πρώτα του σοβαρά βήματα, η εργατική τάξη θα είναι εξίσου «ανώριμη», κάτι που ο Όουεν δεν θα μπορούσε να υπερβεί στη θεωρία του και που οι Μαρξ και Ένγκελς το αντιλαμβάνονταν όταν έγραφαν: «Αυτή η φανταστική περιγραφή της μελλοντικής κοινωνίας γεννιέται σε μια εποχή που το προλεταριάτο είναι ακόμα στον ανώτατο βαθμό ανεξέλικτο, που και το ίδιο αντιλαμβάνεται ακόμα με φανταστικό τρόπο τη θέση του, από τη γεμάτη διαίσθηση, πρώτη επιθυμία του για μια γενική μετατροπή της κοινωνίας». ¹²⁷

Παρότι οι κοινότητες και τα συνεργατικά εγχειρήματα του Όουεν είχαν ιδιαίτερη συμβολή ως υπαρκτό αντιπαράδειγμα, εντούτοις πολλές φορές είχαν σαν αποτέλεσμα τον περιορισμό της δράσης της εργατικής τάξης αποκλειστικά γύρω από αυτά, αποσπώντας την από την πολιτική δράση, ή ακόμα και τη δημιουργία της εντύπωσης ότι υπάρχει η δυνατότητα μόνο μέσω αυτών των δομών να προκύψει η νέα κοινωνία. Αντιστοίχως και για τον Όουεν, με το βάρος να πέφτει στην προσπάθεια για την περιγραφή και την προπαγάνδισή της νέας κοινωνίας και των πειραμάτων του, περιόριζε το χρόνο της ενασχόλησής του με το πολιτικό κίνημα. Όπως σχολίαζαν οι Μαρξ και Ένγκελς, ήταν χάσιμο χρόνου και αποπροσανατολισμός η μονομερής προσπάθεια για καλύτερη τεκμηρίωση και προπαγάνδισή της ουτοπίας, αφού η όποια αλλαγή δεν θα έρθει μέσα από στατικές κατασκευές, αλλά μέσα από την κίνηση της τάξης, όπως χαρακτηριστικά περιγράφουν: «Ο κομμουνισμός για μας δεν είναι μια κατάσταση, η οποία πρέπει να καθιερωθεί, ένα ιδανικό στο οποίο η πραγματικότητα θα πρέπει να προσαρμοστεί. Αποκαλούμε κομμουνισμό την πραγματική κίνηση που καταργεί την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων». ¹²⁸

Παρ' όλη την κύρια ενασχόλησή του με τις πειραματικές κοινότητες, ο Όουεν ήταν από τους λίγους ουτοπικούς σοσιαλιστές που είχε πολιτική δράση, κάτι που αναγνώριζε και επαινούσε ο Ένγκελς γράφοντας: «Όλα τα κοινωνικά κινήματα, όλες οι πραγματικές πρόοδοι που έγιναν στην Αγγλία προς το συμφέρον των εργατών συνδέονται με το όνομα του Όουεν». ¹²⁹ Ιδιαίτερα η συμμετοχή του Όουεν στο εργατικό κίνημα της Αγγλίας, που

¹²⁶ Μαρξ - Ένγκελς, 1983: 60.

¹²⁷ Μαρξ - Ένγκελς, 1983: 61.

¹²⁸ Marx (παρατίθεται στο Paden, 2002: 71).

¹²⁹ Ένγκελς, 2006-β: 101.

περιγράψαμε στο 1^ο μέρος, είχε μεγάλη σημασία. Και είχε σημασία, όχι μόνο γιατί μπόρεσε να διαμορφώσει ένα πραγματικά μαζικό κίνημα, αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο το αντιλαμβάνονταν. Για τον Όουεν το εργατικό κίνημα δεν έπρεπε να ρίχνει το βάρος του στην οικονομική, συντεχνιακή πάλη για τους μισθούς, αλλά έπρεπε να κάνει αγώνα για το συνολικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Η προσπάθειά του να ενώσει όλα τα σωματεία και τα συνεργατικά εγχειρήματα κάτω από την κοινή σκέπη του Μεγάλου Πανεθνικού Συνδικάτου, εξυπηρετούσε αυτόν ακριβώς το σκοπό, να ενοποιήσει την εργαζόμενη τάξη, τους αγρότες, αλλά και τις γυναίκες γύρω από τον αγώνα για τη νέα κοινωνία. Η προσπάθειά του να πολιτικοποιήσει το κίνημα και να αποκτήσει ως κυρίαρχο στοιχείο του τη μάχη για τα συνολικά δικαιώματα των εργατών ήταν αξιοσημείωτη, ακόμα και αν δεν ακολουθούνταν συνέχεια από τους εργάτες, ενώ μερικές φορές η εμμονή του προκαλούσε προστριβές. Όπως αξιοσημείωτο ήταν το σχέδιό του για μια μεγάλη, συντονισμένη από όλους τους κλάδους, πανεθνική απεργία, πάντα με ειρηνική μορφή, που θα άνοιγε τόσο το ζήτημα της οχτάωρης εργασίας, όσο και της συνολικής απελευθέρωσης των τάξεων, ακόμα και αν οι επιμέρους απεργίες των κλάδων «έκαψαν τα καύσιμα» των σωματείων και το σχέδιό του δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.¹³⁰

Τελευταίο στοιχείο, όχι όμως ασήμαντο, είναι ότι η αντίληψη του Όουεν για την κοινωνική αλλαγή, τα πειράματα που δοκίμαζε και η σχέση του με τα κινήματα, περιβαλλόταν από μια προσωποκεντρική λογική. Αυτό ίσως πήγαζε από την αντίληψή του για τον ρόλο της εργατικής τάξης και την απουσία στην ανάλυσή του της αναγκαιότητας της εργατικής τάξης να μπορεί να κάνει πολιτική για τον εαυτό της, ή ίσως όπως σημειώνει ο Τζόρτζ Κόουλ (G.D.H. Cole) στο ότι δεν μπορούσε να δει τον εαυτό του ως κομμάτι της εργατικής τάξης και διαχώριζε τον εαυτό του ως «εγώ» όταν μιλούσε για «αυτούς».¹³¹ Έτσι ο Όουεν παρέμεινε σε ένα σκληρό πατερναλισμό στην πορεία που θα ακολουθούσαν τα εγχειρήματα και στον έλεγχο που ήθελε να ασκεί σε αυτά. Όπως έχουμε δει, η τάση του να θέλει να ελέγχει κάθε λεπτομέρεια, ακόμα και αν δεν ήταν πρόθεσή του, τον έφερε αρκετές φορές σε σύγκρουση με ομοϊδέατες του, με αποτέλεσμα προστριβές και διασπάσεις στις κοινότητες στην Αμερική ή τις αντιπαραθέσεις γύρω από το εργατικό κίνημα. Αυτό τον οδήγησε, ιδιαίτερα προς το τέλος της ζωής του, να αποκοπεί από το μαζικό κίνημα και να γυρίσει σε πιο σεχταριστικές ομάδες και δράσεις.

Αυτός όμως ο πατερναλισμός διαπερνούσε και τις θεωρητικές σκέψεις του Όουεν, εμφανίζοντας ταυτόχρονα και μια αντίφαση στη σκέψη του, καθώς όλοι οι άνθρωποι διαμόρφωναν συνείδηση και χαρακτήρα με βάση την εκπαίδευση που είχαν και την κοινωνία που ζούσαν, αλλά αυτός ήταν ο μόνος, που χωρίς σωστή εκπαίδευση και ζώντας στην ίδια κοινωνία, ήξερε την πραγματική αλήθεια και απλά έπρεπε να την πει και στους

¹³⁰ Βλ. Harrison, 1969: 212-214.

¹³¹ Βλ. Cole, 1965: 231.

υπόλοιπους.¹³² Την αλήθεια για τη δυνατότητα ύπαρξης μιας άλλης κοινωνίας, που θα έπρεπε να μεταδώσει σε όλη την ανθρωπότητα, άρα και να την περιγράψει με κάθε λεπτομέρεια. Η προσπάθεια του Όουεν να έχει προσχεδιασμένη μέχρι και την τελευταία σπιθαμή της νέας κοινωνίας, ήταν ένα ακόμα από τα κεντρικά σημεία που του ασκήθηκε κριτική από τους Μαρξ και Ένγκελς. Ήταν η αδυναμία του Όουεν να αντιληφθεί ότι είναι αδύνατον να φτιάξεις ένα προκατασκευασμένο πλαίσιο για την περιγραφή της άλλης κοινωνίας, αντίθετα είναι ευθύνη της τάξης να δημιουργήσει τη δική της ουτοπία. Γιατί η «εγκεφαλική» ουτοπία αντικειμενικά θα ορίζεται από ηθικές αρχές ενός προηγούμενου κόσμου, και είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο ο Όουεν χρησιμοποιούσε τις λέξεις «δικαιοσύνη», «δίκαιη κατανομή» και «ισότητα».¹³³ Η εργατική τάξη πρέπει να μπορέσει να ορίσει το δικό της αξιακό σύστημα μέσα στη νέα κοινωνία που θα δημιουργήσει και με βάση αυτό να θεμελιώσει τη δικιά της κοινωνία. Άρα η αυτενέργεια της τάξης δεν είχε να κάνει μόνο με το ρόλο της που είναι να φέρει την άλλη κοινωνία, αλλά και στο να ορίσει τις νέες κοινωνικές σχέσεις, τους νέους τρόπους ζωής, τις νέες αρχές και συνολικά τους νέους όρους που θα διέπουν τη νέα κοινωνία και να τους αναπροσαρμόζει καθώς διαρκώς αυτή θα μετασχηματίζεται. Η ιδέα της ουτοπίας για τον Μαρξ περιελάμβανε μια δυναμική κίνηση, που για να υλοποιηθεί χρειαζόταν μια ελευθερία προς την τάξη και όχι μία έτοιμη «συνταγή» που θα έπρεπε να ακολουθηθεί. Όπως επισημαίνει ο Μιχάλης Ράπτης: «Ο Μαρξ αφήνει στο κοινωνικό κίνημα των μαζών να προσδιορίσει συγκεκριμένα, όταν ιστορικά ωριμάσουν οι προϋποθέσεις, το πραγματικό περιεχόμενο του “σοσιαλισμού” στον πολιτικό, πολιτιστικό, αλλά ακόμα και στον οικονομικό τομέα». Και συνεχίζει παρακάτω: «Έτσι η “κομμουνιστική ουτοπία” αποδεικνύεται τελικά ότι απορρέει από τη θεωρητική κριτική σκέψη εφαρμοσμένη στο κοινωνικό είναι, που βοηθά η δημιουργική φαντασία και παράλληλα η κοινωνική ριζοσπαστική δράση των μαζών. Δεν πρόκειται επομένως ούτε για ένα απλό “όραμα”, ούτε για αποτέλεσμα κάποιου μηχανικού “νόμου”, αλλά για την ολοκλήρωση μιας τάσης που περιέχεται στο παρόν και που κινείται από τους ανθρώπους, όσο οι τελευταίοι αναγκάζονται να συνειδητοποιήσουν προς ποια κατεύθυνση υπάρχει “λύση” και αγωνίζονται γι’ αυτήν».¹³⁴

Παρά τις όποιες αδυναμίες της, η θεωρία και η πρακτική του Όουεν, αποδείχτηκε ιδιαίτερα χρήσιμη στους μετέπειτα στοχαστές της κοινωνίας, η οποίοι της έδωσαν μια πιο επιστημονική τεκμηρίωση. Σε μία εποχή που οι καπιταλιστικές σχέσεις δεν ήταν εύκολα ορατές ως ολότητα, ο Όουεν μπόρεσε να διακρίνει τις αντιφάσεις και προσπάθησε μέσα από την πρακτική του να τις ανατρέψει. Δεν αντιλαμβανόταν το ρόλο των τάξεων στον καπιταλισμό και την μεταξύ τους σχέση, τον μηχανισμό μέσα από τον οποίο ο καπιταλισμός υλοποιεί την εκμετάλλευση των εργατών, ή τη δυναμική διαμόρφωση της ουτοπίας από την εργατική τάξη. Είχε όμως τη διορατικότητα να δει, κινητοποιώντας πολύ κόσμο γύρω από το

¹³² Βλ. Margaret Cole (παρατίθεται στο S. Pollard and J. Salt, 1971, “Owen’s mind and methods”: 195).

¹³³ Βλ. Paden, 2002: 78.

¹³⁴ Ράπτης, 1987: 48.

όραμά του, πως η εκμετάλλευση, η φτώχεια και η ανεργία ήταν απότοκα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, πως υπήρχε η δυνατότητα για μια άλλη κοινωνία, και πως ο νέος κόσμος θα ξεπηδήσει αξιοποιώντας τα στοιχεία του παλιού. Γι' αυτό και η συνεισφορά του στην πολιτική οικονομία είναι πολύ σημαντική.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Προσπαθήσαμε η εξέταση και η κριτική μας στη θεωρία και στα πειράματα του Όουεν να μην προσπαθήσει να βρει σωστά και λάθη. Σίγουρα υπήρχαν και από τα δύο, αλλά το βασικό χαρακτηριστικό της είναι ότι ήταν μια θεωρία, η οποία στην εποχή που εμφανίστηκε ήταν προωθητική. Προσπαθήσαμε λοιπόν να εξετάσουμε τα προωθητικά στοιχεία της και τις αδυναμίες της, ώστε να βγάλουμε συμπεράσματα που μπορούν να αποδειχτούν χρήσιμα στο σήμερα. Και σίγουρα υπάρχουν χρήσιμα συμπεράσματα στη σημερινή εποχή της καπιταλιστικής κρίσης και μιας – αντίστοιχου για την περίοδο μεγέθους – φτώχειας και εξαθλίωσης της εργατικής τάξης σε όλον τον πλανήτη.

Το πρώτο συμπέρασμα που αξίζει να κρατήσουμε για τη σημερινή πραγματικότητα είναι η δυναμική που μπορεί να δώσει μια σύγχρονη ουτοπική σκέψη στα κινήματα και στους αγώνες, όπως η ουτοπία του Όουεν μπόρεσε να αποκτήσει χιλιάδες φίλους και να εμπνεύσει και να «καθοδηγήσει» το εργατικό κίνημα της Αγγλίας στα γεννοφάσκια του, την σύντομη περίοδο γύρω από το 1830. Χρησιμοποιώντας την οραματική σκέψη της ουτοπίας σήμερα, όχι ως ένα «φαντασιακό» αποκούμπι για να αποφύγουμε τον δύσκολο καθημερινό αγώνα, αλλά ως πραγματική αναγκαιότητα μετασχηματισμού μιας άδικης και μίζερης κοινωνίας. Ο κόσμος της εργασίας δεν έχει ανάγκη μόνο να στρατευτεί πίσω από επιμέρους λύσεις και μικρο-βελτιώσεις στα άμεσα προβλήματά του, αλλά να μπορεί να βλέπει και «φως στο τούνελ», έναν απώτερο στόχο κοινωνικού μετασχηματισμού. Είναι αδύνατο ο κόσμος να πειστεί για το «τέλος της ιστορίας» που οι αστοί διανοούμενοι διακήρυτταν στο τέλος του 20^{ου} αιώνα, όταν βιώνει στο πετσί του την εκμετάλλευση και την εξαθλίωση. Μπροστά στον καπιταλιστικό μονόδρομο και το «TINA» (There Is No Alternative - Δεν υπάρχει εναλλακτική) που προωθείται από την κυρίαρχη τάξη, ο δρόμος μιας εναλλακτικής κοινωνίας είναι απαραίτητος. Το στρατηγικό όραμα αυτού του δρόμου θα μετασχηματίζει κάθε πράξη και αγώνα του εργατικού κινήματος σε βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση και θα προσδίδει σε αυτά μεγαλύτερη αξία μπροστά στον ανώτερο σκοπό. Είναι ένα απαραίτητο στοιχείο το οποίο μπορεί να δώσει μια διαφορετική πνοή, στράτευση και ελπίδα στους αγώνες που θα γεννηθούν.

Το δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι πέρα από την περιγραφή της αναγκαιότητας ύπαρξης μιας άλλης κοινωνίας, πρέπει να αναδεικνύεται και η δυνατότητά της να δημιουργηθεί μέσα από τις σημερινές καταστάσεις. Όπως η ουτοπία του Όουεν δεν περιγραφόταν μέσα από την επιστροφή στο παρελθόν και σε προηγούμενα συστήματα παραγωγής, αλλά πατούσε πάνω στις αυξημένες δυνατότητες παραγωγής που έδιναν οι νέες τεχνολογίες της τότε εποχής, έτσι και η σημερινή ουτοπία πρέπει να χτιστεί πάνω στις δυνατότητες που δίνει η σημερινή εποχή. Και η πραγματικότητα αποδεικνύει αυτή τη δυνατότητα. Με τις νέες τεχνολογίες οι δυνατότητες παραγωγής έχουν εκτοξευθεί, έτσι που ένας τρισδιάστατος εκτυπωτής μπορεί να δημιουργεί κατασκευές σε πολύ μικρό χρονικό

διάστημα με ελάχιστη ανθρώπινη εργασία να είναι αναγκαία, ή η βιομηχανία τροφίμων έχει φτάσει σε τέτοιο επίπεδο που να είναι αδιανόητο να υπάρχουν άνθρωποι στη γη που να πεινάνε. Έτσι που αν δεν υπήρχε το κινήγι του κέρδους για να δημιουργεί πλούσιους και φτωχούς, θα μπορούσε να μη λείπει τίποτα, από κανένα μέλος της κοινωνίας. Ταυτόχρονα υπάρχουν στοιχεία και μέσα στους σημερινούς όρους εργασίας που δείχνουν να ασφυκτιούν μέσα στον καπιταλισμό. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η όλο και μεγαλύτερη τάση που συναντάται στις δουλειές, και ιδιαίτερα σε αυτές που ασχολούνται με την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών, για δημιουργία ομάδων εργασίας, σε αντίθεση με την κλασική ατομική εφευρετικότητα και αναδεικνύει τις δυνατότητες που αυξάνει ο κοινωνικός τρόπος εργασίας. Η η διαρκής τάση για ελαστικοποίηση της εργασίας και αύξηση των βαρδιών τετράωρης και εξάωρης εργασίας, που γίνεται για να πληρώνουν οι εργοδότες πιο φτηνά τους εργαζόμενους, αποδεικνύει την ίδια στιγμή, ότι το ωράριο εργασίας για τους εργαζόμενους θα μπορούσε να είναι πολύ μικρότερο, χωρίς να μειώνεται η παραγωγή. Προφανώς ο καπιταλισμός προσπαθεί να αξιοποιήσει τις νέες δυνατότητες για δικό του όφελος, αλλά ταυτόχρονα αυτές μας δείχνουν ότι οι δυνατότητες αυτές «στραγγαλίζονται» για την πλειοψηφία των ανθρώπων μέσα στα καπιταλιστικά πλαίσια. Επίσης η διαρκής ανάπτυξη των τεχνολογιών μπορεί από τη μία να αυξάνει την παραγωγικότητα της εργασίας, από την άλλη όμως η διαρκής περιθωριοποίηση της ανθρώπινης εργασίας – που αποτελεί και το αντικείμενο παραγωγής υπεραξίας για το κεφάλαιο – έχει επιπτώσεις στα κρισιακά φαινόμενα του καπιταλισμού. Η ουτοπία λοιπόν, με τη μορφή μιας άλλης κοινωνίας, ορισμένη από άλλου τύπου κοινωνικές σχέσεις – μεταξύ των ανθρώπων, του ανθρώπου με την εργασία του, ή του ανθρώπου με τη φύση – δεν εμφανίζεται μόνο ως αναγκαιότητα της ανθρωπότητας με «εγκεφαλικό» τρόπο, αλλά υπάρχει και υλική δυνατότητα για τη δημιουργία της.

Τρίτο συμπέρασμα που μπορεί να φανεί χρήσιμο, είναι ο ρόλος που έπαιξαν τα πειράματα του Όουεν στην προπαγάνδιση και στην απόδειξη για το όραμά του. Με αντίστοιχο θετικό τρόπο μπορούν να αξιοποιηθούν και σήμερα νέες μορφές που δημιουργούνται και διάφορα κινηματικά εγχειρήματα, αποτελώντας ένα αντιπαράδειγμα ύπαρξης μιας διαφορετικής μορφής εργασίας ή ζωής. Το παράδειγμα των αργεντίνικων κατελιημμένων εργοστασίων, με πιο εμβληματικό το εργοστάσιο κεραμικών της Ζανόν (Zanon), από τη μία απέδειξαν ότι δεν χρειάζεται η ύπαρξη αφεντικών για να μπορέσουν να λειτουργήσουν, αλλά μέσα από τον εργατικό έλεγχο μπορούν να έχουν καλύτερη παραγωγή και από την άλλη δημιούργησαν ένα ευρύ ρεύμα γύρω από τη δυνατότητα της αυτοδιαχείρισης των χώρων δουλειάς. Το παράδειγμα της Μαριναλέδας, ενός μικρού χωριού στην Ανδαλουσία, στο οποίο – θυμίζοντας τις αμερικάνικες κοινότητες του Όουεν – δεν υπάρχει ατομική ιδιοκτησία στη γη, λειτουργεί με καθεστώς «άμεσης δημοκρατίας» και έχει μηδενική ανεργία, απέδειξε στο πλατύ κοινό ότι μπορεί να υπάρξει μια διαφορετική δομή κοινωνίας. Υπάρχει βέβαια και το παράδειγμα των επαναστατημένων Ζαπατίστας, που από το 1994 έχουν δημιουργήσει δικές τους κοινότητες στα βουνά και στις επαρχίες του Μεξικού, βασισμένες σε ριζοσπαστικά πρότυπα και πολύ μακριά από τις κυρίαρχες

καπιταλιστικές σχέσεις, και οι οποίοι Ζαπατίστας δεν μένουν μόνο εκεί αλλά συμμετέχουν, στηρίζουν ή και οργανώνουν κινήματα σε όλο τον κόσμο. Τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν και σίγουρα μπορούν να βρεθούν και άλλα, δεν πρέπει να χρησιμοποιηθούν ως πανάκεια στα προβλήματα της κοινωνίας ή ως μέσο για το πέρασμα στην ουτοπία, αλλά ως αντιπαράδειγμα για τη δυνατότητα ύπαρξης άλλων κοινωνικών σχέσεων σε όλα τα επίπεδα. Επιμέρους εγχειρήματα τέτοιου τύπου, μπορούν να φανούν πραγματικά χρήσιμα όταν δεν αποκόβονται από την πολιτική πάλη και τα μαζικά κινήματα και δεν αναγορεύονται ως το «τέλος του δρόμου».

Κρατώντας τα συμπεράσματα αυτά και εμπνευσμένοι από την τόλμη, την αποφασιστικότητα, την καλοσύνη, τη διάθεση για θεωρία και πράξη, αλλά και το επαναστατικό πνεύμα του Ρόμπερτ Όουεν, μπορούμε να επεξεργαστούμε τις θεωρήσεις της δικιάς μας γενιάς, για μια νέα κοινωνία και οικονομία που έχει ανάγκη η ανθρωπότητα. Όπως έγραψε και ο Μάρτιν Πάρκερ (Martin Parker): «Αν η ουτοπία δεν υπάρχει πουθενά, τότε δεν είναι επικίνδυνη, αλλά αν υπάρχει, είναι δυνητικά πολύ επικίνδυνη. Ιδιαίτερα για εκείνους τους ανθρώπους που θα προτιμούσαν να έμενε στα βιβλία». ¹³⁵ Και ελπίζουμε ότι οι δικές μας ουτοπίες, δεν θα μείνουν μόνο στη θεωρία, ή σε μικρά πειράματα, αλλά θα μπορέσουν από ουτοπία, να γίνουν πραγματικότητα.

¹³⁵ Parker, 2002: 224

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Άνταμ Ντέιβιντ (2013), «Η κριτική του Μαρξ στα σοσιαλιστικά σχήματα εργασιακού χρήματος και ο μύθος περί του προυντονικού χαρακτήρα του συμβουλιακού κομμουνισμού», από το διαδίκτυο στο:
<http://pagkaki.org/sites/pagkaki.org/files/labour-money.pdf>
- Butt John (1971), *Robert Owen, Prince of cotton spinners*, David & Charles Newton Abbot
- Cole G.D.H. (1965), *The life of Robert Owen*, Frank Cass & Co. Ltd.
- Doğan Göçmen (2006), “The utopian socialists and the critique of capitalism: Sense and senselessness in the organisation of labour”, *Critique, Journal of Socialist Theory*, Vol. 34: 3, από το διαδίκτυο στο:
<https://dogangocmen.files.wordpress.com/2009/07/utopian-socialists-and-the-critique-of-capitalism1.pdf>
- Engels Frederick (1975-α), στο *Karl Marx Frederick Engels collected works, Vol.3*, London: Lawrence and Wishart
- Engels Frederick (1975-β), στο *Karl Marx Frederick Engels collected works, Vol.4*, London: Lawrence and Wishart
- Ένγκελς Φρίντριχ (2006-α), *Αντι-Ντόρινγκ*, Σύγχρονη Εποχή
- Ένγκελς Φρίντριχ (2006-β), *Σοσιαλισμός, ουτοπικός και επιστημονικός*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο
- Feuer Lewis S. (1966), “The influence of the American communist colonies on Engels and Marx” στο *Western political quarterly, Vol.19*, University of Utah
- Γιαννούλη Χριστίνα (1991), «Το τέλος της εκμετάλλευσης και η βασιλεία των παραγωγών. Η σαινσιμονική ουτοπία» στο περιοδικό *Θέσεις, τεύχος 37*, από το διαδίκτυο στο:
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=352&Itemid=29
- Harrison J.F.C. (1969), *Robert Owen and the Owenites in Britain and America*, London: Routledge and Kegan Paul
- Καλαμπόκας Γιώργος (2011), «Μαρξισμός: Ένας (σίγουρος) δρόμος για την ουτοπία;» στο περιοδικό *Θέσεις, τεύχος 117*, από το διαδίκτυο στο:
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1164&Itemid=29
- Manuel Frank E., Manuel Fritzie P. (1979), *Utopian thought in the western world*, Oxford: Basil Blackwell
- Μαρξ Καρλ, Ένγκελς Φρίντριχ (1983), *Μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, Σύγχρονη Εποχή
- Μαρξ Καρλ (2002), *Το κεφάλαιο - τόμος πρώτος*, Σύγχρονη Εποχή
- Μαρξ Καρλ, Ένγκελς Φρίντριχ (2004), *Κριτική των προγραμμάτων Γκότα και Ερφούρτης*, Κοροτζή

Μηλιός Γιάννης, Δημούλης Δημήτρης, Οικονομάκης Γιώργος (2005), *Η θεωρία του Μαρξ για τον καπιταλισμό: Πλευρές μιας θεωρητικής και πολιτικής ρήξης*, εκδ. Νήσος, από το διαδίκτυο στο:

http://users.ntua.gr/jmilios/Theoria_Marx.pdf

Μηνακάκης Βασίλης (2016), «Ο κομμουνισμός πριν τον Μαρξ» στο *Τετράδια μαρξισμού για την κομμουνιστική απελευθέρωση, τεύχος 1*, ΚΨΜ

Morton A. L. (1952), *The English Utopia*, London: Lawrence & Wishart

Μπιτσάκης Ευτύχης (2013), *Τι είναι φιλοσοφία*, ΚΨΜ

Owen Robert (2007), *Μια νέα θεώρηση της κοινωνίας και άλλα κείμενα*, Αλεξάνδρεια

Paden Roger (2002), “Marx’s Critique of the utopian socialists” στο *Utopian studies, Vol.13 - No.2*, Penn State University Press

Parker Martin (2002), “Utopia and the organizational imagination: eutopia” στο *Sociological Review Monograph*, 50 (Issue S1), May 2002

Pollard and Salt (1971), *Robert Owen, Prophet of the poor*, Macmillan Press

Ράπτης Μιχάλης Ν. (1987), «Φαντασία, ουτοπία και σοσιαλισμός», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 14/5/1987

Rubin Isaak Ilych (1993), *Ιστορία οικονομικών θεωριών*, Κριτική